

Георгій Сербін

КАРТАТІ ШТАНИ З АМЕРИКИ

*Авт біографічна оповідь
із найголовніших подій
вісімдесят річного життєвого шляху*

ВИДАВНИЦТВО
“ВОЛИНСЬКІ ОБЕРЕГИ”

2011

ББК 84(4Укр)6
С 32

Літературний редактор
Анна Чеберяк, кандидат філологічних наук,
викладач Рівненського державного гуманітарного університету.

Рецензент
Тетяна Сербіна, кандидат філологічних наук,
доцент Рівненського державного гуманітарного університету.

Сербін Георгій Павлович.
С 32 **Картаті штани з Америки** / Г.П.Сербін. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 198 с.
ISBN 978-966-416-257-6

Автобіографічна оповідь “Картаті штани з Америки” заслуженого журналіста України, публіциста, краєзнавця, прозаїка, поета-пісняра, довічного стипендіата Президента України Георгія Павловича Сербіна ознайомить нас із цікавим сюжетом бурхливого життя, праці і боротьби, громадської і творчої діяльності великої прогресивної української родини за часів двадцятого та початку двадцять першого століть.

Автор веде правдиву розповідь від себе і своїх героїв на тлі грандіозних економічних, соціальних, політичних та воєнних подій і потрясінь цього вулканічного понад вікового періоду в Україні. Читач також довідається про низку розкритих подій, познайомиться із визначними особистостями, котрі пов’язані з історією, становленням та розвитком Рівненщини радянських часів та періоду незалежності України.

ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-966-416-257-6

© Сербін Г.П., 2011
© “Волинські обереги”, 2011

*Моїй сім'ї, в якій любов поєднала українців західних і східних,
росіян і білорусів в єдину велику українську родину, яка живе і
росте під благословенним небом на рідній українській землі. Хай
щастить її внукам і правнукам!*

Автор

ПРОЛОГ

Ми не домовлялися про зустріч. Цього разу з моїм давнім і щирим другом з Острога, письменником, відомим в Україні байкарем-сатириком Володимиром Грабоусом, з яким ми вже давно живемо у Рівному, – зустрілися випадково. Зіштовхнулися на східцях, виходячи з “Народного дому”, де містилися обласні організації Національних спілок журналістів і письменників України.

Оскільки ми давно бачилися, то вирішили погомоніти за склянкою кави і попрямували до центрального ринку Рівного, де знаходилося кілька не дуже дорогих, але пристойних кафе. По дорозі до ринку надібали магазин, біля якого стояла величезна реклама: “Секонд хенд. Дешевий одяг та взуття з Європи та Америки. Новий товар щодня. Ласкаво просимо!”

– Павловичу! – звернувся до мене Грабоус. – Давай заїдемо!

– Навіщо?

– Може, щось придбаємо. Я одержав у школі платню.

Володимир Панасович, вчений-агроном, одержував мізерну пенсію. Він мав піввіковий трудовий стаж. За ним – нелегкий труд у повоєнних колгоспах, у сільськогосподарських об'єднаннях, в обласній насінневій станції. Його праця відзначена трудовими нагородами – орденами і медалями. І ось на схилі літ, йому вже було майже сімдесят, – з підірваним здоров'ям, він був змушений підробляти у Рівненській загальноосвітній школі № 28 за копійки, ведучи літературний гурток за сприяння здібного педагога, прихильника літератури директора школи Івана Степановича Віднічука. Що то є сьогодні 80 гривень?!

У перші роки становлення самостійної держави низка європейських країн, Америка та українська діаспора за кордоном на підтримку “демократії” надсилала в Україну “гуманітарну допомогу”: ліки, взуття, одяг... Спочатку надходили досить пристойні речі, і дехто з наших чиновників і навіть священнослужителів, – наживалися на цьому, приховуючи для себе краще.

Згодом хитромудрі вітчизняні злодії, так звані нові українці, вирішили нагріти руки на бідності. Як це так: безкоштовно допомагати?! Зв'язавшись із такими ж, як самі, зарубіжними пройдисвітами, новоявлені “благодійники” відкрили розгалужену мережу магазинів “Секонд хенд”, де задешево продають різне європейське й американське зношене лахміття. Таких магазинів сотні дві на Рівненщині, тисячі – в Україні. Тут можна придбати щонайменше за 2-3 гривні ношені штани, а чи піджак. Або інший якийсь мотлох.

Спочатку я дивувався, а тепер звик. Куди б не завітав у місті чи селі, прогулявся вулицями, скверами, відвідав той чи інший освітній і культурний заклад у нашому краї, скрізь побачиш наших людей у секондхендівському одязі. Сімдесят відсотків знедолених українців, мов арештанти, носять майже однакові піджаки, куртки, брюки, сукні, спідниці... Залишилося лише “уніфікувати” душі у цього європейськи одягнутого натовпу. Що й роблять “турботливі” Європа та Америка.

Я з огидою ставлюся до цього “заокеанського” дешевого ганчір'я: вонючого від чужого поту, зараженого різними шкірними і внутрішніми інфекціями, брудного, як речі, кинуті на

сміттєзвалище. А тому ніколи не купую тут одяг чи взуття і забороняю це робити дружині і дітям, хоч як не буває скрутно із грошима.

Отак я йшов і думав. Та попри все, не став відмовляти Володимира, щоб не образити його. Я погодився:

– Ну, що ж. Давай зайдемо!

У широкій залі, з якої складався увесь магазин, висіли, а більше лежали на підлозі купами сукні, штани, сорочки, труси, майки і т.п., і т.д... Один ворох лахміття привернув мою увагу. Я зупинився. На ньому валялися світлі картаті штани, які мені про щось смутно і тривожно нагадували.

Бачачи, що я зацікавився товаром, продавець гордо відрекомендував:

– З Америки!

Цей вигук, як вибух, раптом розбудив мою пам'ять, і я згадав події шістдесятирічної давнини, які відбулися у місті Острог.

Це було у 1944 році. Ще точилася Велика Вітчизняна війна. На заході йшли кровопролитні бої. У звільненому від гітлерівців Острозі місцевий люд очищав місто від руїн і бруду, відновлював господарські і торговельні будівлі. Відкривалися магазини продуктових та промислових товарів.

Під час війни народ обносився. Одягу в магазинах було вкрай обмаль. Хоча за великі гроші можна було придбати на базарі... І ось наприкінці літа Острогом прокотилася звістка: американці надіслали нам одяг і продукти! Допомогу видавали за списками міської ради згідно з чисельністю сім'ї. Як зараз пам'ятаю: наша сім'я одержала картонні упаковки з продуктами, які називалися "Раціони", і дещо з одягу та взуття. Мені пощастило. Серед одягу виявилися світлі картаті штани мого зросту. У них я хверцював по Острогу...

Але то була війна. Виснажена і зруйнована лютим ворогом Україна, майже весь Радянський Союз. Допомога західних союзників у боротьбі з гітлерівцями сприймалася вдячно. А що ж нині?! Ні війни, ні окупації, а ми і Вітчизна розорена, розкрадена своїми ж олігархами і продана капіталістам Європи та Америки.

Від тієї події в Острозі минуло понад 65 років... Світ відгомонів новими воєнними, політичними, економічними і соціальними грезами. Не раз скупчувалися чорні хмари над Україною і моїм життям.

І оці два епізоди, які відбулися, – один багато років тому в Острозі, а інший – сьогодні в Рівному, – спонукали мене взятися за перо, за спогади, виявом яких і народилася ця правдива автобіографічна оповідь, у якій переплелися життєві епізоди з документальними, історичними подіями. Я намагався описати життя моєї багаточисельної української родини з початку ХХ століття і до сьогодні, а моє, з 1931 до 2011, – тобто за 80 років життя в Україні і з Україною...

У мальовничому селищі Коломак ми оселилися перед війною з гітлерівською Німеччиною. У цій, на перший погляд, незвичайній назві селища, як виявилось, не було нічого загадкового.

Поселення старовинне. Виникло воно в розлогих степах і крутих ярах Слобожанщини у південному напрямку від Валок, міста, заснованого в середині сімнадцятого століття спочатку як фортеці від татаро-монгольських набігів.

За переказами, край чумацького шляху, що тягнувся тут з Лебедина, Люботина на південь, до Криму, – поля і пагорби буяли червоними маками, по вибалках струменіли джерела. Чумаки – візники солі і риби з Криму – їдучи до Чорного моря і в зворотному напрямку, часто зупинялися тут попиту свіжої водиці, обміняти сіль і рибу на хліб та інші харчі у поселенців. Так і говорили: "Зупинимось коло маків". Від цього і пішла назва Коломак.

Доля закинула нашу сім'ю сюди випадково. Ми мали бути у Кишиневі, куди мій батько, Павло Іларіонович Сербін, був направлений на роботу директором меліоративного тресту.

Історія цього призначення така.

У 1938 році мого батька направили на навчання в Московську академію соціалістичного землеробства імені Кліма Тімірязєва, пізніше Інститут землеробства Всесоюзної академії сільськогосподарських наук.

Як же потрапив до академії тридцятип'ятирічний Павло, якому батьки за часів царської Росії спромоглися дати лише початкову освіту?

Батько мій народився в жовтні 1903 року в сім'ї українського ремісника Іларіона Сербіна в селищі Сахновщина Полтавської губернії. Пізніше і донині – це районний центр Харківської області. Мати його була прибиральницею у приватника. Коштів на те, щоб продовжувати навчання після чотирикласної освіти, в сім'ї не було, і тому пішов юнак працювати на один із парових млинів. Тут і підняла до нового життя молодого робітника Велика Жовтнева соціалістична революція. Він вступає до профспілки робітників-борошномелів і згодом очолює місцеву організацію. Продовжує свою освіту, навчаючись на “робфаці”. Так тоді називався скорочено робітничий факультет – загальноосвітній заклад, створений у перші роки радянської влади для підготовки до вищих навчальних закладів молоді, яка не мала середньої освіти.

У 1924 році, під час Ленінського призову до партії, батько вступив до лав РКП (б) – робітничо-селянської партії більшовиків.

У ті роки Павло познайомився з гімназисткою Анастасією Задоею, яка прибула із сім'єю до селища Сахновщина з Криму, міста Джанкой. Павло був гарним молодиком, чорнявим, з розлогими густими бровами, з-під яких дивилися на вас пронизливі, розумні очі. Щось було у нього від кавказьких чи азійських народностей. До того ж був доброзичливим співрозмовником і жартівником. Усе це полонило юну і гарну Асю з витонченими грецькими рисами обличчя. Вона міцно закохалася в Павла, як і він у неї, мріяли побратися... Але на заваді стояв батько Анастасії Федір Задоя, заможний міщанин, який перешкоджав своїй дочці зустрічатися з бідаком.

Анастасія народилася в грудні 1905 року у тому ж місті Джанкой, звідки і приїхала. Батьки її були українцями. Мати служила покоївкою, а батько – садівником у поміщицькому маєтку.

Під час громадянської війни та інтервенції іноземних військ Антанти (блок Великобританії, Франції і царської Росії) вони опинилися у вогнищі запеклих боїв Червоної Армії з білогвардійцями.

У 1920 році на півдні України за підтримки Антанти був встановлений кривавий режим білогвардійської контрреволюції, очолюваний бароном, генералом царської Росії Петром Врангелем, створений так званий уряд Півдня Росії і Російська армія в Криму. Масові вбивства, грабежі і мародерства змусили поміщиків залишити маєток. Вони втекли за кордон. Ходили чутки, як казала мені мати, що опинилися вони в Австралії. За ними залишила маєток і родина Задоя. Маючи чималі заощадження, Федір подався до своїх далеких родичів у Сахновщину, де придбав будинок і земельну ділянку з садом біля нього. Відкрив невеличку крамницю... Був надзвичайно набожним, не пропускав жодного богослужіння в церкві. Це і зіграло свою роль у долі Павла та Анастасії.

Був теплий недільний ранок... Задоя, батько з матір'ю та дочками, зачинивши хату, відправились до церкви. Анастасія, посилаючись на головний біль, як і обміркували молоді, залишилася вдома і чекала на Павла, збираючи свої речі і залишивши на видному місці листа до батьків, щоб не хвилювалися. Вони домовилися, як тільки всі підуть, Анастасія втече з Павлом. Але не передбачили, що батько зачинить на замок входні двері. Та молоді не розгубилися. Анастасія “впала” із розчиненого вікна в обійми Павла. Обережно, щоб їх ніхто не побачив, вибралися із садка...

Перші дні жили у друзів. А потім пішли до батьків Анастасії на “помилування”. І Бог їх помилував! Молоде подружжя жило дружньо і щасливо, незважаючи на життєві нестатки. Мати, яка мала добру освіту, пішла працювати касиром у млинооб'єднання, вступила до профспілки борошномелів.

27 жовтня 1931 року в Сахновщині народився і я. Назвали мене Георгієм. Десь через півтора-два роки ми виїхали із Сахновщини в селище міського типу Беляєвка Одеської області. Перебралися в тепліші краї і батьки матері. Вони придбали в місті Мелітополі Запорізької області садибу над річкою Молочною. На її джерельних пагорбах згодом розрісся розкішний і гарний сад та виноградник, бо дід мій Федір був пречудовим і творчим майстром своєї справи ще в молодості. У студентські, 1951-1953, роки я приїжджав до них із

Харкова, гостював влітку, ласував смачними черешнями, абрикосами, ранніми сортами винограду, груш і яблук.

Ми прибули у Беляєвку в другій половині літа. В розпалі – жнива. Не заставши в конторі нікого, крім бухгалтера, яка допомогла матері влаштуватися тимчасово в одній із кімнат контори, батько пішов прямо в поле шукати головного інженера, який виконував обов'язки директора МТС. Там і відбулося його перше знайомство з трактористами...

Тут я мушу, хоча б коротко, повідати, що то за чудо таке МТС, бо нинішнє покоління, яке живе за капіталістичної системи господарювання, нічого про них не знає, тим більше після ліквідації колгоспів. А народилася вона саме на Україні.

У 1928 році в селі Шевченкове Березовського району Одеської області була створена з тракторної колони перша в Радянському Союзі машинно-тракторна станція імені Тараса Шевченка. МТС – це державне сільськогосподарське підприємство для технічної допомоги колгоспам. У 1958 році вони були реорганізовані в РТС – ремонтно-технічні станції, а їхня техніка передана колгоспам. З початку створення і за час свого тридцятирічного існування МТС відіграли величезну роль у технічному оснащенні колгоспів, піднесенні сільськогосподарського виробництва і агротехнічної науки. Після їх створення селяни забули про важке “ходіння” за плугом з конячкою та мізерні врожаї. Але приватизація землі і одноосібництво в Україні нині знову повернули їх до примітивної каторжної праці. До того ж майже не стало ні малої – плуг, борона, ні великої – трактор, комбайн – сільськогосподарської техніки. А якщо десь і залишилася після колгоспів, опинилася у когось в руках, стара і зношена, то відремонтувати її ніде... Нестача плугів і коней призвела до того, що багатьом доводиться обробляти землю лопатою чи сапкою.

У перші роки організації МТС з технічним оснащенням теж було нелегко, як і з кадрами механізаторів. Купували дорогі і неефективні американські “фордзони”, які часто псувалися. Недалеко від них за якістю відкотився і вітчизняний “Червоний путіловець”. І лише коли став до ладу в 1931 році Харківський тракторний завод, на поля прийшла нова потужна сучасна радянська техніка – знамениті колісні і гусеничні трактори “ХТЗ”. До них згодом приєдналися й комбайни “Комунар”.

Наприкінці першої п'ятирічки, відповідно до плану розвитку народного господарства СРСР на 1927-1932 роки, лише на Одещині вже діяло 97 МТС, які мали понад 5 тисяч тракторів. До речі, про народження перших МТС, їх зачинателів і героїв-механізаторів написав мій товариш і колега, одеський журналіст Борис Дубров у книзі “Повість про першу МТС”.

В одну із таких станцій, а саме в Беляєвську МТС, і був направлений директором мій батько.

Батько героїчно відмовлявся, доводив, що не був “технарем”, та не переконав. У Центральному Комітеті КП (б) України, куди його викликали, сказали:

– Чого ти боїшся? Ти ж маєш справу з борошномельною технікою, справишся і з трактором. Та головне, не вміння розбиратися в машині, хоча й це важливо, а організація, навчання людей, виховання умілих, гідних механізаторів...

Батько й сам розумів, що на той час не було кого й ставити. Інженерних кадрів – “як кіт наплакав”. І нічого іншого не залишалось, як наполегливо вчитися самому і вчити людей. Трудився завзято, набував досвіду, і МТС під його керівництвом працювала добре, з кожним роком домагалася нових успіхів.

Відзнакою за його сумлінність і чесну працю, за досягнення очолюваного ним колективу механізаторів стало рішення партійних і радянських органів про направлення його на навчання до Москви в Академію соціалістичного землеробства імені Кліма Тімірязєва, або як тоді її просто називали “Тімірязівку”, яка виховала тисячі нових радянських кадрів, що очолили соціалістичне будівництво на селі. Пізніше “Тімірязівка” стала Інститутом землеробства Всесоюзної академії сільськогосподарських наук.

У зв'язку з цією новиною та ще й поїздкою до Москви радість у сім'ї була велика. Та не менше було й турбот та хвилювань. Мати, як я вже згадував, у свій час закінчила гімназію,

добре знала літературу і мову, а тому всенюку батькову відпустку “сиділа” з ним над підручниками, які вдалося дістати, писали вдвох диктанти...

Хвилювання минули, коли батько пройшов співбесіду, склав екзамени.

Наприкінці літа 1938 року ми переїхали до Москви... Нас поселили недалеко від академії в гуртожитку, який знаходився на гарній, уквітчаній вулиці, яка називалася “Лиственицная алея”. Листвениця – це вічнозелена модрина, яка прикрашала нашу вулицю і влітку, і взимку, даруючи красу і затишок.

У Москві відбулася надзвичайна подія і в моєму житті: я пішов до школи. Але тут сталася така ситуація, яка породила пізніше цікавий документ.

Коли мене мати привела до школи і вчителька почала зі мною розмовляти, я не розумів її, а вона – мене. Отож, оскільки я зовсім не знав російської мови, мене “оприділили” в нульовий, тобто підготовчий клас.

У мене довго зберігався цей оригінальний документ, який я з усмішкою показував своїм дітям, що “Георгій Сербін успішно закінчив 0-вий клас і переведений в перший клас”.

До речі, у школі, де я вчився, виховувалася Зоя Космодем’янська, яка під час наступу гітлерівців на Москву, захищаючи столицю, здійснила свій подвиг, що немеркнучою зіркою героїзму сяяв багатьом поколінням радянської молоді, в тому числі й української.

А на чіх прикладах виховують сьогодні молодих українських вояків? На одній із святкових сімейних подій у наших добрих і давніх знайомих я познайомився з їхнім зятем, молодим армійським полковником, одягненим у військову на європейський кшталт суміш німецького, французького і американського мундирів. Мова зайшла про нашу сучасну армію, її низький моральний і бойовий дух, вкрай погані побутові умови та харчування, нестачу пального і боєприпасів, злочинства офіцерського складу, дідівщину, використання вищими чинами, як власниками, солдатів у своїх корисливих цілях як робочу силу на будівництві дач, ремонті квартир, догляді присадибних ділянок... А заляканому, пригніченому солдатіві і покаржитися нікому. Не може їм допомогти і відстояти їх права й родина, бо більшість з них є із сімей, які, за визначенням української статистики, “живуть за межею бідності”. Багатії відкупляють своїх синків від армії. А якщо один з таких і потрапить до неї, то опиняється на привілейованому становищі. Всю духовність і патріотизм визначає долар. Зайшла мова і про Велику Вітчизняну війну, яку, правда, полковницький молодик називає лише Другою світовою війною: такою, за його баченням, “вона була для українського народу, а ніяк не Вітчизняною”. Це ще не факт, за його тлумаченням, що мільйони українців у Червоній Армії, у підпіллі, в партизанських загонах боронили Вітчизну, рідну землю від фашистських зайд.

– Ми, – сказав він, – виховуємо солдатів на подвигах вояків Української Повстанської Армії проти більшовиків.

Та найбільше мене здивувало, коли він заявив, що подвиги Зої Космодем’янської, Олександра Матросова і подібних героїв – це брехня, легенда, комуністична пропаганда. Припустимо, що їх героїчні вчинки, як і подвиг трьохсот козаків Богдана Хмельницького на острові Журавлиха під Пляшевою на Рівненщині проти польської шляхти, оповиті легендами. Але ж на таких легендах про борців за волю рідної землі проти поневолювачів виховуються патріоти, а не на сотнях і куренях ОУН-УПА, які під гітлерівським дахом чинили криваві езекуції над своїм рідним народом.

У 2005 році в Рівному вийшов збірник Тетяни Веремчук “Нескорений дух повстанської пісні” за матеріалами фольклорних експедицій, проведених учнями Рівненської середньої школи № 13 під керівництвом розрекламованої вчительки І.Л.Мізюк. Вміщено понад 80 пісень із 300, як пише автор, зібраних дітьми, які нічого не знають про криваві злочини над своїми ж братами і сестрами оунівців, для яких, як співається в пісні (стор. 52) “Бери, юначе, кріса в руки”:

“Ліс – наш батько, нічка – наша мати,
Кріс та шабля – вся наша рідня”.

Одурманені окремими люто налаштованими проти радянської влади націоналістами-вчителями і науковцями “виховними” розповідями про подвиги вояків УПА проти радянських катів-поневолювачів, діти слухняно збирали і записували пісні, які нині звучать на літературних святах, під час екскурсій, туристичних походів та на інших позакласних заходах про “лицарів, героїв нашої землі”. І як резюме, автор робить висновок (стор. 29): “повстанські пісні 1940-1960 рр. ... є засобом на боротьбу проти окупантів”.

Хто ж ці окупанти, які фігурують у піснях?! Москва, більшовики, москалі... І жодного слова чи натяку на німецько-фашистських окупантів.

Зі школою у Москві пов'язана і така досить сумна подія. У 1939 році, одного разу, коли саме не пам'ятаю, вчителька запропонувала нам, учням, відкрити сторінку у читанці, де був вміщений портрет маршала Радянського Союзу Василя Блюхера. Коли ми знайшли портрет і під ним коротку розповідь про нього, вона розповіла, що викрито низку ворогів народу, шпигунів, зрадників радянської влади і серед них Блюхера та маршала Тухачевського. Вона наказала нам почеркати їх портрети та розповідь про них, що ми й зробили з дитячою наївністю і агресивністю. Я й досі не знаю, чи справді вони були зрадниками, чи ні. Бо нинішні дослідники – одні пишуть так, інші заперечують. І ніхто з них не поставив остаточну крапку.

Ця тема заслуговує окремого дослідження і окремої розмови.

Запам'яталася низка й інших епізодів із життя сімейного, побутового, шкільного і навіть пов'язаних із політичними подіями в країні і світі.

Я вже згадував, що жили ми в гуртожитку на вулиці “Лиственицная алея”. Це був великий багатоповерховий будинок, корпус, як його називали. Нам, як і багатьом іншим сімейним слухачам академії, надали окрему кімнату, де нас мешкало четверо: батько, мати, молодша моя сестра Зоя і я. Було тісно, але відрадно і весело. Мати, яка сама любила багато читати, привчала до книжки і нас. Майже щовечора вона читала нам не лише казки Пушкіна, а й оповідання Чехова, повісті Гоголя, зокрема “Тарас Бульба”, – мені тоді й уві сні не марилось, що я колись побуваю в тих місцях, у місті Дубно на Рівненщині, де відбувалися події цієї захоплюючої повісті про бої українських козаків проти польських поневолювачів.

А в цей час, доки мати нам читала, батько, щоб ми йому не заважали, займався тут же, в гуртожитку, у спеціально відведеній для цього залі, яка називалася “Читальня зала”. Коли приходив батько, всі разом вечеряли. Мати чи варила, чи розігрівала кашу, чи кип'ятила чай на примусі, а пізніше – на удосконаленому його родичі – керогазі. Ці пристрої заправлялися керосином. У мої обов'язки входило після школи ходити у певні визначені дні, коли привозили залізну цистерну з керосином, яку ми називали бочкою, за цим паливом. І ось одного разу, коли я в черговий раз відправився за керосином, доля зіграла зі мною злий жарт. Я весело йшов, гойдаючи скляну банку, яку мені мати вкинула в “авоську” (так тоді, до війни, та ще довго і в повоєнні роки, називали плетену з міцних ниток господарську сумку. Певно назва пішла від російського слова “авось” – щось купити, придбати, принести, не плануючи. “Авоську” завжди носили з собою, вона легко вміщувалася навіть у кишені).

Підходячи до розливної бочки, я не відразу помітив гурт пацанів, хлопчаків із сусіднього корпусу. Тут я повинен до того, що пізніше трапилося зі мною, розповісти про таке.

Наші корпуси стояли по-сусідськи, один проти одного. Хлопчаки з гуртожитку, в якому жили сім'ї з різних республік, “воювали” з юними мешканцями сусіднього корпусу, де жили москвичі. Хто розпочав першим цю війну, невідомо. Головною зброєю були рогатки. “Кулі” у формі гачка скручували з паперу, намочували, і коли вони висихали, дерев'яніли, вживали їх “до бою”. У цю війну був втягнений і я. Ходили гуртом. Не дай Бог було з'явитися комусь самотньо на тій чи іншій “рідній” території і бути поміченому “ворогом”. Його відразу оточували і вели на допит, який часто закінчувався синяками.

Пізніше місце, куди привозили керосинову бочку, за угодою між воюючими сторонами, оголосили нейтральною зоною, куди спокійно могли заходити “воїни” з двох ворогуючих

корпусів. А тоді... Мене відразу оточили. І повели, за невідомо ким складеними правилами, на допит у поле, що розкинулося за крамницею і якимись складами.

Одержавши кілька стусанів і визнавши себе “японським генералом”, я був люб’язно відпущений...

Додому прийшов без банки, “авоськи”, але сповнений рішучості боротися далі, тим більше, що войовничо налаштована ватага моїх друзів, дізнавшись про скоєну диверсію проти мене, поклялася помститися ворогові...

Були у нас з ними і дні перемир’я та взаєморозуміння. Особливо в зимові канікули, коли каталися на санках чи портфелях, різних дошках, а в кого батьки були багатшими, то й на лижах. Ми були надзвичайно вдячні своїм ворогам за те, що вони навчили нас майструвати “ковзани”, адже не всі батьки могли купити своїм дітям “дутиші” чи “снігурки”.

З дерева вирізалися відповідної форми полозки, там, де має бути лезо, у вищерблений рівчачок вставлявся товстий дріт, який гачком забивався у кінець полозка, а спереду загинався і прибивався. У полозках виточувалися отвори, через які протягалися мотузки для кріплення на черевиках. Дуже добре зарекомендувала себе для цього гнотова стрічка від керосинової лампи: міцна і плоска, яка закручувалася на черевикові спеціально вирізаною міцною паличкою, яка кріпилася за протилежний розкручуванню бік черевика.

Виходили супер-ковзани! Ми на них ганяли цілу зиму... Та ще й як!

Не встигли ще затихнути відголоски боїв на озері Хасан та біля річки Халхін-Гол з японцями, як почалася війна з Фінляндією. Я б, може, й не згадував про неї, але вона торкнулася і нашої сім’ї. Восени 1939 року, повернувшись з академії, батько повідомив нам, що його мобілізують на фронт. Ми поплакали, попрощалися... Кілька днів сумували, чекаючи від батька звістки. Але радощам нашим не було меж, коли він повернувся додому сам: партія і уряд, щоб зберегти національні кадри, відмінили мобілізацію слухачів Академії соцземлеробства.

У 1939-1941 роках блискавично відбувалися широкомасштабні, значущі світові події, у круговерті яких опинилася чи відразу, чи в недалекому майбутньому наша сім’я.

Першого вересня 1939 року гітлерівська Німеччина напала на Польщу, почалася Друга світова війна. 17 вересня того ж року радянські війська увійшли в Західну Білорусію і Західну Україну з метою збереження життя та майна білоруського та українського населення. Та це був не просто акт визволення з-під польського гніту. Цього дня чекав народ Західної України. Найважливіший історичний вересневий здобуток – здійснилася одвічна мрія всього українського народу про возз’єднання із Східною, або, як її називали західняки, Великою Україною.

Восени цього ж року відбулися вибори депутатів від трудового люду на Народні Збори Західної України, які зібралися у Львові, і 28 жовтня 1939 року прийняли декларацію про встановлення радянської влади в Західній Україні і прийняття її до Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1 листопада позачергова п’ята сесія Верховної Ради СРСР задовольнила прохання Народних зборів. 4 грудня 1939 року була утворена Рівненська область, з якою пов’язана моя більш ніж піввікова життєва і журналістська доля.

Німеччина не обмежилася захопленням Польщі. Навесні і влітку 1940 року окупувала Данію, Норвегію, Бельгію, Нідерланди, Францію, пізніше – Грецію та Югославію і таємно готувалася до нападу на Радянський Союз.

У червні 1940 року було повернуто до Радянського Союзу Бессарабію, яку в 1918 році захопила Румунія і панувала там понад 20 років. На той час у складі УРСР існувала Молдавська Автономна Республіка, яка межувала з Одеською областю. Із приєднанням Бессарабії наприкінці липня на початку серпня 1940 року було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку із столицею в місті Кишинів.

У зв’язку із складним і загрозливим міжнародним та внутрішнім соціально-політичним становищем Академія скоротила заняття і достроково видала дипломи своїм випускникам. Батька направили на роботу в новостворену Молдавську Республіку директором Кишинівського меліоративного тресту.

Ми збиралися до від'їзду. У цей час на прилавках московських магазинів з'явилися “закордонні” цукерки в яскравій обгортці. Це були солодощі з Прибалтики. У липні 1940 року до СРСР приєдналися Латвія, Литва та Естонія, народ яких скинув фашистську владу. Накупивши закордонних солодощів, відправилися поїздом до Харкова – провідати родичів та знайомих на Харківщині перед від'їздом до Кишинєва.

У Харкові зупинилися в подруги матері та батька з юних літ Онисії Єпіфанівни Вишегородської, яка проживала у затишному Конторському провулку біля самого центру. Мама ласкаво зверталася до неї – Нюся. Ми, як і моя сестра Зоя, називали її тьотя Нюся, бо вона була доброю і щирою до нас, як рідна тітка. Особливо це я відчув у повоєнні роки, коли мені довелося рік квартирувати у неї. У 1950 році я вступив до Харківського державного університету і на першому курсі не мав гуртожитку.

У 1942 році гітлерівці розстріляли її чоловіка. Їй самій нелегко було прокормити і виховати двох діток. Вона до мене ставилася як і до свого сина Анатолія, ділилася, як кажуть, останнім куснем хліба.

Того вечора 1940 року друзі ще довго сиділи за гостинним столом, розмовляли, згадували, ділилися думками про життя...

Вранці батько пішов за квитками – надумали поїхати до Одеси, мати хотіла побачитися із сестрами, які там жили, а звідти вже добиратися до Кишинєва. Яким же було наше здивування, коли батько, прийшовши в обідній час, заявив і нам, і господарям, що ми, певно, в ніяку Молдавію не поїдемо, залишимося тут...

А сталося ось що. Перед тим як відправитися на залізничний вокзал, батько вирішив зайти у Харківський обласний комітет партії попрощатися з товаришами. Під час зустрічі ті запропонували йому залишитися на Харківщині на партійній роботі. Але для цього треба було переговорити і узгодити це кадрове питання з Центральним Комітетом КП (б) України, а той у свою чергу – з організаційним відділом ЦК ВКП (б). Батька умовили, він погодився, але для вирішення справи необхідно було зачекати день-два... Так ми знову опинилися на Харківщині.

Комуністи селища Коломак, з якого я розпочав свою розповідь, обрали батька першим секретарем Коломацького райкому партії.

Новий, 1941 рік, ми зустрічали в Коломаці, у відведеному комунгоспом невеликому трикімнатному будинку, який нам усім дуже сподобався своїм затишком і садибою.

Будинок наш стояв на пагорбі, з весни й до осені потопаючи в зелені яблунь, вишень, кущів смородини і квітів. З вінка дерев і кущів, які затуляли від зору перехожих стіни і вікна, виглядав лише ганок своїми білими колонами, які підпирали дах у формі куреня. Вони були витесані з дерева, але їх кілька разів на рік білили вапном, і колони здалеку виглядали як кам'яні, надаючи будинку старовинного маєткового вигляду.

З пагорба, ліворуч від будинку, повз садок і сусідній будинок, униз бігла стежина до широченного природного вибалка, оточеного розлогими липами, повертала біля них праворуч, бігла далі і впиралася в шосейку, як ми називали бруківку. Бруківка, яка пролягала через селище, переплигувала середину вибалка мостом через річку і вела до іншого пагорба, на якому стояла наша школа. Щоранку я цією стежкою і бруківкою прямував до школи. Часто, після закінчення занять у школі, я з ватагою хлопчаків збігав униз з пагорба до вибалка, де ми гралися “у війну”.

Одного разу, десь восени, коли ми зазвичай “йшли в атаку” на ворога, над селищем з'явився, як нам здалося, чорний літак. Він виринув, неначе хижий птах із-за пагорбів, і так низько-низько пролетів над нами, що ми виразно побачили чорно-білі хрести і пілота, який кидав листівки, що, мовби великі білі метелики, спускалися на землю. Як ті полохливі миші, ми розбіглися, ховаючись під деревами та в кущах. Коли літак відлетів, сховався за обрієм, ми збрали листівки і з цим трофеєм поспішили до домівок.

Поява ворожого літака отак просто над незахищеним селищем була “першою зустріччю” із справжньою війною.

А вона, страшна і кривава, мов смерть із косою, кованими гітлерівськими чобітьми гігантськими кроками наближалася до нас. Уже в червні-липні 1941 року німецькі війська захопили Західну Україну, а також міста Кам'янець-Подільський, Житомир, Вінницю. У наступні місяці після запеклих боїв радянські війська залишили Київ, Кіровоград, Сталіно (м. Донецьк), Суми та інші міста України.

Я на все життя запам'ятав цей вересневий день. Пізно увечері батько повернувся з роботи вкрай втомлений і стривожений: 18 вересня гітлерівці захопили Полтаву і є розпорядження про евакуацію промислових, сільськогосподарських об'єктів, спеціалістів і населення Харкова та області на схід країни.

– Я мушу залишитися тут до останнього дня, – сказав батько, – а вам усім треба негайно їхати, доки є можливість. Німці в першу чергу знищують, розстрілюють, вішають сім'ї партійних і радянських працівників, не шкодують навіть дітей. Завтра же треба зібратися, і вас разом з іншими сім'ями доставлять до Мерефи. Звідти (це був крупний залізничний вузол) поїдете на схід. Документи будуть підготовлені зранку.

Підготовка до від'їзду забрала майже увесь день, і ми виїхали під вечір. У кузові вантажівки, славнозвісної як тоді називали “полупорки” (півторатонки), розмістилося разом із найнеобхіднішими для ужитку речами та певним запасом харчів п'ять сімей. Ми мали бути на залізничній станції на світанку, бо саме тоді відходив на схід ешелон, в якому ми мали евакуюватися.

Десь опівночі, я вже дрімав, вантажівка поскигливо загальмувала, я прокинувся. Почувся голос водія:

– Машина зіпсувалася. Я піду до найближчого села за допомогою...

Та як пішов він “за допомогою”, то не з'явився ні вранці, ні вдень. Прочекавши добу, ми засумнівалися і стали підозрювати, що він просто зрадник. Після війни наші підозри підтвердилися. Щоб вийти з цієї загрозливої ситуації у відчаї почали зупиняти вантажівки, що зрідка йшли ґрунтівою, і благали підвезти до залізничної станції. Всіх відразу забрати не могли, бо були добряче завантажені чи устаткуванням, чи людьми, а тому брали одну-дві сім'ї. Нам випало добиратися і до станції, і до місця поселення з Марченками – дружиною і дочкою голови райвиконкому, добрими і терплячими людьми. Тамара Марченко була старша від мене, тим більше моєї сестри Зої на років 5-6. Вона стала нашим головним “розвідником і добувальником” у всіх життєво-побутових справах.

Коли ми дісталися до станції, в евакопункті, куди ми звернулися, перевіривши наші документи, сказали, що наш ешелон давно відправився на схід, чи то в Казахстан, чи то в Узбекистан, не пам'ятаю, і нам треба чекати наступного, у який нас помістять.

Біженців на станції – не злічити. Вокзал ущерть заповнений. Змушені були прилаштуватися аж за колією біля якихось складів, вкритих брезентом, умовивши вартового...

Через добу чи дві нас посадили в один із критих вантажних вагонів “товарняка” і наш ешелон вирушив у незвідану чужину. Кажали: їдемо в Німецьке Поволжя, про яке ніхто й уяви не мав і болісно гадав, що його там чекає.

Пізніше дізналися, що Німців Поволжя – це наша автономна республіка, заснована у 1924 році, ліквідована наприкінці серпня 1941 року. А на той час у вагоні точилися різні гнітючі розмови, висловлювалися різні страхітливі прогнози: як же ми там будемо жити, коли з того краю виселили всіх німців за шпигунську і диверсійну діяльність. Лячно міркували, а якщо хтось із них залишився і буде мститися? А що їсти на голому місці? Де мешкати? Де працювати, вчити дітей? Тисячі запитань!

Дорога до того невідомого краю виявилася довгою і важкою. У переповненому вагоні, де можна було лише лежати чи сидіти, обідрані і брудні, виснажені недоїданням, ми лічили кожен добу тривожного жовтня, яка б швидше вирвала нас із хижих пазурів воєнної навали: смерті від бомбардувань, голоду та холоду. І не знали, що, коли прибудемо до місця поселення, все це нас знову чекає лютої зими 1941-1942 років.

За півтора місяця ми проїхали такі крупні станції, як Белгород, Камишин, Воронеж, Саратов, Енгельс...

Не буду у подробицях описувати всі картини й епізоди нашої жахливої евакуаційної “мандрівки”. Вона відома тому поколінню, яке пережило всі ці важкі митарства: нальоти фашистських бомбардувальників, похорони вбитих, прощання з пораненими; пропуск військових ешелонів, що спішили на фронт, а відтак холодні дні і ночі, проведені на околиці ліска чи просто в полі; величезні черги зі сварками і навіть бійкою за кип’ятком, пайкою хліба за картковою системою; вимотуючий душу плач малих голодних дітей у вонючому вагоні...

Нарешті ми дісталися до свого кінцевого евакопункту – села Марієнфельд Ерленбахського району. З невеличкої станції до села добиралися пішки, тягнучи за собою свої зубожілі за поїздки пожитки.

І яке ж наше було розчарування, коли уповноважений, який розподіляв біженців по хатах, привів нашу і ще троє сімей до однієї з них на краю села.

Хата складалася із однієї великої продовгуватої кімнати і приміщення для худоби під спільним дахом, які розподіляв коридор із вхідними дверима і виходом на ганок. Посеред кімнати замість печі і плити були вмуровані чавунні котли. Один, великий, для обігріву приміщення. Інший, менший, для варіння та смаження: на дно ставилися каструля, пательня, чайник тощо. Завдяки швидкому нагріванню, теплоємності та теплостійкості чавунні котли виявилися значно ефективнішими і для обігріву, і для приготування їжі, ніж наші плита і конфорка. Та вся біда в тому, що підігрів котлів вимагав чимало паливного матеріалу, якого у нас практично не було, а тому всенькими днями бродили по селу, на залізничній колії і за нею, збираючи будь-яке гілля, уламки дошок, розбитих ящиків, викинуті німецькі газети і книги, різне сміття, одне слово, все, що можна було використати для спалення.

Коли ми вперше зайшли до призначеної нам домівки, на нас повіяло мертвою пусткою, серце охопив біль і за тих, хто вимушено покинув цю оселю, і за нас, які вимушено тут опинилися.

На нас сумно дивилися сірі голі стіни, викладені із саману. Саман – це цегла, тюрською мовою буквально солома. Робиться ця цегла з глини, різаної соломи, терміття, полови та іншого підхожого, придатного для цього матеріалу. В об’ємі ця цегла втричі, а то й вчетверо більша за нашу. А тому хатні стіни завтовшки метр-півтора нагадували фортечні стіни, а вузькі вікна в них – бійниці.

Ми виглядали з них у перші дні розгублені і пригнічені, мов ті в’язні з віконечка: надворі мороз до 30 градусів, палити нічим, світити нічим, їсти немає що. Мешканці Марієнфельда вивезли із села все живе і їстівне. Подвір’ями бродили тільки залишені німецькими господарями виснажені собаки і коти. Та через кілька днів ми оговталися, призвичаїлися, розподілили обов’язки, – хто збирає паливо, хто носить воду, хто прибирає в хаті і таке подібне. Тамара з такою ж старшою дівчиною із Полтавщини, як вона, Марією ходили на станцію отоварювати пайкові картки.

Серед поселенців нашої хати один я виявився “мужиком”. Це давало мені якісь додаткові сили і зобов’язувало по-дорослому турбуватися про жінок, тим більше, що застудилася, захворіла моя мати.

Шукаючи по городу за подвір’ям гілля та посохлий бур’ян для опалення, я помітив, що залишилося чимало невикопаної картоплі. Певно, господарі, яких вивезли, як ми вже дізналися наприкінці серпня, не встигли її зібрати. Я знайшов у сараї стару лопату, але вона гнулася і не пробивала мерзлу землю. Після довгих пошуків надібав у погребі на товсте залізне пруття, схоже на лом, виточував камінням на кінцівіці лезо і видовбував картоплю. Іноді за день добував майже відро. Тим же методом відкопував моркву та буряк. Це була неабияка підмога, жінки варили у малому котлі багато юшки, яка віддалено нагадувала борщ. Для нас тоді він був надзвичайно смачним і вистачало його на дві доби.

Через два-три місяці жорстокої холодної і голодної зими, кажу це не перебільшуючи, сконало майже півсела. Особливо швидко помирали втікачі з Бесарабії та Молдови. І не так від недоїдання, як від жорстоких морозів, від непристосованості до них, до важкої селянської праці, без відповідного теплого зимового одягу.

Якось йдучи до школи повз громадський двір, я побачив кількох людей, одягнутих у різне лахміття, біля молотарки, які про щось голосно гомоніли. Підійшовши ближче, я побачив молоду жінку, яка лежала на полові із закритими очима і посинілими губами. Вона була мертвою. Під чорним волоссям, що вибивалося з хустки, її гарне обличчя було білим-білим, як навколишній сніг. А ще мені запам'яталися її тендітні руки, одягнуті в подрані шовкові рукавички, через які просвічувалася її смертельна білизна. Мене, ошелешеного побаченим, ще довго переслідував плач і зойки рідних покійної.

Лише в школі трохи заспокоївся, слухаючи нашу стареньку вчительку Оксану Петрівну з Київщини. Сини її воювали. А вона із старшою донькою евакуювалася. Вона була в селі єдиною вчителькою, – вже похилого віку, хворобливою, а нас – десятки непосидючих, крикливих і неслухняних, різних за віком від першого до шостого класів. І їй одній доводилося вчити нас і писати, і читати, і рахувати, а тим, хто це вже трохи вмів, – викладати і літературу, і історію, і математику... Як ми це все вчили – в одному величезному класі з однією вчителькою, – не збагну і до сьогодні.

Навесні 1942 року нашої вчительки не стало. Ми посумували, а з часом дитячий раціоналізм узяв верх і ми навіть раділи, що не треба ходити до школи...

Та повернемося до тієї першої, клятої марієнфельдської зими. Нам не вистачало ні мізерних пайків, ні тих відходів із половини, які нам видавали. Не знаю, чи дотягнули б і ми до весни, коли б не наші війська, які проходили через село у напрямку Сталінграда.

3 квітня 1942 року почався наступ німців на Сталінград, вони проривалися до Волги, щоб звідти піти на Кавказ і Урал. Між Доном і Волгою зосереджувалися радянські війська для оборони Сталінграда. А тому і через наше село вдень і вночі йшли військові частини: танки, піхота, артилерія, вантажні машини тягнули гармати. Іноді проходили кавалерійські з'єднання.

Особливо великий вплив військ був, коли в липні 1942 року розпочалася Сталінградська битва. Вночі навіть чути було артилерійську канонаду. Цілодобово йшли військові ешелони з живою силою і технікою. Спочатку безперервний нічний гуркіт нам заважав, а згодом звикли і спали.

Часто певні військові частини зупинялися в селі. Як і в інших, бійці і командири покотом ночували і в нашій хаті. Для всіх нас це було великою радістю. Вони ділилися з нами не тільки харчами, а й “підкидали” іноді якусь одяжину.

Один з офіцерів-артилеристів подарував мені шапку-”ушанку” і шинель, яку сам і підрізав, бо була задовгою. В них я “щеголяв” по селу, ще довго згадуючи доброго лейтенанта Сашка (прізвище не запам'ятав), який героїчно загинув, як згодом нам розповіла Тамара, під Сталінградом.

Йому було лише дев'ятнадцять. Командував артилерійським взводом. Коли його частина зупинилася в нашому селі, її затримали майже на тиждень. За цей час Тамара Марченко і Сашко не тільки познайомилися, а й закохалися. Тиждень для них пролетів як хвилина. Гіркими були сльози прощання у Тамари. Вона як відчувала, що більше з ним не побачиться. В серпні від Сашкового друга Тамарі надійшов траурний лист...

Тяжко контужений в одному з боїв, спочатку у фронтовому шпиталі, а потім у місті Енгельс – колишній столиці Німців Поволжя, – лікувався рідний брат батька Антон Іларіонович Сербін. Того літа він, знайшовши нас, доліковувався у нашій хаті, оточений увагою і посильною допомогою.

З того ж енгельського шпиталю прибув у наше село старшина Олексюк. Кажали, що він із Полтавщини, до війни працював заступником голови колгоспу. Незважаючи, що повернувся з війни інвалідом – у нього не було лівої ноги і пальців на лівій руці, – це була енергійна, ділова, до того ж ще й дуже добра людина, яка спромоглася підняти всю, в основному, жіночу і дитячу команду села та старезних дідусів на створення колгоспу.

Розумний, кмітливий і хвацький до праці хлібороб, Петро Максимович зумів швидко налагодити господарство. У зв'язку з організацією колгоспу він домогся виділення і завезення евакуйованої худоби, для чого не раз їздив до районного центру Ерленбах, як він

казав сельчанам, “добивати районних тилових крис”. Пізніше до райцентру з ним їздив і я, але за яких умов, розповім пізніше.

Завдяки його наполегливості у господарстві з’явилися тваринницькі ферми – корівник, свинарник, вівчарник, конюшня. Жити стало значно краще, бо мали вже молоко та м’ясо і для себе, і для фронту.

Голова колгоспу їздив у старій, залишеній вивезеними німцями бричці, в яку був запряжений такий же залишений старий кінь, якого, не знаючи попереднього імені, нарекли “Фріцем”.

Розбита, розхлябана бричка, яку тягнув Фріц, гриміла, торохтіла жакливо, її чути було за кілометр, а тому ми її всі називали “тарадайкою”. І ось одного разу, це було в неділю, ми всі були вдома, збиралися обідати, як почули у себе в дворі гуркіт “председательської тарадайки” та іржання Фріца. Ми кинулися до вікна і побачили як незграбно, опираючись на милиці, виліз із брички Петро Максимович, причепив за неї віжки і пошкандибав до вхідних дверей нашої хати. Мати швидко вибігла назустріч.

Поважного гостя посадили за стіл.

– Насте Федорівно, не турбуйтеся (він добре знав матір, бо вона працювала в колгоспі рахівником, знав все і про нашу сім’ю), я щойно пообідав. Довго вас не затримаю, хочу про дещо побалакати. Так от, Насте Федорівно, вся ваша сім’я в тилу. Так?

– Так.

– І Ви, і діти, і чоловік Ваш десь на військовому об’єкті працює в Пензі. А ось і родич приїхав із фронту. В тилу-то, в тилу... та не всі в тилу працюють на фронт. От я і хочу попросити, щоб Ваш синок Жорка – все одно байдики б’є, до школи не ходить, – пішов до колгоспу.

– Та Ви про що? Ще ж малий, одинадцяти не має, – сплеснула руками мати.

– А Ви не переживайте. Робота не важка. Возитиме мене, а там видно буде.

– Та він же ніколи біля коней і брички не ходив, – заперечувала мати.

– Нічого, – заспокоїв голова, – навчимо, аби хотів. – І до мене: “А ти що скажеш, є бажання?!”

– Мамо, я хочу! – І аж підскочив від радості.

Після обіду я відправився на “навчання” до колгоспного двору, де мене вчив теорії і практиці сам голова. А наступного дня я вже возив його по фермах та полях...

Кучером, посадою якого я дуже гордився, пропрацював до осені, возячи не лише голову, а й героя-фронтовика, на гімнастерці якого блищали ордени і медалі... За цей час я достатньо збагнув “премудрості” і конюха, і візника, і погонича та “прилип” до доброго і розсудливого Петра Максимовича, який по-батьківському ставився до мене.

Одного разу, коли ми надвечір поверталися з поля, він завів зі мною таку розмову:

– Нема, сину, кому пасти корів. Пастух старий, німецький, захворів. Я тут думав, ти вже наловчився, бери коня, щоб легше було гнати і об’їжджати череду. Попаси до холодів. А когось тобі на зміну з хлопчаків знайду.

Так я із залихвацького кучера став звичайним пастухом. Корів пас аж до першого снігу, коли їх перевели, як кажуть, на стійловий період.

1942 року сталася у нас жаклива, до цього небачена і нечувана подія, яка сумно відбилася на житті села, викликала багато різних розмов, чуток, гадань і навіть провіщень – це кінець світу!

Це сталося на світанку влітку... Оскільки, як я вже зазначав, у нашій продовгуватій кімнаті жив такий великий гурт людей, двері у двір не зачинялися. Я прокинувся, коли у вікно зазирнув сивий ранок, щоб вийти за своїми потребами. Як же я був вражений, коли побачив спочатку на ковдрі, а потім, підвівши голову, і на подушці десятки мишей. Глянувши вбік, де спала сестра Зоя, побачив те ж саме: вона з голови до ніг була вкрита, мов мурахами, гризунами, багато з яких ворушилося, а чимало лежало нерухомо.

Мене охопив жах, я ледь не закричав: що робити? Отямившись, вислизнув з-під ковдри, щоб скинути її з мишами на глиняну підлогу. Та на цьому мій страх не припинився. Ледь

опустив я босі ноги на підлогу, як відчув під п'ятами щось слизьке, яке ворушилося, мов клубок гадюк. І тут я не витримав, з переляку голосно закричав на всю хату: "Рятуйте, миші!"

Немов від гарматного пострілу, прокинулася вся хата, зіскочили зі своїх ліжок її заспані мешканці. Сон у них відразу щезнув. Їх теж охопив жах, особливо жінок і дівчат. Ніхто не знав, як діяти в такій непередбаченій, страшній ситуації. Почали теж скидати ковдри, підмітати підлогу...

Коли я вийшов з хати, переді мною відкрилося жахливе видовище: увесь двір був встелений трупами гризунів. А посередині, на одній з куп мишей, блаженно дрімав наш кіт Хитрун, прозваний так за різні хитрі витівки. Він уже не мав сили ні ловити, ні боротися з сірою навалою.

А це була дійсно-таки навала. Тисячі, та де там тисячі, – мільйон хворих мишей пересувалися волзькими степами з одного місця в інше, шукаючи порятунку від хвороби. Пізніше, лише після війни, я дізнався, що ця смертоносна інфекційна хвороба, найчастіше у хутрової звірини, називається – туляремія. Вона небезпечна не лише для гризунів, косить не тільки їх, а й людей, які від них, особливо від мишей та щурів, заражуються. Викликає запалення легень, уражає лімфатичні вузли, кишківник, дає високу температуру, наслідок часто жалібний.

Троє діб ми відбивали цю навалу, лівий фланг якої зачепив наше село. Очищали будинок, двір. Та зусилля наші були марними. Миші були скрізь: у хатах, сараях, дворах, на дорогах, стежках, городах, полях. Набігав вал за валом. Тисячі падали, здихали, тисячі повзли, бігли по трупах своїх родичів: теж падали, здригуючись від смертельних конвульсій. А нові смертники здиралися на нові мишачі "косогори", більшість залишалася на верхів'ї і схилах, а ті, що ще могли, рухалися вперед.

Наша вулиця знаходилася найближче до залізничної колії, якою проходили військові ешелони на Сталінград. І ми були вражені, дивлячись, як вся ця сила-силенна широким фронтом атакувала насип, намагаючись перекочувати на той бік, де розкинувся широченний степ. Наступного дня насип перетворився в мишачий пагорб. Все це понад метрове місиво заважало, як не дивно, рухатися... поїздам. Вони ковзали по колії. Це продовжувалося, аж доки не надійшов спеціальний потяг, що спереду нагадував екскаватор...

Та після навали наші біди не скінчилися. Захворіло майже все село. Температура до сорока і більше градусів відправила на той світ чимало його мешканців. Не дай Бог комусь таке пережити!

Коли корів "зачинили на фермах" на зиму, я допомагав підвозити корми, часто їздив у степ до скірт по соломі з матір'ю та іншими жінками. Це була тяжка праця. Доводилося їздити в лютий мороз далеко від села, в степ, вантажити мерзлу соломі, важку від снігу і льоду.

Так у повсякденних господарських турботах і в чеканні добрих вістей з фронту ми зустріли новий, 1943 рік. Ми знали із повідомлень радіо і газет, що наші війська оточили в Сталінграді і навколо нього велике вороже угруповання, і кожного дня чекали радісної звістки про перемогу.

Увесь січень точилися кровопролитні бої. Супротив гітлерівських військ згасав. Ось-ось мала завершитися ця грандіозна битва на Волзі не на життя, а на смерть. І вона завершилася перемогою, чого протягом більше як півроку напружено чекав увесь радянський народ.

Третього лютого, коли ми з матір'ю повернулися з чергової ранкової поїздки за соломою, вивантажили її і попрямували до колгоспної контори, дорогою зустріли радісних і збуджених людей, що йшли і бігли до колгоспного двору, на якому гучномовець сталевим голосом диктора Левітана повідомляв про завершення боїв 2-го лютого і перемогу радянських військ під Сталінградом.

Тут же, на сільському майдані, виник стихійний мітинг: слізно промовляли, вигукували, співали, обіймаючись і цілуючись, підкидали вгору шапки, рукавиці, платки...

Якщо поглянути на наше село, що протягнулося в бік Волги, з висоти журавлиного польоту, то відкривалася така панорама. Справа виблискувала сріблом рейок залізнична одноколія, яка добігала до Енгельса, колишньої столиці республіки Німців Поволжя, а там і до Сталінграда. Посеред села – широка ґрунтова дорога, що сірою стрічкою метнулася до районного центру Ерленбах – єдина артерія спілкування з владними структурами.

Зліва розкинулися господарські будівлі: ферма, конюшня, амбари, складські приміщення. Посеред широкого подвір'я – контора радгоспу. За ними – школа із садом, що ледь помітно спускався до невеликої річки Цариці. Вона крутилася, мов в'юн, серед заростей, верболозів, чагарників, і плила далі степом, до Волги-матінки.

Стояло жарке літо 1943 року. Злегка повівав вітерець. Відразу за селом, куди не глянь, степовий простір. У його маренні море трав і квітів. Тут тобі і ковила, і травостій, і житняк та костер, колерія та тонконог...

А посеред них пломеніють червоні маки, а ще – різні жовті, білі, сині, оранжеві квіти. Всіх і не збагнеш, і не запам'ятаєш. Замилуєшся.

Отак я їду верхом на вороному із досить легкого обіду з гарбузової каші, добре, що гарно вродили гарбузи, знову пасти коней. Я цього домагався майже дворічною роботою: після їздового пас свиней, корів і нарешті мені довірили табун коней. Це була мрія і моє сподівання. Старшим коноводом був досвідчений дідусь, якому був потрібний помічник. Коней назбиралося чимало, яких вдень і вночі гнали з наступом гітлерівців на Схід. Він часто дозволяв мені залишатися подовгу вдома, допомагати матері по господарству, а то й доглянути молодшу сестричку Зою. Цього разу я не затримався вдома, не поспішав, а тому їхав повільно, роздивляючись навколо.

Проїжджаючи повз старий замулений зарічок, я раптом помітив, як над сивою гладінню води пробігло ряботиння. Щось ворухнулося? Зіскочив з коня і підбіг до зарічка. Вода в зарічку чистесенька. Придивився пильно. Щось знову ворухнулося. Але угледів лише щось подібне на ломаку. Стояв, чекав. Раптом ломака ворухнулася, трохи відплила. Від подиву остовпів: та це ж рибина! Та яка здорова. Щука...

Скинув штанці, сорочку, поклав до вороного, що лежав на високій траві. Ступив у намул, що з'єднував зарічок з річкою. На сонці він, здавалося, підсох, але, зробивши кілька кроків, зрозумів, що намул лише засох зверху, бо відразу ж загруз за коліна. Поміркувавши: нелегко буде – пішов далі, крадучись, по теплій водиці.

Ось вона, щука, стоїть собі, мов мертва. Певно з метр? Ото рибина! Мама з сестричкою й не повірять мені, що я сам упіймав.

Підкрався. Зупинився. Обережно підводжу руки до чорної спини. Не встиг ще торкнутися, як вона, вдаривши хвостом, шубовснула, що я ледь втримався на ногах, і майнула по зарічку, виписуючи кола, мов торпеда. Зчувся, коли вона, описавши кілька кругів, зупинилася за кілька кроків від мене, зирячи настороженими очима на мене. Думаю: зачекай, хитрого, я все ж тебе обдурю. Тихенько знову підкрадаюся збоку. Намірююся. Простягаю вперед руки. Кидаюсь. Лише бризки скаламученої води. Щука вирвалася і знову описала кілька блискавичних кілець по зарічку. Ну, думаю, поганяю я тебе. Втомишся. Бігаю за нею, бігаю. А вона, клята, не дається. Викручується. А мені все важче і важче. Ноги ледь копірсаються в мулові. Невимовно важко перетягую їх з місця до місця. Всім тілом падаю на щуку. А їй хоч би що. Трохи втихомирилась. Але ще прудка. Ще раз кидаюсь. Не впіймав. Знесилений, лежу у воді.

Відпочивши, бреду до річки. Покупався, обмив прилиплу грязюку та твань. Полегшало. Ліг на трав'янистому березі, задрімав. Снилась гарбузова каша, щавлевий борщ... Але мені не подавали чомусь. Хай спить. Прокинувся. Страшенно захотілося їсти. Підвівся, почав шукати у траві щавель. Знайшов лапатий куш. Посмоктав. Трохи перестало бурчати в животі...

З новими силами попрямував до зарічка. Десь після десятого чи двадцятого заходу, я не рахував, мені вдалося всім тілом навалитися на щуку, втопивши її голову в мул. Довго тримав її, аж доки вона не затихла. Притиснувши її голову до грудей, ледь-ледь поволік її до берега.

І коли до берега залишилося кілька кроків, вона раптом стрепенулася всім тілом, вирвалася і шуганула у воду. Я ледве не заплакав. Але сам себе заспокоїв, дивлячись на зарічок, побачив біля самого берега велику сучкувату палицю. Як я її раніше не помітив. Взяв. Палиця замашна. Зрозумів, що можна надійно використати. Тепер я її уб'ю.

Підкрався до притихлої щуки. І б'ю з усією силою по голові. Раз... Ще раз... Ще раз... Підіймаю обома руками за голову над водою... не шелехне. А потім хапаю за зябра і тягну, спотикаючись, до берега... кидаю і разом падаю. Віддихуюся: ну й величезна!

Добираюся до вороного. Чекає. Протягну з верболозу гачок-гілку, вирвану на березі, набравшись сил, закидаю рибину на спину. Потім заскакую на коня сам.

Сонце вже котилося надвечір. Не можна описати тієї радості, коли я зтягнув ту рибину у нашу хату. Це було справжнє свято після напівголодного існування. Взявши у торбину шмат відвареної щуки, я швиденько погарцював до свого діда-отамана.

Отака пригода сталася зі мною. І не одна. То лягнула мене кобила, яка набридала вороному, то ледь не вбили мого діда злодії, що полювали на коней, довелося мчати в село за підмогою, то відганяти вовків... Та це були мої, незначні турботи, неварті й волосинки у порівнянні з тими величезними подіями на фронті. Наші громили гітлерівців!

Минуло літо 1943 року. За цей час відгрімилася "Курська дуга", знамениті бої у селі Прохорівка, де відбулось найбільше танкове зіткнення гітлерівських і радянських військ. Курська битва – це був другий Сталінград для гітлерівських військ, після якої вони вже не отямили до самого Берліна. 23 серпня 1943 року був визволений наш рідний Харків. Це був тріумф не тільки для українців, радянського народу, а й особливо для нас. Це ж був наш рідний Харків, наша Слобожанщина, де ми всі народилися, де народилася наша сім'я. Через кілька місяців прийшов лист від батька і документи на виїзд нашої сім'ї до Харкова.

Перед вранішнім від'їздом, коли колгоспна підвода мала нас завезти до райцентру, увечері мама зробила таку-сяку собі вечерю з того, що нам виділили на дорогу, наварила чаю з засушених трав та квітів, і ми святкували від'їзд на батьківщину. Пригадували і наші небезпечні дорожні пригоди, і люту зиму сорок другого року, і нестерпний голод, і важку працю в сувору негоду, і щоденні похорони односельчан... Та все, здавалося, минулося... Будь-що ми вижили. Вижила країна. Нам вірилося, що сонце нам посміхнулося...

Нас розмістили в один із військових ешелонів, що йшов на Захід. Солдати допомагали нам їжею, опікувалися нами. Через те, що ешелон був, як я вже говорив, військовий, його довго не затримували на станціях. І десь через півмісяця, а може, й менше, ми були в Харкові.

Від Онисії Єпіфанівни Вишегородської ми дізналися, що батько наш прибув раніше, був в обкомі партії і його знову направили в Коломацький райком партії. Дібротися туди було нічим, тому батько залишив записку, в якій вказав адресу, номер кабінету, прізвище людини, до якої потрібно було звернутися матері.

От і наш Коломак. Майже весь зруйнований, захарашений, забруднений. Саме йшло очищення від руїн, від бруду. Все населення містечка, в тому числі моя мати, яка щойно приїхала, працювало день і ніч. А природа вимагала своє. Через все це плундрування казково виглядали розкішні яблуні і вишні, які нагадували, що їх треба збирати, різноманітні кущі, яскраві квіти. Коломак після визволення якимось особливо квітував, нагадуючи собою суцільний сад.

Я пішов до школи. Знову у четвертий клас, в якому провчився кілька місяців у Марієнфельді. Сестричка Зоя – у другий клас. Мати ходила розчищати і благоустроювати місто.

Зрозуміло, найбільше турбот і невідкладних справ діставалось батьку, першому секретареві райкому партії. Він не лише займався партійно-організаторською роботою в районі, а й особисто очолював міський штаб відбудови. Головна проблема – матеріали. Пам'ятаю й досі, бо він не раз говорив матері увечері, де дістати скло, яке тоді було на вагу золота. Жодні дзвінки і листи не допомагають! Та так само нелегко було і з рештою:

сантехнікою, лісоматеріалами, цементом. І все ж містечко силою і волею людей відбудовувалося, опоряджувалося, гарнішало.

Минав 43 рік. Незважаючи на всілякі негаразди, ми вперше святкували Новий рік усі разом, у сімейному колі після трьох воєнних років...

Після Нового року батька викликали до Харкова, в обласний комітет партії. Наші війська визволили Житомирську область, йшов наступ на Луцьк і Рівне. А 2 лютого Москва вже салютувала про взяття цих міст.

По приїзді з Харкова, він повідомив матері:

– Мене направляють у Рівненську область. Від'їжджати маю завтра. Отже, приготуй мені одягу, білизну. Коли буде все добре, то влітку заберу вас. Може, доля помилує. Як тільки в Рівне одержу призначення, відразу ж вас повідомлю.

А ще він, він з гіркотою і схвильовано розповідав матері про те, що чув від друзів: ОУН (українські націоналісти) по-звірячому катували та вбивали партійних та радянських працівників, яких надсилали із східних областей України на допомогу у відновленні радянської влади, відбудові народного господарства.

Незабаром ми дізналися, що батька направили на обрання першим секретарем райкому партії у місто Острого. Батько писав, що місто старовинне, історичне, гарне, зелене, але увесь центр – суцільні руїни. В райцентрі – військова охорона. Не хвилюйтеся...

Минало літо. Ми готувалися до школи.

Одного разу я допізна грався із сусідніми хлопчиками. Коли зовсім звечоріло, ми повернулися додому. Зайшовши у двір, я побачив біля дому довгу світлу машину з відкритим кузовом. Хто це?

Забігши у хату, побачив за столом батька і незнайому високу людину. Пізніше я дізнався, що це був водій Кулеша, звали його, як і мого батька, Павлом. Мене приваблювала машина, і на моє запитання він гарною українською мовою із західним діалектом розповів, що це трофейний німецький автомобіль “Штеер”. Він був довгий, з відкритим кузовом, швидкий, возив високе гітлерівське начальство. Таке авто часто показували у наших кінофільмах з набундюченими, вихолощеними і гордовитими до певної міри першими воєнними успіхами генералів чи полковників.

Коли батько повідомив, що ми вранці маємо вирушати в дорогу на Острого, ми з сестричкою були в захваті. Почали збирати свої речі. Але засмутилися, що не поїде з нами мама. Вона мала передати квартиру, оформити різні документи, побувати у свого батька і матері та сестер у Мелітополі, а згодом приїде вже до нас, тобто в Острого.

Описати цю поїздку неможливо. Ми з сестрою перебували, мов у казці. Скільки надзвичайних вражень – нових міст і селищ, доріг і мостів, лісів і рік... І все це пропливає з відкритого “Штеера”, якого вправно веде Кулеша. Позаду Харків, Київ, Житомир, Рівне...

Батько ще заїхав у різних справах в обком партії та облвиконком і ми направилися, як він сказав, найближчою дорогою на Оженин, залізнична станція Острого. Від неї до самого міста – дванадцять кілометрів. Пізніше я дізнався, що острозькі багатії за царату не лише не захотіли вкладати кошти в будівництво залізниці, а й взагалі відмовилися, щоб залізниця не проходила через Острого, а тому він економічно занепав. Станція, через яку йшли поїзди Здолбунів-Брест, була переіменована у 1937 році з Оженина на Острого. Вона знаходилася у десяти кілометрах від міста. Лише у 1923 році було прокладено бруківку, яка з'єднувала місто зі станцією, та й та була зруйнована, розбита війною...

Минувши Оженин, ми просувалися вибоїнами до Острога. Дорогу з боків впритул оточував ліс. То тут, то там крізь дерева проглядалися горби, вкриті чагарниками. Дорога підіймалася вгору. Сутеніло...

Раптом справа із-за дерев одного горба вдарив автомат...

– Кулеша, жми на всю катушку, – крикнув батько. – Діти, лягайте на днище!

І сам з водієм пригнувся...

Кулі, на щастя, обминули нас. Машина прудко, добре, що було літо й сухо, вискочила на підйом, звідти – пряма, рівна дорога на Острог, що виднівся попереду. Коли ми в'їхали в місто, нас неодноразово зустрічали військові патрулі...

Так за жахливі роки війни проліг наш довгий, крутий і смертельний шлях від рідної Харківщини до далекого східного краю – Німецького Поволжя і привів нас знову на визволену Україну до небезпечного Острога.

Але тут, в Острозі, я повинен відверто сказати, незважаючи на будь-які труднощі, з яких розпочалося наше життя (про них розповім докладніше), в цьому історичному місті сталося найголовніше, що визначило мою подальшу долю і життя – я відчув себе поетом, мріяв стати журналістом, письменником, я закохався...

У 1946 році в Острозі я вперше побачив свою суджену Аню. А познайомився з нею ближче на травневі свята в день Великої Перемоги у Будинку культури. Пізніше написав про це вірша:

Як буяла тоді весна
У травневім бузковім цвіті...
Рік минув, як скінчилась війна
І ми щастям були зігріті.

Невеличкий районний клуб.
Серед в залі дівчат присутніх
Я відчув твою усмішку губ,
Твою ніжність в простенькій сукні.

Вальс в обіймах своїх кружляв
І не міг нас обох спинити...
Та ніхто у той вечір не знав, –
Що настав для нас час любити.

Ми зустрілися по війні,
Із Вітчизною шлях долали...
Доля різні складала пісні,
Та вона нас навік з'єднала.

Шлях крутий у житті пройшли, –
Щастя в нас і Вітчизну вкрали, –
Але правду забрать не змогли,
Бо ми з Травнем жили й кохали.

Доки в наших серцях гра кров
Й буде в дітях, онуках жити, –
Не згасити травневу любов.
Як радянську зорю не згасити...

Коли ми ближче познайомилися, Анна розповіла мені про свою жахливу подорож – її сім'я також у 1944 році вернулася на Україну з евакуації.

Це була дійсно надзвичайно важка і водночас трагічна дорога тих, хто евакуювався на Схід із Західної України. На це були свої жорстокі умови.

Лише після вересня 1939 року на цих землях, окупованих Польщею у 1920 році, зароджувалася і міцніла радянська влада. З нападом гітлерівців на Радянський Союз у червні 1941 року швидко була захоплена і західна частина Рівненщини. Швидко просування фашистських військ, допомога їм оунівців, перешкоджання зброєю і пропагандою евакуації підприємств і колгоспів, залякування і навіть знищення людей, – в таких жахливих умовах опинилися люди, які серцем, розумом, працею сприйняли Радянську владу.

Пізніше, коли ми одружилися, я більше подробиць і фактів дізнався від дружини про ті роки і поневіряння. Наведу розповідь і записи із щоденника моєї дружини.

Літо 1941 року. Десь близько двох місяців, як ми залишили свою хатину з підсліпуватими вікнами та садибу, – через небезпеку для життя тата і переїхали в хату, де знаходилась контора колгоспу ім. Молотова, який очолював мій тато. Робота для нього була і важкою, і легкою, бо він хлібороб з діда-прадіда. Але часто серед ночі я чула, як він говорив мамі про неспокій у світі, а також у Демидівському районі та в нашому селі Бокійма. Підняли голови націонал-фашисти. У селі Малеве забили палицями голову колгоспу, який повертався полями до своєї домівки. У селі Смордва, головою якого був Флор Мельничук, колишній член і в'язень КПЗУ, посеред ночі напали невідомі на його домівку. Кинули гранату, поранили сестру Мельничука, убили корову. Органам НКВД так і не вдалося знайти злочинців...

...Була субота, хлопці та дівчата пішли до клубу, а ми, дітлахи, грались у піжмурки і пізно ввечері порозбігались по домівках...

На світанку розкотистий гуркіт струсонув повітря. Шибки в кімнаті задзеленькотіли. Через кілька хвилин чітко окреслилися силуети та гуркіт літаків, що летіли над селом...

– Що це може бути? – запитала мама. Тато, стривожений вибухами та стріляниною, заспокоїв маму, сказавши, що, мабуть, у Млинові проходять ранкові навчання на військовому аеродромі. До ранку уже ніхто з нас не спав. Мама звеліла мені погнати на пашу корову. Це була неділя 22 червня 1941 року.

Мені виповнилося 12 років. От і закінчилось щасливе моє дитинство. Я ще тоді, маленька дівчинка, не усвідомлювала, що принесе нашому народу ця війна. Женучи корову на пашу, дорогою я пригадала, як незабутньої осені тридцять дев'ятого року разом з рідними (тато щойно повернувся з тюрми) і селянами села Бокійма ми радісно зустрічали бійців Червоної Армії, і як їм односельці, молодь на в'їзді до села побудували браму, прикрасили її червоними прапорами та квітами, як дівчата і хлопці разом з червоноармійцями радісно сміялися та співали українських пісень, танцювали.

На лузі я зустріла свою двоюрідну сестру Маню, яка вже пасла худобу. Та раптом почули важкий гуркіт... Низько з-за дахів будинків по той бік річечки вигулькнули металеві круки з лиховісними чорними хрестами на крилах. Захлинаючись, забухали зенітки, літаки ринули у височінь, над будинками, деревами піднялися стовпи диму, вогню і землі. Чорний дим стелився над селами Смордва, Береги, доходив до Бокійми. Ми стояли перелякані, ховаючись за деревами... Вибухи гриміли і гриміли...

– Що робити, Маню? Що це за літаки?

– Ганю, – каже Маня, – женемо корови додому, бо це не наші літаки, мабуть, почалася війна, – відповіла мені перелякана Марійка.

А в цей час націоналісти села на чолі з Кулибою вийшли на вулиці, раділи. Поодягалися у святкове вбрання і махали жовто-блакитними хусточками німецьким літакам, які летіли бомбити.

З неділі на понеділок ніхто не спав. Знову зібрали селян. Офіцери військкомату вручили повістки, тут же відправили мобілізованих до м. Дубно. По шосе з Берестечка до Дубна йдуть і йдуть біженці. Обганяють піших вантажівки. Десь у районі Демидівки ляскали поодинокі постріли, в небо злітали ракети, а дорогою на Демидівку просувалися піхотинці та танки. На санітарних машинах уже проїхали на Дубно перші поранені...

Вже не пам'ятаю, хто прибіг з центру села і приніс страшну звістку, що, проїжджаючи через Бокійму, депутат Наталка Євгенюк переказала втікати на схід, бо в Берестечко уже вступили німці, а з Демидівки евакуювали усі сім'ї радянсько-партійних та правоохоронних органів. Залишилися тільки працівники НКВД, військкомату. Тато ще був на мітингу і мама побігла, щоб його попередити. Тато відразу ж зрозумів:

– Мамко, ти поклич дітей і збери речі, візьми їсти, а я подзвоню в Демидівку, з'ясую обстановку і заодно візьму свої коні та приїду. Тато пішов, а мама, плачучи, витягла з скрині усі нові речі (їх там було обмаль), покликала нас, дітей, щоб були наготові. Коли глянули,

то серед нас не було Олени. Мама послала Віру її знайти. А я сиділа на ослінчику і сумно дивилась на маму, яка поквапливо збирала наші злиденні пожитки.

Згадала чомусь про те, як мій тато радів радянській владі, тому що вже ніхто не боявся розмовляти рідною мовою. Згадала про те, як тато сидів у польській в'язниці за боротьбу у встановленні радянської влади. Час пробіг швидко. Ми малі теж якоюсь мірою були причетні до цієї боротьби. Бувало, коли у нашій хаті зберуться політборці за владу Рад, мама з татком пошлють нас стежити за тим, аби ніхто не застав зненацька такі зібрання. Ми часто бавились на дорозі, коло двору (жили на хуторі), і нам було видно навкруги: хто їде, йде по шосе Дубно-Берестечко та на нашій вулиці. Згадався арешт тата. Це було у січні 1938 року, зразу ж після Різдва. Спершу приїхала поліція і зробила обшук у хаті, а потім – садибі. Ми, злякані, лежали на ліжку, усі троє дітей, а на наших очах старший поліцай з Дубно Суцький бив кулаком по обличчю тата. У мене потерпло усе тіло, зуби стукотіли у лихоманці, а мама благала поліцаю не бити тата, зважити на дітей, щоб не злякати їх. А через два тижні знову приїхали до нашої хати поліцаї. Наказали тату одягнутись, взяти запас білизни, харчів на дорогу, наклали наручники і вивели з хати... Мама страшенно голосила... Подивилась у вікно і побачила, що поліція зупинилась біля сусіда Василя Рудого, якого теж заарештували (про це мама дізналась вранці у солтиса). Були заарештовані Андріан Артищук, Петро Паєвський, Павло Тацій.

Як ми сумували без тата! Мама кожної неділі їздила на постерунок до Дубна, а коли побачила, як вели з дефензиви тата, закованого разом з Євгенюком, обох побитих з синцями під очима, то зрозуміла, що вибратись з в'язниці не швидко доведеться татові.

Пригадалось, як мама нас трьох – Віру, Лену і мене повезла на суд у Дубно, щоб ми побачили татка. Мені було 9 років, Вірі – 12, Лені – 6. Суд знаходився у Дубенській ратуші, а тюрма – метрів за 700-800. Був осінній вересневий день 1938 року. Сонячно, тепло. Ми усі стояли біля містка, що вів до ратуші. Раптом мама скрикнула: “Діти, он поліцаї ведуть в'язнів, дивіться, в тому гурті йде ваш тато”. Як я глянула, то у мене затремтіло все тіло, ноги й руки трусилились, а сльози з очей наче рікою бігли... Перед моїми очима першими промайнули поліцаї в кашкетах з блискучими козирками і орлами та зграя вівчарок, які скажено гавкали. Я зразу впізнала у третьому ряду, закованого разом з Євгенюком, тата. Обличчя його було дуже бліде, він, побачивши нас укупці з мамою, посміхнувся крізь сльози і щось кивнув мамі. Цей погляд мама вловила і мовила нам йти до суду.

Прокурор і судді дозволили нам бути присутніми у суді. Я нічого не розуміла, а тільки дивилась на тата... (політв'язні сиділи окремо). Навкруги варта, але, незважаючи на це, Лена пробігла крізь заслон поліцейських і опинилася коло тата. Тато взяв її на руки, розцілував (суддя дозволив побути кілька хвилин). Я тоді заздрила Лені, що вона маленька і їй ніхто не зашкодив пройти до тата! Ночували ми у дубнівчан, прізвища не пам'ятаю. Мама їх давно знала, це були комуністи, і вони, як і ми, страждали через той страшний фашистський режим. Наступного дня ми теж зустрічали татка біля місточка через Ікву, але до залу нас не пустили, тільки маму. Татові дали 8 років в'язниці і 10 років позбавлення громадянських прав.

Ми ж поїхали додому. Вся робота у господарстві тепер лягла на дітей, бо мама захворіла на легені і тяжко працювати їй було не можна. Дуже важко нам жилося з татом, а без нього і поготів. Не було теплого одягу, взуття. Мама нам з “корту” (чорна фланель) вишила мені і Вірі пальта, а чоботи були латані і перелатані.

Багато йшло коштів на посилки до тюрми татові. Двічі на місяць дозволялось висилати посилки до 8 кг та писати 2 листи. Листи дорого коштували, бо й татові потрібно було висилати папір та конверти.

У школі вчителі дивились на нас, як на дітей політв'язня. Усе навчання велось польською мовою. Я погано вчилася, бо нікому мені було допомогти, коли чогось не знала. У школі за невиконання завдання вчителі били лінійкою або вербовою різкою.

Якось мама пошила нам на пасху нові плаття, купила комірці біленькі до них і повезла до Млинова, щоб сфотографуватись і послати карточку у тюрму татові. Мені йшов десятий

рік. Це був мій перший знімок, на якому я мало не плачу, бо дуже боялась, щоб не кліпнути очима. І так ми вже прожили без тата півтора року. Тато відбував ув'язнення у Бресті. У листах скаржився на важкий тюремний режим, на хворобу серця та нирок...

1 вересня почалася війна між фашистською Німеччиною та Польщею. Війна тривала недовго, два тижні. По селу пішла звістка, що Червона Армія перейшла кордон і взяла український народ під свій захист. Що то була за радість! У селі швидко побудували браму на честь Червоної Армії. Уквітчали її квітами та гаслами. Ніхто не сидів по домівках, а виходили на вулиці зустрічати червонозоряних братів. А бійці, зупинившись, заводили танці під гармошку, запрошували до танців наших дівчат! Уже прийшли й перші політв'язні – Василь Рудий, Петро Паєвський. А татка все не було. Мама плакала і марніла на наших очах. Сусіди – Наталка та Василь її заспокоювали як могли.

Був тихий місячний вечір. Молодь, зібравшись, співала революційні та українські пісні в центрі села. Я була у дідуса Петра, і раптом щось усередині защеміло і говорило: “Біжи додому, прийшов тато!” Я побігла додому (жили на полі). Не добігаючи додому, почула як сильно гавкав наш собака Белюсь. Моє серце неначе вискочить з грудей, упала, збила пальця... Забігаю... На дорозі, що вела до двору, бачу тата в арештантських штанах і чую плач мами. Ми усі повисли на шиї тата! Яка то була хвилююча мить! Потім тато зайшов до хати й почалися спогади та розповідь про різні пригоди, що довелося йому зазнати, повертаючись додому. Тюрма забрала його здоров'я. Йому було тоді 35 років, а червоноармійці звертались до нього “діду”.

Тато, трохи відпочивши, поринув у політичну роботу в селі. До нього селяни ставились з повагою як до колишнього політв'язня. Оскільки виборів ще не було, тому у селах і містах західних областей були створені тимчасові комітети. Тато був членом комітету, а Петро Паєвський головою в с. Бокійма. У 1940 році відбулися вибори до Народних зборів трудящих Західних областей України. Усі раділи, що вільно можуть голосувати і висловлювати свою волю. Навколо – співи, музика. В село часто привозили “пересувне” кіно. Я вперше побувала в кіно, коли прийшла радянська влада, мені було десять років. Пам'ятаю перший кінофільм “Ошибка инженера Кочина”. Я нічого не розуміла, кадри змінювались швидко і я втрачала зміст, не збагнувши, про що ж йшлося у фільмові.

Отже, сьогодні 24 червня 1941 року... Нам довелось покинути свою домівку, рідне село і евакуюватись. А куди? Документів у батьків не було.

Тато покинув мітинг і побіг у МТС, хотів поговорити з директором, але там було вже пусто в кімнатах, валялись лише розкидані речі. Підійшла сусідка, сказала татові, що усі на машині поїхали у напрямку Дубно, так розповів мамі тато. А коли прийшли на колгоспний двір, то уже з палицями стояли там мешканці села і вимагали повернути їм усе, що вони здали до колгоспу. Тато їм сказав, що нічого у них не брав, узяв свої коні, які віддав до колгоспу, узяв у дядька Олекси воза і приїхав за нами. Швиденько повантажили на віз необхідні речі, як у цей час сусід Мельничук попросився до нас на фуру. Їх було троє – господар, його дружина і донька Віра, а потім ще попросився Яник Рудковський. Таким чином, нас було на підводі 8 чоловік. Дорогою до нас приєднався озброєний міліціонер (прізвища не пам'ятаю). Коли б не він, не знаю, чи я сьогодні писала б оці спогади, бо за нами услід їхав на велосипеді керівник місцевого осередку ОУН Кулиба з метою вбити нашу сім'ю. Наздогнав він нас у Сморгві. Ми зупинилися біля ставка напоїти коней. Після повернення з евакуації нам говорили, що ходили у селі чутки, ніби нашу сім'ю побито у Сморгвівському лісі. Дорога на Дубно була запруджена: їхали евакуйовані, йшли пішки з валізами, найбільше було на дорозі єврейського населення, яке йшло цілими сім'ями, несучи на руках маленьких діточок та старих людей (у Дубно жили переважно євреї і поляки).

Назустріч нам повертались обози, що відвозили до м. Дубно мобілізованих. Тато зупинив Миколу Гурія, звелів пересісти на другу підводу, а на цю, завантаживши частину речей, посадив нас з мамою. На старій залишився Мельничук з сім'єю.

Над захід сонця ми прибули в Дубно. Там панувала страшенна метушня; солдати займали оборону по р. Іква, інші у самому місті! Навколо гуркіт машин, танків, стрілянина. Обличчя солдатів, що нам зустрічалися, були стомлені, з запалими очима, спраглими устами, але суворі, готові до оборони. До міста не заїжджали, а повернули на сільську дорогу в напрямку Варкович. Пізніше ми дізналися, що під Дубно була одна з найбільших танкових битв на початку війни. Їхали цілу ніч, вранці приїхали у Варковичі. Зупинилися на околиці села, у садку незнайомого нам господаря. Мама поклала нас спати, а сама готувала обід. Я не спала, бо стрілянина і бомбардування не вщухали цілісінький день. Тато зустрівся в селі з колишніми політв'язнями, керівниками села, які йому сказали, що є розпорядження про евакуацію. Ми вирушили у напрямку до Острога, думали, що переїдемо колишній польсько-радянський кордон і там зупинимося. Ми не вірили, що фашисти нас будуть перемагати. Перед Острогом зупинилися у селі Грем'яче. Село розташоване на пагорбах по трасі Острог-Здолбунів, мальовниче, більшість хатів під солом'яною стріхою. Тато зразу ж пішов до голови колгоспу та сільради. Люди були доброзичливі. Там ми пробули дві доби. Але гуркіт машин, літаків, гармат не вщухав ні вдень, ні вночі. Шлях запруджений машинами, підводами, пішоходами, скрізь паніка та метушня. Що діється, – розібратися важко.

Якось під вечір до нас підійшла жінка цього ж села, відвела тата і маму вбік і щось їм сказала, показуючи у глиб села, що тягнеться ген-ген до лісу. Як вияснилося, вона почула від односельців, що нас уночі збираються знищити оунівці як московських сексотів. Тато швидко повідомив Мельничука, і ми вирушили в дорогу на Острог. Зустрічні, яких було так багацько на дорогах, говорили, що через кордон, а він проходив по річці Горинь та Вілії, стоять вартові червоноармійці і нікого не пускають. Нас поселили у клубі села Розваж, колишній садибі поміщика Яковця. Тато пішов до контори колгоспу і сільради, щоб дізнатися про події на фронті. Через певний час прийшов і повідомив, що відступаючі бійці Червоної Армії говорять про тяжкі бої за Дубно-Рівне. Оборона тривала п'ять діб, але наші війська відступили. Коли фашисти окупували Дубно і Рівне, то стало очевидним, що слід їхати далі. Військові інколи повідомляли про страшні події та паніку на фронті бойових дій.

Документів, як відомо, у батьків не було, а військові патрулі їх вимагали щогодини. Правда, у мами був тимчасовий (на три місяці) паспорт, виданий на право поїздки до Москви на сільськогосподарську виставку. У тата було тимчасове військове посвідчення. А у Мельничуків – жодних документів, але їх пропускали під відповідальність тата.

Ввечері ми вирушили в дорогу (вночі не так стріляють). Через Острог проїхали більш-менш добре, а коли доїхали до моста через річку Вілію (це колишній кордон), солдати нас зупинили. Довелося татові пояснити коменданту, чому ми тікаємо від фашистів. Після пояснення комендант розпорядився, щоб пускали усіх без винятку. Дорога була перевантажена військовими та цивільним населенням, що втікало від ворога. В повітрі пахло горілим від вибухів снарядів і бомб. Все це, змішане з пилюкою, виїдало очі. Червоноармійці, чорні від втоми, без сну.

Як мені було шкода цих солдатів! Я згадала дядю Колю. Очі солдатів сумні, офіцери захриплими голосами давали команди, часто можна було чути з їх уст і матірщину.

Переїхавши міст, ми опинилися на дорозі Славута-Шепетівка.

Дорога була піщана, увесь час їхали лісом, без світла, на кожному кроці зупиняли патрулі, кричали швидше проїжджати. Їхали цілу ніч. Над ранок доїхали на околицю Шепетівки. В небі з'являлися німецькі літаки. Одні відбомблять, інші починають знову. Шепетівка горіла! Тато вирішив не їхати в пекло і, порадившись з прохожим залізничником, повернув на сільську дорогу і через годину ми в'їхали в село Барбарівку. Зупинились у жінки, що жила на краю села над шляхом. Мама поклала нас спати, а сама попросила господиню дозволити спекти хліб. Коли мама упоралася з хлібом, раптом почалася у селі стрілянина. Стріляли із гармат, кулеметів та гвинтівок.

Ми усі сховалися у льох, який був у сінях. Коні і віз стояли надворі. Син господині побіг подивитися, де йде бій і прибіг зразу ж, розповідаючи, що три машини з червоноармійцями натрапили на фашистський десант із трьох самохідок. 75 солдатів за мить були

убиті, поранені, залишився живим лише водій машини. Важко поранені солдати просили води, навіть просили їх пристрелити, бо були страшно покалічені гусеницями.

Коли бій вщух, ми подякували господині і рушили далі їхати до Дніпра, бо вже було видно, що повернення назад не буде. Мама плакала, дорікала татові за його дії, пов'язані з політикою, що змусило нас їхати бозна-куди.

Мельничук з сім'єю повернулися додому, з ними Яник Рудковський, а ми самі поїхали далі.

До самого Дніпра їхали через глухі села, бо увесь час фашисти бомбили стратегічні шляхи, через які просувалися колони військових та піших біженців. Люди у переважній більшості висловлювали обурення нападом німців, добровільно йшли в загони самооборони, бо німці увесь час закидали з повітря десантників і навіть маленьку техніку, сіючи паніку, чим, безумовно, здобували у перші дні війни перемогу.

Керівництво колгоспів, куди тато звертався, завжди нам допомагало продуктами харчування (давали м'ясо, сало, масло, яйця, молоко та хліб). Ми їхали цілими днями, а на ніч зупинялися у кого-небудь з селян, щоб перепочити. До нас ставились зі співчуттям.

У липні, дати не пам'ятаю, ми доїхали до м. Канів, щоб через міст переїхати Дніпро, але міст забитий був військовими, які їхали і їхали на передову. Фашистські літаки увесь час бомбардували. У Каневі потрапили під великий обстріл. Пригадую, що тато побіг і нас покликав за собою. Ми потрапили на єврейське кладовище, де заховалися за надгробними плитами.

Там один чоловік порадив татові їхати на пором, який був збудований для переправи худоби, що гнали на захід, аби не залишити ворогові. Як тільки в'їхали на пором, а було це надвечір, налетіли фашистські літаки, але назустріч їм йшли наші яструбки. Зав'язався бій. Мама накрила голову якоюсь одежиною, щоб не було чути стрілянини. Я так злякалася, що не знала куди заховатись. Коні на поромі були неспокойні і коли перепливли річку, один з коней упав, але швидко винирнув і, пригадую, що тато його дуже бив, а хіба він винен. Це ж тварина, вона невинна в нашій біді.

Ми заїхали далеко від річки Дніпро і переночували в якомусь селі. А потім поїхали далі, аж заїхали у Галяцький район, село Сари на Полтавщині. Голова сільради розмістив нас на квартирі однієї жінки, яка не була колгоспницею і дуже вороже ставилася до радянської влади. Пізніше ми подружилися з сусідкою-бабусею, яка нас часто частувала молоком та узваром. Полтавщина на нас справила приємне враження. Це була справжня Україна. Люди тут жили заможні. Цікаво, що одягалися усі жінки, як Наталка-Полтавка. Чорна спідниця з двох половинок, по боках розріз, вишита сорочка, на голові обов'язково стрічка і довга коса. Люди дуже приємні, говорили лагідно з м'яким "л".

Були жнива, колгоспники збирали врожай, і тато усіх нас взяв на уборку, тільки Лена залишилась вдома. Та місяця й не минуло, як довелося їхати далі, бо йшли бої за Київ. Знову вирушили в дорогу, проїхали усю Україну і в'їхали у Воронежську область, зупинилися в селі біля станції Поворіно. Коли дізналися, що Київ окупували фашисти, ми поїхали далі у глиб Росії. По дорозі діяли евакопункти, де можна було поїсти. Не пригадую, за яких обставин ми приєдналися до обозу з п'яти підвід, евакуйованих з Кіровоградської області Знаменського району. Добре запам'яталася сім'я Сухомлинських: батько, мати, син-вчитель, нагороджений орденом Леніна, діти сина та невістки з двома дітьми і дочка, як її називала мати Мілка. Ще запам'яталася сім'я Пащенко з трьох чоловік. Не знаю, як таке могло бути, але вони нас прийняли в свою сім'ю як рідних, турбувались про нас, дізнавшись від тата, хто ми, звідки і про нашу колишню долю. Так ми усі разом доїхали до станції Ліски, там нас посадили у товарний поїзд (пасажи́рські поїзди були надані пораненим) і нас відправили в Середню Азію, кінцевий пункт – місто Наманган.

У Росії уже випав сніг, у вагонах холодно, та нас рятували перини, які мама стелила одну під низ на підлогу, а іншою накривались. Пригадую, що їхали досить довго, проїжджаючи міста Пензу, Куйбишев, Сталінград... А фашисти дійшли до Москви. Було дуже важко, їсти не було чого. Мама продала усе цінне, щоб виручити хоча б якусь копійку

на хліб. Ще раніше, коли ми їхали самі, нам чабани, що евакуювали овець, дали вівцю. Батьки їли м'ясо, а ми не хотіли, а коли уже їхали в теплушці, то мама давала по кусочку сирого м'яса і так хоч трохи закріпляли свою душу. Проїжджаючи “гоłodну степ”, нам казахи виносили кобиляче чи верблюже молоко, але ми пити його не хотіли та й купити було ні за що.

У Ташкенті ми пройшли санобробку (було багато вошей), а потім нас посадили у поїзд, і ми таким чином опинилися у Намангані. Наші супутники залишилися у місті, а ми потрапили у якийсь кишлак (назви не пам'ятаю). Там дали квартиру, де кожний займав куточок, бо жило у кімнаті чотири сім'ї. А всього нас було тринадцять чоловік. Малі діти від різкої зміни температури похворіли на запалення легень, троє з яких померло. Пригадую дружину пілота з трьома дітьми з Вінницької області, у якої померло двоє діточок (хлопчик трьох років і дівчинка дванадцяти). У колгоспі нам виписували фрукти (сушені) і давали на кожного по одній “ліпйощці”. Узбеки хліб не пекли. Місяця через два тато з мамою провідали сім'ю Сухомлинських, батько яких лежав у лікарні, бо зміна клімату погано вплинула на його здоров'я. Він їм сказав ось що: “Як мені не хочеться тут умирати, хоч би однією ногою ступити на Україну і там померти”. Як ми сумували за Україною, її вишневими садками, співучим народом та рідною мовою!

Пам'ятаю виступ Сталіна на радіо із зверненням до народу: “Брати і сестри... і т.д.”. В жилах холола кров від цих слів. Мама часто плакала.

Тато від недоїдання став опухати, давалися ознаки нирки та порок серця, і лікарі порадили з Узбекистану переїхати до Росії в Саратовську область.

У колгоспі працювали усі, крім Олени. Ми з Вірою збирали бавовну, а зимою під навісом розбивали коробочки бавовни, що не розпустились. Мама працювала прибиральницею у колгоспній конторі та школі, а тато – на різних роботах.

У листопаді 1941 року був сильний землетрус, і ми цілий місяць спали на дворі. У 1942 році на кожного уже давали лише половину “ліпйощки” і більше нічого. Мама продала усе, що ми мали, і ми виїхали з тамтешніх місць. Хліба не було на дорогу, тоді мама зварила десятилітрову каструлю рису і годувала нас у дорозі (по крихітці). Це була весна 1942 року. До місця призначення ми не доїхали через розлив річки Урал і змушені були зупинитися на станції Казахстан, доки ремонтували міст через Урал. Але тут з нами трапилося нещастя через тата. Його попросили на станції перенести і закопати з вагона за давню ковбасу. Працюючи там, тато кілька кілець приніс нам, і ми всі з голодухи з'їли. Через кілька годин почалися сильні болі у шлунках, коліки в кишках, що супроводжувалися сильним проносом з кров'ю. Їхати далі було неможливо. Тато зробив із захисних щитів будинок, де ми прожили шість днів. Почалася дизентерія. Наші сили втрачалися від обезводнення та голоду. Хтось татові порадив поїхати з подорожніми в один із колгоспів, де потрібні робочі руки на посівній. Господиня, дізнавшись про наше горе, дала нам кислого молока, сухарів; так ми почали одужувати, а потім поїхали до колгоспу, який був за сто кілометрів від станції. Село називалося Харьковаловка.

Там жили переселенці з Харківської губернії. Майже усі українці, за винятком кількох сімей казахів. Працювали у колгоспі на посівній, на збиранні хліба. Нас спочатку кормили досить добре. Головою була жінка Кіптенко з евакуйованих. Хліба там на диво ростуть дуже добре. Сіяли тільки пшеницю і просо. Овочів не садили через різко континентальний клімат – літо посушливе, без дощів, а зима холодна, морози досягають до п'ятдесяти градусів. До школи ми, діти, не ходили, бо в селі була лише початкова школа, а за сім кілометрів у селі Олександрія – середня. Якось, повертаючись зі школи, перед самим селом, вірніше вівцефермою, нас оточила зграя вовків. Місцеві хлопці почали палити солому, кричати і вовки відступили. Ходила у другу зміну, після цього мама мене до школи не пускала. Маму теж були б загризли вовки, коли вона поїхала у степ за соломою, але врятував чабан.

Була зима 1943 року. Тата мобілізували до армії, але через хворобу серця та варикозне розширення судин направили у трудову армію, залишили у селищі Федорівка, де організували майстерню з виготовлення валянок для фронту.

Ми залишалися у Харьковаловці. Щоб татові було веселіше, мама з обозом колгоспу зимою послала мене до тата. В дорозі почався сильний буран. Я промочла до нитки, мало не замерзла. Зупинилися на постій в одній сім'ї. Спали усі покотом на соломі, а в хаті палили “буржуйку” (залізну пічку), і за ніч обсушилися. Тато зустрів мене радісно. Але незабаром він захворів малярією, а від нього заразилась і я. До обіда було нормально, а годин у 14 починало трясти і температура піднімалася до 41°C. Так ми з ним прохворіли два тижні. Самі, без мами, голодні, пили тільки хінін. Боже, як-то було тяжко!

Мама з Вірою і Оленою приїхали весною 1943 року, і ми усі працювали у майстерні із виготовлення валянок. Та незабаром тата відправили у Магнітогорськ на військовий завод. Мама почала робити валянки сама разом з нами. Робота дуже важка. Гаряча вода, пара, руки після роботи як мочалка, зате нам селяни платили натурою, давали борошно, пшоно, інколи якого-небудь жиру. Так ми жили до початку 1944 року, коли по радіо почули повідомлення про звільнення Рівного, Здолбунова та інших населених пунктів Рівненщини. Ми почали стрибати від радості. А евакуйовані від'їжджали у рідні міста Воронеж, Полтаву... Мама почала клопотатися, щоб нам дали дозвіл на виїзд хоча б на Полтавщину. Тато писав, що незабаром приїде. Ми його чекали, але його все не було, а нам час було їхати, бо кінчалась перепустка. Ми виїхали до Федорівки не на Полтавщину, а у Воронезьку область – Поворінський район. У Поворіно чекали на тата... Із взуття у нас були тільки валянки, а сніг розтав. Хтось порадив виїхати з Поворіно, щоб дібратися до Воронежа, де б ми могли отоварити картки на хліб. Квитків не було, і ми сіли у тамбур. Холодно, ноги промочили. Під'їжджаючи до станції Ліски, нас обігнав військовий ешелон зі зброєю. На платформі мама побачила тата і крикнула: “Діти, батько наш на платформі!”. Тато нас побачив і крикнув, щоб ми зупинилися в Лісках. Так ми й зробили.

Скільки то було радості! Тато нас усіх одягнув у військові черевики, зелені куфайки і накормив хлібом та ще й дав по малесенькій грудочці цукру.

Коли ми жили у Федорівці, я подружилася з місцевими дівчатами і хлопцями. Уже забула як їх звати, а тільки запам'ятала Надю, Мішу (вони рано одружилися) і друга Міши Півоварова Льоню Камінського. Часто ми гуртом ходили до драмтеатру, що евакуювався із міста Ромни Сумської області. Ми відвідували вистави, як наприклад: “Дай серцю волю, заведе в неволю”, “Сватання на Гончарівці”, “Безталанна”, “Шельменко-денщик” та інші. Вистави йшли українською мовою. Як-то приємно було почути нашу українську рідну мову! Один час Надя мені писала в Демидівку, а потім, не знаю з яких причин, ми припинили листування.

Днів через два ми відправились до Воронежа. Господи, який страх ми побачили! Усе місто лежало в руїнах. Лише збереглося кілька будинків. Там ми “отоварили” продуктові карточки, на які одержали хліб наполовину з горохом, макарони, уже гіркі на смак за давністю, та пляшку соняшникової олії. Пам'ятаю, мама нам намазала хліб. Як було смачно! Тепер будь-яка смачна страва не може зрівнятися з цим хлібом! Ми провідали нашу сусідку з Федорівки, дружину офіцера, яка уже жила у Воронежі. Знайти її було дуже важко, бо жила вона в напівзруйнованому будинку, де не було ні опалення, ані світла. Там із великими зусиллями на буржуйці відварили макарони. Вони були напівсирі, але ми їх з'їли, бо дуже хотілося їсти.

З Воронежа ми поїхали на Сумщину і зупинились на станції Ворожба. Якись добрі люди нам порадили поїхати в село, бо мама була дуже хвора, тому їхати далі було неможливо. У мами і тата почалася малярія. Пригадую, село це було за 6 кілометрів від станції. Нас поселили до одинокої жінки над самою залізницею. Маму лікували різними народними методами: бузиною, полином, а одна жінка нам дала солоних огірків. Мама з'їла, і їй стало краще. А тато пив сечу, – і минуло. Ми з Вірою ходили на роботу до колгоспу. Перебирали посівну картоплю, перелопачували зерно. Пригадую, що була пасха. На жорнах тато намолов муки з різного зерна. Мама спекла хліб. Господиня хати дала нам хрін і так ми “розговілися”. Часто згадували про той корж, яким мама колись удома накривала шинку для запікання м'яса.

Одного разу до господині зайшов інвалід війни і розповів, що на Західній Україні люди живуть добре, є хліб і до хліба, і що можна туди проїхати з військовими ешелонами, яких залізнична міліція не перевіряє. Але потрібно хлопцям дати могорич. Ми так і зробили. Останні речі, які були у нас, виміняли на самогонку: дві перини, подушки, красиві в'язані платки та інше. Мама залишила тільки сковорідку, бо це був великий дефіцит.

Кожному був зроблений маленький клунок на плечі і ми зібралися в дорогу. Взяли сухарі, хліб та інше. Вийшли на полустанок і там сіли в поїзд, що супроводжував американські танки на фронт. Офіцери нас поселили у вагон на полки, щоб ніхто не бачив з залізничної міліції. Військові нас пригостили м'ясними консервами, сухарями, цукром. Був весняний сонячний день. Ніщо нам не загрожувало, ми щасливі поверталися додому. Під вечір ми доїхали до вузлової станції. Сонце сідало на захід, як ми в'їхали в Дарницю під Києвом. Уже стемніло, і була дана команда розвантажувати поїзд, почався гуркіт. Танки з'їжджали з платформ, хоча потрібно було їхати на фронт. Офіцери не розуміли, що це за наказ. Поки пішли з'ясовувати, раптом почулося виття сирен. Загули всі заводи, паровози – наближалися ворожі літаки, які зразу ж викинули освітлювальні бомби, і стало видно, як удень. Почалося бомбардування станції, де зосередилися шість військових ешелонів з бойовою технікою. Пам'ятаю, що хтось крикнув, щоб бігли до лісу. Ми ж побігли направо, і як виявилося, у саме пекло, бо там було депо.

Віра побігла перша й скочила у якусь яму і нас туди покликала. Ми усі туди кинулись. Як почало вщухати, вияснилося, що то була вбиральня. Ще й солдат з нами був. Потім він нас відвів до схрону, де ми до ранку пересиділи. Вранці пішли до найближчого села, щоб випрати свій одяг, який смердів фекаліями. Недалеко села було у лісі озеро. Зупинилися. Світило ласкаве тепле сонечко. Жайворонки співали свої пташині пісні, сповіщаючи про весну і сівбу.

Ми покидали одягу, випрались, обсушилися, помились і пішли до села. Зупинилися на ніч в однієї жінки, чоловік якої був на фронті. Вона нас розпитала про бомбардування, розповіла, як важко їм жилося в окупації. Солдати, що теж у неї жили, пригостили нас маргарином. Господиня наварила картоплі, дала солоних огірків та молока. Наступного дня ми пішли на Київ. Перейшли довгий міст через Дніпро. Увійшли до Києва. Йшли через Хрещатик, який лежав у руїнах. Через місто гуркотіли вантажні машини на захід. Обабіч доріг лежали підбиті машини як німецькі, так і наші. Ми вийшли на Житомирський напрямок. За Києвом тато почав зупиняти військові порожні вантажівки. Нас підібрали. Батьки дали водіям могорич, і ми у другій половині дня були вже у Житомирі. З Житомира вийшли на Львівську трасу. Знову зупинили машину і доїхали до Новоград-Волинська. По усій трасі на узбіччі лежали розбиті, спалені танки, гармати, машини, валялись порожні гільзи снарядів, осколки мін. Страшно було на все це дивитися. А назустріч нам часто йшли машини з пораненими червоноармійцями.

Подорожні військові нам розповідали, що на “західній” небезпечно, лісами ходять банди, які вбивають міліціонерів, солдатів та комуністів. Ми усі стривожилися, завагалися, чи варто їхати додому, щоб загинути від “бандер”, як їх називали. Тато сказав, що то націоналісти, і їх метою є знищення всіх, хто не визнає самостійну соборну незалежну Україну.

Наближались сутінки, і водій намагався завидна доїхати до Рівного, та раптом машина зіпсувалася. Це сталося десь за п'ятнадцять кілометрів від Рівного. Тато з мамою вирішили заночувати у селі. Попросилися на ніч до однієї з хат. Домовилися, якщо запитають звідки і куди їдемо, то відповідь буде така: “У 1940 році були вивезені в Казахстан. Зараз війна, їм не до нас, повертаємося на Дубенщину”. Так воно і сталося. Господарі нас запитали, батьки відповіли. Тут через певний час з'явилися якісь чоловіки бородаті, розпочалися різні розмови, погрози “радянським окупантам”. Я добре не розуміла, що відбувається. Але ми, діти, мовчали, вів розмову з ними лише наш мудрий тато. Нас накормили картоплею з огірками, постелили соломи, і ми лягли спати. Ми, діти, відразу позасинали, не відчуваючи небезпеки, а тато з мамою, як з'ясувалося пізніше, не спали усю ніч.

Вранці, ще до зорі, ми були на ногах, подякували господарям і пішли до Рівного. Дорогою нас підвезли військові. У центрі міста встали. Рівне лежало в руїнах. Навколо ходили патрулі, їхали військові обози в бік Львова (ще у Львові були німці). Вийшли за місто на трасу Київ-Львів, невдовзі нас підвезли солдати до міста Дубно, вірніше до роздоріжжя, де йшла дорога на Луцьк, Млинів. Пішли пішки, бо хотілося ще до вечора потрапити додому. Зупиняли військові машини, що йшли на Берестечко, Броди. Нині я знаю, що готувалася Бродівсько-Львівська операція, а тоді нічого цього ми не знали. Одна із машин, що їхала до Демидівки, зупинилася, і ми доїхали до Бокійми. Від хвилювання розривало груди. Ми і плакали, і сміялися, що нарешті вдома! Та яке наше було розчарування, коли побачили майже знищене село. Не було і нашої хати, лише стояло згарище. У хаті дядька Олекси ніхто не жив, вікна й двері були забиті дошками. Клуни не було, огорожі теж. Все село лежало в руїнах.

З'ясувалося, що дядько Олекса на фронті, а дячина з Галею живуть у дядька Грицька. Прийшли до них, як сніг на голову упав. Плач, сльози, поцілунки, обійми... Пішли запитання, відповіді і найперше, чи жива бабуся, мати нашої мами, де тітка Ганіся з сім'єю, Дунька Чимчук та інші?!

У цих розмовах чулись якісь недомовки, якийсь страх. Дізналися, що Закоштуїв немає з евакуації, сім'ї Рудого і Тарасюків теж. Дядько Василь (татів товариш з КПЗУ) працює секретарем сільської ради, Флор Рудковський – головою. Чимчука Василя забрали українські поліцаї разом з Лодзиком Карпюком та Данилом Шереметою і розстріляли нібито в Дубно в липні 1941 року. Сестра Дунька з Любою живе у Чимчуків, стала “сухотницею” (така секта), Володя, її брат, загинув на фронті. Катерина Закоштуї вийшла заміж за полоненого, його забрали на фронт у штрафбат, живе у хаті сама з хлопчиком Вітальчиком. А бабуня вже рік як померла. Ми, діти, зразу ж побігли до них. Увечері прийшла рідня, яка жила близько, а сусіди не приходили, нас сторонились. Чому? Тільки тепер я зрозуміла, – чому з нами не віталися, бо боялися оунівців. А в бандерівцях були і діяли брати дядини Альошка та Андрій, Микола Гурій (любив комсомолку Віру Огородник), Микола Стасюк (двоюрідний брат тата, жив у лісі на хуторі Березина), Мулявчик (це той, що хотів убити тата), брати Степан і Іван Руді (наші сусіди) та брат Миколи Панасюка (майбутнього чоловіка моєї сестри Галі).

Я ще тоді не знала, хто такі оунівці. Уже, працюючи в архіві, спочатку у секретному відділі, потім директором архіву області, з документів дізналась про ідеолога націоналістів Донцова, його вчення. Виконавці його, завербовані абвером фашистської Німеччини, главарі ОУН, виконуючи наказ німців, Мельник, Коновалець, Бандера, Лебідь, Стецько та багато інших воювали проти Радянського Союзу. Я нічого не знала про письменника Євгена Маланюка, Уласа Самчука, Олену Телігу, які в еміграції написали сотні книг, статей, оббріхуючи нашу радянську дійсність...

Нас попередили родичі, щоб ми таїлися, бо нас хочуть убити. Де тільки ми не ховалися! Як наставала ніч, то хоч у землю лізь, – так було боязко. Доки стояли радянські війська в селі, оунівці зачалися, а як пішли з боями на захід, повилазили з криївок і почали палити польські садиби, а сім'ї знищували, євреїв, росіян теж убивали. Працюючи в архіві, я ознайомила з їх документами та їхніми “ділами”. Скільки вони знищили українського народу! Вбили більшість колишніх членів КПЗУ, КСМЗУ, активістів радянської влади – комсомольців і навіть тих, які були першими колгоспниками. У вересні 1944 року убили Василя Пуца і його дружину Марту (двоюрідний брат тата). По дорозі з Бокійми до Демидівки зупинили підводи з радянськими і господарськими працівниками, всього дванадцять осіб, завели на колишню польську колонію Полянівку (за Бокіймою два кілометри), усіх пов'язали, помордували і кинули у колодязь. Серед них були голова сільради Флор Рудковський з дружиною і донькою, п'ятирічною Лесею. Кинули дівчинку ще живою на трупи, де вона пробула цілу ніч. Коли падала, зломила ручку і ніжку. Матері її викололи очі, відрізали язик. Миколі Тарасюку вирізали на спині зірку, Людмилі Стибурик (чешка) відрізали груди за те, що вийшла заміж за радянського офіцера і працювала в Демидівці на пошті.

Серед убитих також були начальник пошти в Демидівці Іванов, п'ять офіцерів, один міліціонер й інші. Я теж мала тоді їхати, але не вистачило мені місця. У Бокіймі спалили

млин, пограбували магазин, молочарню, спалили міст. Тато завідував млином, сестра Віра працювала тоді у поштовому відділенні, я їй допомагала.

Далі в селі жити було небезпечно, і ми виїхали до Демидівки. Жили у недобудованому будинку єврейки з Бокійми Кейми. Було дуже важко, зате у безпеці. В одну тільки ніч у Демидівському районі вирізали 75 сімей...

Багато селян, колишніх бідарів, наших сусідів та родичів до нас ставились з прихильністю, а решта – вороже або підозріло. Пам'ятаю, як до мене приходили з Бокійми сільські хлопці та дівчата: Володя Карпюк (батька убили оунівці), Володя Рудий, Алексій Гурій, Михайло Пуца, Катя Пуца, з Війниці – Іван Шевчук, Леонід Євгенюк та багато інших.

Усі ми симпатизували радянській владі. Хоча ще не зовсім усвідомлювали, що ніс кривавий український націоналізм (ОУН) для українців. Щоночі когось катували чи то сокирою, чи вішали, аби викоринити з корінням у бідарів потяг до соціалістичної справедливості. Убивали за те, що дав їсти солдатам, що продавав продукти харчування “сувітам”, як вони говорили та ін.

Селище Демидівка було повністю знищене війною. Це була суцільна руїна. Налічувалось до п'ятнадцяти безгосподарських напівзруйнованих будинків, що колись належали євреям, яких у 1942 році гітлерівці і оунівці повністю знищили. У цих будинках розташувалися органи державної влади. Тата призначили директором промкомбінату і надали квартиру, що складалась з однієї кімнати (6 кв.м.) та маленької кухні.

Віра працювала спочатку на пошті, а потім секретарем райпрокуратури. Я з першого вересня пішла до школи у шостий клас. Вчитись було дуже важко, бо я не закінчила п'ятий клас, так би мовити, “перескочила” у шостий, – мені вже йшов шістнадцятий рік.

Нас, переростків, було багатенько. Згодом склався у нас дружній колектив, куди входили Вася Побережний, Леонід Воропай, Геннадій Галін, Вова Зеленчук, Клава Лавренюк, пізніше до нас приїхала Зоя Кротікова...

Як я мріяла стати комсомолкою! Та прийняли мене лише у березні 1945 року. Пригадую, що кожного, хто вступав, питали, чи бажає він дійсно бути комсомольцем, чи готовий до самопожертви в ім'я Батьківщини, як герої Краснодону – Саша Матросов, Ліза Чайкіна, Валя Котик та інші. Про наших героїв ми тоді ще не знали, тільки після виходу книжки Медведєва “Это было под Ровно” заговорили про Кузнецова, Струтинських, Приходька та інших.

Нас приймали удвох – Леоніда Воропая і мене. Цього хлопця забрали до себе партизани на чолі з Миколою Крижовим. До складу цієї групи входили хлопці, які були в загоні імені Чапаєва, з'єднання Федорова, що діяло на Рівненщині, а після його розформування служили у загоні НКВС для боротьби з оунівцями.

Зараз, коли минуло стільки часу, я пригадую цих молодих героїв, які щоночі, ризикуючи своїм життям, допомагали встановлювати радянську владу, захищали селян від цих нелюдів. Пригадую, як вони ввечері від'їжджали на завдання на конях, на чолі з Миколою Крижовим, поряд з ним – Іван Воронецький з кулеметом “Максим”, Євген Дьомін теж з кулеметом, а також Микола Дрожевкін. Пам'ятаю Дем'яна і Федю Зубчуків (батько яких загинув на фронті, а матір замордували бандерівці в селі Лопавше), разом з шестирічним Іваном їх забрали до себе партизани.

Один з цих героїв – Іван Воронецький був чоловіком моєї сестри Віри. У 1948 році Іван трагічно загинув у селі Ниви Золочівські. Іван, працюючи секретарем райвиконкому, був уповноважений для проведення виборів до місцевих Рад у селі Ниви Золочівські та інших сіл Демидівського куца. Працювали у сільраді до вечора з активом над списками виборців. Одна з вчительок запросила його до себе на вечерю. Доки жінки готували вечерю, він розмовляв з її братом. Господиня хати вийшла по воду і побачила в темряві постаті озброєних людей, що оточували будинок. Вона подумала, що то оунівці, вбігла в хату з криком: “Бандерівці оточують хату!”. Іван загасив лампу, усім скомандував вибігти з хати, а сам взяв кулемет і хотів вилізти на горище, але було пізно, солдати вже були на порозі. Він почав стріляти, поранив двох солдатів (думав, що переодягнені бандерівці). Тоді бійці

закидали будинок гранатами. Вчителька, яка вискочила через вікно, побачила, що це червоноармійці і викрикнула: “Не стріляйте, там Воронежський!” Уже було надто пізно, і Іван, тяжко поранений, помер не доїхавши до села Боремель, де був фельдшерський пункт. Страшна звістка усіх вразила, бо це була провокація.

Як було заведено, напередодні виборів (це сталося в суботу) районні керівники посилали загони для охорони виборчих діляниць. Зайшовши у сільраду, ті запитали у чергового, де знаходиться уповноважений і чи немає в селі оунівців. Черговий відповів, що бачив, як бандерівці пішли до вчительки. Цим і спровокував убивство. У сестри Віри на руках залишився хлопчик Микола, якому було півтора року.

Вчитися мені було дуже важко, відчувалась нестача знань за попередні роки. Та що там попередні роки! До 1939 року я навчалася у Бокіймівській школі, в якій викладання всіх предметів велося польською мовою. Книжок, крім підручників, не читала. В селі не було ні бібліотеки, ні клубу. Батьки були неграмотні. Тато сидів у тюрмі, політв’язень. Мама часто хворіла. У господарстві були 4,5 га землі, худоба. Отже, я спочатку зранечку напасу корову, а потім йду до школи.

У Демидівці, у школі був створений гарний актив з комсомольців-однорумців. Нам доручали серйозні завдання: підготовка художньої самодіяльності до усіх державних свят та олімпіад. Найактивнішими були Клава Лавренюк-Гриб, Зоя Кротікова, Гена Галін, Вася Побережний.

Ми також ходили до громадян підписувати на військовий займ. За нами “закріпили” хутір Пропостиський, відразу за Демидівкою. У хлопців була зброя.

Майже двічі-тричі на місяць когось хоронили із радянсько-партійного активу. Дуже мене вразила смерть директора Княгининської МТС Суровцева, якого дорогою з Княгинина захопили бандерівці, розпороли живіт, напхали туди пшениці, а розривною кулею розтрощили голову і написали: “Подавись, москаль, українською пшеницею...”. Жили ми з ним в одному будинку, залишилося троє дітей, найменшому – сім місяців.

І коли тепер на радіо або телебаченні чую про ті події, подвиги “героїв” цих змагань з окупантами (тобто радянською владою), то мені стає страшно від такої брехні. А молодь цього не знає і вірить. Якщо старих, дітей, врешті-решт, знищували власний український народ, то які ж це “герої”?! Я тепер розумію, що український народ, його інтелігенція прагнула у різні історичні періоди до незалежності, але не у такий спосіб, як пропонував ідеолог Донцов – знищувати усіх тих, хто думає інакше, до коріння, що вони й робили.

У Демидівці ми жили до 1946 року, а потім переїхали у місто Острог, куди послали батька після тримісячних курсів, що діяли при Харківській партшколі. З кадрами на Західній Україні було сутужно, і тому за завданням ЦК КП (б) України було організовано навчання радянсько-партійного активу. У Демидівці тато працював спочатку директором промкомбінату, а потім – головою районної ради народних депутатів. Після закінчення курсів його призначили директором Острозького харчокомбінату.

Після приїзду Ані до Острога на цьому її цікаві записи про революційну діяльність батька за окупаційного режиму Польщі на Волині, про важкі воєнні дороги в роки Великої Вітчизняної війни її сім’ї перериваються...

Починається наше спільне життя і наша спільна дорога з Острога і до сьогодні...

Коли я із своєю сім’єю приїхав влітку 1944 року в Острог, то ми оселилися в квартирі, яку наймав батько у будинку господаря чеха, приватного аптекаря Голечика. Будинок його знаходився недалеко від центру міста. Але батько не дозволив нам гуляти по ньому, особливо увечері. Це було небезпечно, бо могли містом нищпорити українські націоналісти...

Тому в Острозі була запроваджена майже до кінця 1944 року цілодобово комендантська година. Патрулювання несли бійці військового гарнізону, який розміщувався у казармах, добротного збудованих ще за царизму, – їх не знищили ні поляки, ні німці (була потреба). Називалися такі військові частини “УКР”-и – “укрепрайони”. Вони дислокувалися здебільшого у містах та районних центрах для охорони мирних громадян, радянських

працівників і спеціалістів та для боротьби з угрупованнями ОУН і УПА. З 1945 року комендантська година діяла лише вночі.

З часом був відремонтований і підготовлений для мешкання будинок, в якому ми мали жити. Він знаходився на вулиці “Першого травня”, на підвищенні вздовж бруківки, що вела до Рівного. Будинок містився з одного боку між приміщенням райкому партії, з іншого – районним відділом міліції. Ми розташувалися у двох кімнатах з кухнею, вікна якої виходили до саду, який упирався у старе польське кладовище, що пролягало майже до будівлі педагогічного училища, яке вже весною 1944 року почало діяти. З фасаду, що виходив на вулицю, вів вхід до двох кімнат, призначених для приїжджих у відрядження з обласного центру партійних, радянських та господарських працівників, бо готелю ще не було. Охоронялися вартувими-”укрівцями”.

Ми спали всі в одній кімнаті, що виходила в тил до саду. Батько щоночі на ліжку під подушкою тримав пістолет. Поруч, на тумбочці, – автомат та граната. Спочатку ми лякалися, довго не засинали, та з часом звикли...

Острог був визволений від гітлерівських загарбників 27 січня 1944 року. У лютому визволили Рівне. Батько прибув до Рівненського обкому КП(б)У з Харківщини саме того місяця. Наприкінці лютого був направлений першим секретарем райкому партії до Острога.

Перед від’їздом батько мав предметну розмову з першим секретарем Рівненського обкому партії Василем Андрійовичем Бегмою. Той був не лише досвідченим і вмілим партійним ватажком, а й організатором партизанського руху на Рівненщині в роки Великої Вітчизняної війни. Він очолив підпільний обком партії (керував Рівненським обкомом партії до війни) і обласний штаб партизанського руху. Під його керівництвом, – він одержав за це звання генерал-майора, – успішно діяло рівненське партизанське з’єднання “За Батьківщину”. Підпільний обком партії координував бойову діяльність і двох інших з’єднань Івана Федорова та польського – Ростислава Сатановського.

У лавах народних месників області перебували майже 10 тисяч чоловік. Вони знищили до 30 тисяч гітлерівських солдатів і офіцерів, не говорячи вже про сотні гармат, танків і автомашин, підірвали також безліч залізничних і шосейних мостів, складів з боєприпасами та ін. Ви лише вдумайтесь: за один 1943 рік підірвано понад 600 ворожих ешелонів із солдатами та військовою технікою...

Василь Андрійович надав батькові чимало мудрих порад із свого життєвого досвіду. Розповівши про надзвичайно важкий стан, в якому опинилося зруйноване війною і гітлерівськими катами народне господарство, зокрема Острозького району, він зазначив:

– Ви їдете з Харківщини у район, який, як і всі західноукраїнські землі, має свої особливості. Люди тут віками були під жорстоким іноземним капіталістично-поміщицьким гнітом. В останнє – окупація буржуазної Польщі. І раптом – визволення. Новий соціалістичний і політичний устрій.

Задумайтесь, скільки часу тут проіснувала радянська влада? Десять трохи більше півтора року – із вересня 1939 по червень 1941 року. А потім – війна, прихід фашистів. Облудливе вербування українськими націоналістами населення, особливо молоді, до лав Української Повстанської Армії для боротьби за самостійну соборну Україну з “совітами” – москалями і жидами. Під опікою гітлерівських “визволителів” вони чинили розправу і над місцевими українцями: варто було лише добре слово сказати про советів.

Отже, люди за такий короткий час навіть не встигли як слід усвідомити, що таке радянська влада, для якої робітник і селянин – сутність держави, заради яких вона в світі й існує. І оцю сутність нашої влади хотіли протягом трьох років під покровительством фашистів витравити (навіть згадку про неї) у людей, які відчували, знали її, – оунівці.

– Тому, закінчуючи, – сказав Василь Андрійович, – важко вам доведеться працювати, вдумливо знаходити підхід до людей, переконувати їх на повсякденних прикладах, щоб вони повірили і пішли за нами. Лише з людьми можна вирішити всі питання – і зміцнення влади, і відбудову, і налагодження життя. Тобто – перемогти!

Це напуття глибоко залягло в душу батька. Він не раз звертався до нього у своїй діяльності партійного ватажка.

У райкомі партії, познайомившись з працівниками апарату, він сів наодинці у кабінеті і глибоко задумався. Що робити? З чого починати? Перед ним одне за одним поставали сотні питань.

Коли він ознайомлювався із зруйнованим містом, воно йому, крім вартових і поодиноких перехожих, здалося безлюдним, мертвим... До війни в ньому жило близько 15 тисяч людей, а залишилося лише десь близько 4 тисяч. Центр міста вщент зруйнований. У місті і в районі не залишилося жодних промислових, господарських, побутових чи торговельних споруд. Понад 13 сіл було майже повністю спалено. Половину приміщень шкіл було зруйновано або вони стали непридатними для використання.

Де людям жити? Чим освітити їх будинки й адміністративні приміщення? Як і чим нагодувати людей? Де їм взяти питну воду? Де придбати чи полагодити одягу і взуття? Як відремонтувати житло, – ні цвяха, ні скла, ні дошки, ні вапна, ні цементу, ні бляхи? А де людям працювати, одержувати заробіток? Сотні отих проблемних: “як”, “де” і “звідки”?!

З усіма цими питаннями він звернувся до нечисельного на ті дні партійно-радянського активу. Чому нечисленного? Тому що до міста і району ще не прибули усі потрібні радянські і господарські працівники, спеціалісти з різних галузей народного господарства, не були задіяні місцеві кадри, які залишилися після гітлерівської окупації.

Було вирішено всі сили кинути на першочергове: негайно відремонтувати, відновити водогін, електростанцію, хлібопекарню і лазні. А також встановити зруйнований міст через річку Вілію, яка з'єднувала Острогоз із передмістям, – Новим містечком.

Вирішувалися й інші невідкладні справи. З ініціативи завідуючого фінансовим відділом райвиконкому Анатолія Каушняка, начальника МВС, Героя Радянського Союзу, колишнього командира партизанського загону Андрія Грабчака, районного уповноваженого Міністерства заготовок Анатолія Мацька у райцентрі вже навесні 1944 року були створені промислові артілі імені Жовтневої революції та “Першого травня”, яку очолив острожанин інженер Петро Перепелиця. У першій – запрацювали шевський, кравецький, бляхарський, гончарний та інші побутові цехи. Інша артіль виготовляла бочки, колеса до возів, упряж, смолу. Почав діяти лісопильний завод. Відновили діяльність двох млинів, які виготовляли борошно.

Створили райхарчокомбінат, у ньому об'єднали млини, пекарні, маслосирзавод та інші підприємства, що виготовляли харчову продукцію.

Було відкрито кілька продуктових і спеціалізованих магазинів, де люди могли придбати різні лісоматеріали, залізні та цинкові вироби, цвяхи, цеглу, віконне скло, вапно, цемент та інші будівельні матеріали. Може, це декому не цікаво, не вартий уваги цей мій перелік. А тоді, за кілька місяців після визволення від гітлерівців, такі товари були на вагу золота. А через рік почав діяти районний універмаг із широким асортиментом вітчизняних товарів.

Це те, що робилося у місті. Але ж був ще великий район із більш як шістдесятма розореними селами, до того ж понад півтора десятка яких майже повністю було спалено. Бюро райкому партії разом із райвиконкомом вирішили створити спеціалізовану групу на чолі з головою Олексієм Яриною, яка б зайнялася відродженням сіл, спланувала і забезпечила обробіток землі, весняний посів зернових і овочів.

До цієї групи було задіяно кілька досвідчених адміністративно-господарських, радянських і партійних працівників та спеціалістів. Зокрема тих, кого я знав і пам'ятаю. Це народний суддя Іван Кавалеров, редактор районної газети Данило Рядненко, начальник райвідділу КДБ Костянтин Максимов, завідуючий відділом пропаганди і агітації райкому партії Григорій Деркач, секретар райкому комсомолу Микола Санніков та інші.

Треба віддали належне їхній праці і наполегливості. Вже влітку сорок четвертого з допомогою держави було відбудовано приміщення, гаражі, відремонтовано наявну техніку, почала діяти Оженинська машинно-тракторна станція. Це був великий успіх і вагома подія: обробіток землі селян в районі у багатьох селах був механізований.

Тут же, в Оженині, був започаткований перший колгосп у районі після фашистської окупації, до якого вступили 30 сімей селян. Назвали його іменем Кліма Ворошилова.

Пізніше утворилися колгоспи в селах Розваж, Хорів імені Шевченка та Кірова. До початку 1949 року в районі вже діяло понад двадцять колективних господарств.

Розпочалося в селах й інтенсивне будівництво та ремонт приміщень наявних шкіл. Нові школи було споруджено в селах Могиляни, Новородчиці, Бродів. У 1944-45 навчальному році дітей прийняли понад 50 діючих шкіл. Відкриті були в селах і школи ліквідації неписьменності та малописьменності серед дорослих, а їх налічувалося до 70 відсотків.

Велику допомогу у відбудові народного господарства на селі надавали місцеві ради, які проводили серед селян політику радянської влади. До Дня Перемоги 1945 року в Острозькому районі вже діяли усі сільські ради. Це була теж одна із найвагоміших політичних перемог.

Варто згадати й багатьох соратників батька у повоєнні роки, таких партійних і радянських працівників, як Іван Баля, Олексій Якимов, Григорій Орехов, Володимир Лопушенко, Петро Скрипець та інші, особливо голів сільських рад, прізвищ яких я не запам'ятав.

Вони, як і ті, яких я вже назвав, кували цю перемогу, відновлюючи і зміцнюючи нашу владу на місцях, незважаючи на небезпеку і навіть смерть у жорстокій боротьбі з націоналістами, які чинили шалений опір соціалістичним перетворенням, перешкоджали відновленню та будівництву промислових і сільськогосподарських підприємств, нищили, палили їх, тероризували і катували місцеве населення, вбивали із-за рогу радянських активістів, комуністів і комсомольців.

Від їх кривавих рук, наприклад, загинули (це те, що я знаю) працівник райуповмінзагу Микола Петрук, інструктор райкому комсомолу Володимир Козаков, голова Оженинської сільради Трохим Дивак та його сім'я. Оунівці закутували сім'ю робітника Оженинської МТС Станіслава Королюка. А у селі Хорів було знищено понад 30 селян лише за те, що ті подали заяви про вступ до створюваного колгоспу, – серед них В.П.Фрідрих, В.В.Позіховська, Л.Ю.Буян, І.П.Грибенюк, С.Т.Соколяк та інші хорівчани.

Великою втратою для радянського народу і армії була трагічна і передчасна смерть генерала армії, Героя Радянського Союзу, командуючого Першим Українським фронтом, який визволяв Україну від гітлерівських загарбників, Миколи Федоровича Ватутіна. У бою із засідкою угруповання ОУН-УПА під селом Милятин Острозького району він був тяжко поранений. Прославленого полководця не стало у квітні 1944 року. І зараз націоналісти не дають йому спокою у Києві, ганьблять його пам'ятник або намагаються зовсім знищити.

Відновивши і збудувавши перш за все необхідні для життя острожан і функціонування міста комунальні, промислові, побутові, торговельні, харчові підприємства, цехи і заклади, райком партії, райвиконком і Острозька міська рада взялися за благоустрій міста, ремонт, відновлення та будівництво медичних та культосвітніх закладів.

На заклик міської ради і райкому комсомолу відбулися численні суботники та недільники, в яких брали участь тисячі острожан, особливо комсомольці, молодь, учні шкіл, училищ та студенти. Мешканці міста, юнаки і дівчата приходили з лопатами, відрами, мітлами, сокирами і пилками. Привозили, у кого були, тачки... Очищали місто від завалів, зруйнованих будівель, від уламків стін і каміння, від багнюки і сміття. Вивозили все це на сміттєзвалище, ремонтували шляхову бруківку.

На впорядкованих вулицях, майданах і скверах юнаки та дівчата за кілька недільників висадили понад 1000 саджанців дерев, з них – 350 фруктових.

Благородну справу було зроблено у звільненому місті, – відразу ж відкрито дитячий будинок, де доглядалися і виховувалися діти-сироти, які втратили своїх батьків у роки Великої Вітчизняної війни.

Наступного року запрацювала вже повністю районна лікарня, медичний персонал якої на той час налічував близько 20 лікарів та медичних сестер. Очолював її досвідчений хірург колишнього партизанського госпіталю з'єднання Героя Радянського Союзу Антона Одухи Віктор Михайлович Вельський, у майбутньому заслужений лікар Української РСР.

Відчуваючи гостру потребу у спеціалістах різних галузей народного господарства, в Острозі наприкінці 1944 року відкрилися спеціальні курси з підготовки бухгалтерів, рахівників, касирів. А наступного року вже діяло в місті ремісниче училище, яке у 1945 році

випустило понад 100 молодих ковалів, слюсарів, столярів, різних профілів будівельників. Пізніше на його базі було створено сільськогосподарську школу з однорічною програмою, яка готувала зоотехніків, ветфельдшерів, бухгалтерів та інших спеціалістів сільського господарства. Диплом зоотехніка одержала і молодша сестра Анни Олена Василівна.

Така ж нагальна потреба була й у педагогічних кадрах, хоча й прибували освітяни з Ворошиловградської, Київської, Полтавської, Харківської та інших областей України. Та вчителів усе ж не вистачало, особливо у сільських школах.

З цією метою у негайно відремонтованому приміщенні колишньої вчительської семінарії розмістилося педагогічне училище, яке тут було відкрите до війни. Навчання спершу велося за скороченою програмою, і вже у 1946 році понад 70 випускників одержали вчительські дипломи. Багато організаторського та педагогічного хисту до налагодження навчального процесу доклали директор та завуч училища Петро Волковський, Михайло Білодід, викладачі Олександр Коберник та Петро Соколянський.

До речі, до педагогічного училища у 1947 році вступила і в 1951 році закінчила і моя майбутня дружина Анна Пуц, з дипломом вчителя семирічної школи одержала призначення у село Розваж Острозького району.

Запам'ятав ще одну вельми значущу подію тих років. Не минуло й року як вигнали з міста німецьких окупантів, а поряд з педагогічним училищем відкрився кінотеатр. Справжній кінотеатр з великим на всю сцену екраном. Із підвищеними знизу доверху сходінками рядів, на яких містилися сидіння для глядачів, що давало їм змогу не заважати одне одному і вільно спостерігати за кіноекраном. Це на той час було справжнє чудо!!!

Люди настільки знуджувалися за кіно, що ходили кілька разів на один і той же фільм. Справжнє паломництво до кінотеатру сталося, коли в ньому проходив кінофестиваль, присвячений героїчній Червоній Армії. Демонстрували фільми “Небо Москви”, “Два бійця”, “Малахів курган” та інші кінострічки. Зранку до ночі кінотеатр на всі сеанси був переповнений.

Не можу без хвилювання не згадати і про Острозький районний Будинок культури. Він теж почав діяти у перший повоєнний рік. Одним із перших відродився драматичний гурток. Фундаторами його, дехто із них ще до війни, – були острожачи Ігор Рошук, Петро Значковський, Володимир Шумейко, Петро Хаустов, Катерина Скороход, Надія Ярошенко, Любов Значковська, Борис Максимчук, Євген Жигадло, Анатолій Греков...

Я часто тоді ходив на вистави театру. Подружився із багатьма акторами, особливо з Євгеном Андрійовичем Жигадлом, Петром Івановичем Хаустовим, який навчив мене художньому декламуванню віршів, грати на деяких духових інструментах, зокрема на альті. А всім їм разом я вдячний за ту любов, яку вони в мені виховали з юних літ до мистецтва, до художнього слова, які нуртували мою кров і мозок, полум'яніли в моїй душі все життя.

Я дещо скупко, сухо, але правдиво розповів про перші повоєнні роки мого життя в Острозі. Все це – документальні події, факти, статистика, названі дійсні люди, комуністи, комсомольці, радянські активісти, які звершили цю відбудову за п'ять повоєнних років, як і в усій Україні.

Наприкінці травня батько вирішив зранку побувати в Оженині на залізничній станції і машинно-тракторній станції (МТС). Його непокоїли затримки надходжень вантажів залізницею на відбудову господарства району і повільне налагодження весняно-польових робіт з механізованою обробкою землі у так званих ТОЗ-ах (товариствах спільної обробки землі, які існували до створення колгоспів), а також у індивідуальних господарствах за договорами з МТС.

Їхав у гарному настрої... Відгримів салютом у небі і радістю в душах людей довгоочікуваний День Перемоги! Ніби сама природа вітала темно-зеленим травневим соковитим листом і травою. Білим і червоним цвітінням яблук та бузку в садах, райдужними переливами весняних квітів у луках... Причепурилися побілені хати. Люди заповзято, весело з піснями працювали на присадибних городах і в полях...

Все це його тішило. Буяла мирна, щаслива весна 1945 року!

Під вечір, упоравшись зі справами, батько повернувся до райкому партії. Йому повідомили, що на нього чекав, та так і не дочекався, острожанин, педагог, як він відрекомендувався, – Олександр Семенович Коберник. Він попросив, щоб секретар прийняв його зранку у важливій справі. Батько зацікавився і того вечора вже багато дізнався, з ким він мав зустрітись.

Олександр Семенович Коберник повернувся на рідну Волинь у 1910 році після закінчення Петроградського університету. Вчителював у Володимир-Волинській гімназії, пізніше – в Острозькому педагогічному ліцеї. Викладав математику.

Він радо зустрів 17 вересня 1939 року – День возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. Після окупаційного гніту польської шляхти, яка тривала майже два десятиріччя в Острозі, він з головою поринув у нове, вільне радянське життя.

І раптом – війна. Його серце обливалося кров'ю, коли він бачив, як катують, як знущаються гітлерівські кати над радянськими військовополоненими і мирними мешканцями.

Особливо його непокоїв табір для військовополонених, влаштований німцями на околиці Острога – Кідрах. Там, за колючим дротом, боролися, страждали і вмирили тисячі червоних бійців і командирів. Їм потрібна була допомога: їжа, медикаменти, одяг, зброя...

Олександр Семенович шукав зв'язку з підпільниками. Вони його знайшли самі за дорученням командира підпільної антифашистської організації Володимира Антоновича Томашевського. З ним зв'язався знайомий йому інженер, заступник командира Карпо Михайлович Дмитрук, який запропонував створити й очолити із мешканців Острога комітет допомоги військовополоненим.

“Комітет самопомоги”, як його іменували, очолюваний Олександром Семеновичем Коберником, допомагав і підтримував не лише полонених, а й поранених бійців із партизанського загону Миколи Івановича Петрова, удостоєного пізніше звання Героя Радянського Союзу. Їх таємно лікували в Острозькій лікарні і тих, що одужали, доставляли до загону, як і врятованих полонених. А таких було кілька сотень.

Отакий мужній і відданий радянський патріот сидів перед батьком, скромно оповідав про себе. Та головне, що його спонукало прийти і хвилювало, полягало ось у чому:

– Я знаю, – почав він, – що за півтора року після визволення Острога від гітлерівців вам, перш за все, необхідно було відбудувати господарство міста, одягти і нагодувати людей. Зрозуміло, не було часу приділити увагу Острогу саме як унікальному слов'янському місту, пам'яткам його історії... Коротко вам нагадаю...

Рід князів Острозьких йде від Володимира Святого. Найвідоміший із них, який увійшов навіки в історію, став у XV–XVI століттях князь Василь, якого на честь батька назвали Костянтин Острозький. Йому належала третина всієї Волині, маєтності у Київському, Володимирському, Білоцерківському, Богуславському, Переяславському та інших старостах. Він володів на своїх землях тридцятьма тисячами міст і сіл, мав величезні прибутки, яких не шкодував на розвиток рідної культури, освіти та православ'я, боротьби з католицизмом.

В Острозі сходилися торговельні шляхи з Польщі, Молдавії, Білорусії, Литви, Криму, Росії та країн Західної Європи. Інтенсивно розвивалося ремесло. Зростало місто. Острог став п'ятим за величиною містом на Україні після Києва, Львова, Луцька та Кам'янця.

Воно стає ще й визначним культурно-освітнім центром України. Князь Костянтин Острозький заснував слов'яно-греко-латинську колегію – першу українську школу вищого рівня, так звану Острозьку академію, першу в Східній Європі.

Тоді ж в Острозі побачили світ надруковані російським і українським першодрукарем Іваном Федоровим знаменитий Острозький Буквар та світовий шедевр поліграфічного мистецтва – Острозька Біблія.

Усе це давало підстави тодішнім сучасникам Острога на сході і на заході називати його “Волинськими Афінами”...

Закінчуючи свій історичний екскурс, Олександр Семенович зазначив, що треба зберегти стародавні споруди, пошкоджені війною, знамениті башти: Луцьку, Татарську, Круглу –

свідків слави і величі Острога. Відремонтувати замок, де розміщений краєзнавчий музей, у якому сконцентровані всі історичні реліквії.

Саме музей найбільше турбував його і острожан. Він – один із найдавніших науково-освітніх закладів України. Створюватися почав представниками прогресивної інтелігенції міста у 1909 році. Офіційно його було відкрито у 1916 році. Першим його керівником був краєзнавець і богослов Михайло Андрійович Тучемський. А другим – нинішній директор Йосип Владиславович Новицький.

Про нього у мене й мова.

Він закінчив Острозьку гімназію, а потім Московський археологічний інститут. Вчений-археолог. З 1917 року очолює музей. Йому потрібна допомога.

Йосипу Владиславовичу вже понад 60 років. Від доглядає приміщення музею. Офіційно музей ніхто не відкривав. От і виходить, що він працює на громадських засадах. Ні статуса директора, ні зарплати. Немає жодного наглядача, прибиральниці, завгоспа. До війни все це було... Потрібне ваше слово і допомога...

Домовилися, що Олександр Семенович навідається до Новицького і передасть йому усне запрошення прийти в райком партії.

Після розмови з Коберником і Новицьким, батько зв'язався з головою Острозької міської ради та головою райвиконкому, розповів їм про те, що йому стало відомо про музей, пам'ятки старовини. Запропонував доручити завідувачому відділом культури розібратися детально, підключитися обом керівникам і доповісти своє бачення і можливості поліпшити становище.

Восени 1945 року відбулося офіційне відкриття Острозького історичного музею. Були взяті під державну охорону і підремонтвані башти та інші споруди, хоча й за скрутних повоєнних коштів.

Якось після занять у школі батько запропонував усій нашій сім'ї відвідати музей, ознайомитися з історією древнього Острога.

Враження було величезне і хвилююче. Йосип Владиславович, автор книги “Хронологія історії міста Острога та князів Острозьких”, яку він нам презентував, представив у ній низку різноманітних фактів, письмових свідчень, документів про велич, славу і значення Острога в історії України.

А які були цікаві і захоплюючі його розповіді про першого ректора Острозької Академії письменника Герасима Смотрицького та його побратима полеміста Івана Вишенського, подвиги острозького сотника, ватажка селянсько-козацьких повстань Северина Наливайка, про “Острозький універсал” гетьмана Богдана Хмельницького, який тут перебував із своїм військом, про перемоги військ князя Острозького над татарами, перебування Тараса Шевченка і опис ним острозьких веж, а ще – трагічне кохання княгині Гальшки Острозької, описане багатьма поетами і романістами світу...

Наступного, 1946 року, ми, старшокласники Острозької середньої школи, ходили до музею на екскурсію. Відбулося це так. Острог приїхав відвідати Дмитро Захарович Мануїльський, – заступник голови Ради Міністрів, міністр закордонних справ УРСР, академік АН УРСР, який на початку ХХ століття закінчив Острозьку чоловічу гімназію. Вона знаходилася у приміщенні нашої школи. В Острозі минули революційні роки юного Дмитра.

У актовій залі школи відбулася зустріч із ним учнів та вчителів. Дмитро Захарович Мануїльський розповів нам, що із піднесенням революційного руху в Росії марксистсько-ленінські ідеї почали ширитися і на Волині. У 1898 році в Острозькій чоловічій гімназії виник і діяв соціал-демократичний гурток, у якому він брав найактивнішу участь. Називався він “Земляцтво”. Керував гуртком київський “Союз боротьби за визволення робітничого класу”.

Він запросив учнів піти разом з ним до музею. Екскурсія виявилася своєрідною і цікавою. У нас було два екскурсоводи: Дмитро Захарович і завідувачий музею випускник Острозької чоловічої гімназії – Йосип Владиславович Новицький. Їх розповіді час від часу переривалися спогадами про навчання у гімназії і юні роки в Острозі.

У книзі відгуків, відвідавши музей у 1946 році, Мануїльський залишив запис, у якому дав високу оцінку діяльності музею, визначив величезну цінність історико-культурних пам'яток Острога, підкреслив їх вікове значення для сучасних і майбутніх поколінь України.

Наступного, 1947 року, в Острозі відбулася ще одна знаменна подія. На центральній площі міста був споруджений перший у повоєнні роки на Рівненщині пам'ятник Володимиру Іллічу Леніну, – вождю і творцю першої в світі країни робітників і селян, країни соціалізму – Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

За роки повоєнних соціалістичних перетворень Острог став містом новобудов. Виросли потужні підприємства – цукровий і шиноремонтний заводи, а також плодоконсервний і завод мінеральних вод, меблева фабрика. Визначилося місто і як культурно-освітній осередок. Радянська влада постійну увагу і велике значення надавала Острогу як місту-заповіднику, на території якого знаходилося понад сто історичних пам'яток, що стали джерелом вивчення за кілька століть вітчизняної, військової і цивільної архітектури, будівництва, культури і освіти. Більшість із них були реставровані, увійшли як самостійні одиниці чи підрозділи до комплексу заповідника. Це, перш за все, княжий замок, де розташований музей; Кругла башта, – взірць оборонної споруди; Луцька вежа, – нині музей книги та книгодрукування... Із пам'яток старовини збереглися: замкова Богоявленська церква XV століття і дзвіниця; римо-католицький костюл XV століття; дерев'яна каплиця волинської архітектури початку XVIII століття. Цікаві новітні пам'ятки – історичний майдан та стела, встановлена до 400-річчя заснування Острозької академії і друкарні Івана Федорова, меморіальний музей генерала Антонова та пам'ятник князю Костянтину Острозькому...

Чимало є й інших історичних пам'яток в околицях Острога та селах району. Вражає велич споруд Межиріцького Троїцького монастиря-фортеці XVI століття. Привертають увагу Дерманські вежа-дзвіниця початку XVII століття, родинний будинок письменника Бориса Тена і пам'ятник поету-комсомольцю Миколі Максисю, розстріляному оунівцями у 1948 році. Унікальним є і Вілійський літературно-меморіальний музей та тридцятиметровий пам'ятник-стела письменнику-комуністу Миколі Островському.

Враховуючи велике історичне та наукове значення пам'яток Острога і його околиць та з метою виховання підростаючого покоління на вітчизняних героїчних, трудових, культурних традиціях нашого народу, Центральний Комітет Компартії України і Рада Міністрів Української РСР у серпні 1981 року прийняли постанову про присудження місту Острогу статусу державного історико-культурного заповідника.

З Острозьким музеєм пов'язана ще одна надзвичайна подія політичного характеру чи, можливо, назву її ситуацією, що сталася безпосередньо з нашою родиною. Про одну діючу особу цієї історії, мого батька, я вже чимало повідав. А от про іншого фігуранта, про батька моєї дружини Василя Петровича Пуца мушу розповісти.

Василь Петрович Пуц народився 1904 року в селі Бокійма Млинівського району на Рівненщині в сім'ї селянина-бідняка Петра Олексійовича Пуца.

Під час окупації Волині буржуазно-поміщицькою Польщею у 1935 році вступив до Комуністичної партії Західної України і в Бокіймі очолював осередок МОДРУ (Міжнародна організація допомоги борцям революції) до арешту польською дефензивою (поліцією) у лютому 1938 року.

У будинку Василя Петровича знаходилася центральна явочна, як її називали “генеральна домівка”, квартира для підпільних членів Княгининського райкому партії Луцького окружного партії та ЦК КПЗУ. На “домівці” також зберігалися, зосереджувалися, а потім розповсюджувалися комуністичні видання. У підпільній роботі, у переховуванні комуністів від поліції, розповсюдженні нелегальної літератури йому допомагали дружина Надія Миронівна, старша дочка Віра, середня Аня і молодша Лена.

Звідси у 1937 році було відправлено на антифашистську війну до Іспанії десять членів КПЗУ – інтернаціоналістів. Тут відбувалися найпотаємніші, гострі засідання райкому, окружному партії.

Згідно з вироком Рівненського польського окружного суду у вересні 1938 року за комуністичну діяльність Василь Петрович Пуц був засуджений на 8 років. Тюремне ув'язнення відбував у Рівненській і Брест-Литовській в'язницях.

Після возз'єднання Західної України з Радянською Україною у вересні 1939 року він повернувся з тюрми у рідну Бокійму і включився в активне політичне життя села. Був головою тимчасового сільського управління до виборів у місцеві органи в березні 1940 року. В цьому році його обрали депутатом сільської Ради. Будучи членом ініціативної групи, вступив до колгоспу. Селяни обрали його головою колгоспу, який назвали ім'ям Молотова.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, евакуювався з сім'єю на схід країни. З липня 1941 до квітня 1944 року жив у Російській Федерації, Узбецькій та Казахській РСР. У зв'язку з хворобою в діючій армії не служив, а працював на оборонних заводах.

Навесні 1944 року повернувся в Бокійму, працював директором парового млина, згодом – директором Демидівського промкомбінату, а з жовтня 1945 року його обирають головою виконкому Демидівської районної Ради депутатів трудящих.

Після закінчення курсів радянсько-партійних працівників у Харкові у 1946 році його направили на роботу директором райхарчокомбінату в місто Острог. Навесні 1949 року як “тридцятитисячник” очолив перший в Острозі колгосп імені Тараса Шевченка, а згодом – об'єднаний колгосп імені Сталіна в селі Розваж. У вересні 1952 року був обраний головою колгоспу “Зірка” в селі Новомалин Острозького району, де й працював до виходу на пенсію у 1964 році.

Умілий господар і здібний організатор, він обирався депутатом Острозької районної Ради, Розвазької і Новомалинської сільських Рад депутатів трудящих. Нагороджений медалями “За доблесний труд у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.” та “За доблесний труд на ознаменування 100-річчя від дня народження В.І.Леніна”.

Про його революційну діяльність та соратників підпільної боротьби з польськими окупантами, членів героїчного Княгининського райкому партії КПЗУ на Волині, наполегливий труд повоєнної відбудови народного господарства та встановлення радянської влади розповідається у повісті львівського письменника Якова Стецюка “Серце не вмирає” (1960) та у моїй книзі “На крутизні часу” (1981), що вийшли у львівському державному видавництві “Каменярь”, та низці інших українських та зарубіжних видань.

Так сталося у житті і боротьбі, що доля з'єднала двох українців – східняка і західняка, мого батька і батька моєї дружини. Оце була справжня, а не міфічна “злука” 1918 року Західної і Східної України. Справжня єдність Возз'єднання у Золотому Вересні 1939 року.

Ми гордилися ними, тому що вони були взірцем високого служіння своєму народові та комуністичній партії. І після їх смерті фото, матеріали про них і документи експонувалися поряд, на одному стенді, в одній залі Острозького краєзнавчого музею: Сербін Павло Іларіонович, який першим у повоєнні роки очолював 5 років Острозький райком Компартії України, і Пуц Василь Петрович, який на початку 1949 року першим очолив перший в Острозі колгосп імені Тараса Шевченка. Вони й тут були разом!

Востаннє я бачив їхні світлини у радянському Острозі у 1991 році. Напередодні 900-річчя Острога (2000 рік) я відвідав музей, але вже “не застав” там ні батька, ні тестя. Усі матеріали про них було прибрано і здано в архів.

Заслужили вони чи не заслужили “бути” в музеї, хай розсудять люди й історія. Але, попри все, я твердо знаю, що вони боролися за справжню волю і долю українського народу, будували його щастя.

Восени 1944 року я із сестрою Зоєю пішов до школи, яка уціліла і в першу чергу радянською місцевою владою була відремонтована та підготовлена влітку до навчання. Свіжобіле, виблискуюче новими фарбами і цинковим дахом багатопверхове приміщення школи виглядало святковим. У ньому більше піввіку тому містилася класична гімназія, відома своїми знаменитими вихованцями.

З цієї нагоди першого вересня у впорядкованому, прикрашеному радянськими прапорами, квітами, стрічками та закликами, старовинному парку, що прилягав до школи, відбулося свято учнівської молоді, на яке прийшло багато острожан.

Свято відкрив директор Острозької середньої школи №1 Олександр Олександрович Гортрамф, якого у майбутньому ми всі полюбили. Він був не лише здібним педагогом й

умілим організатором, а ще й, пройшовши суворі воєнні випробування, гарною і душевною людиною. Він мав одну чудову рису – довіряв, ставився до нас, як до дорослих, як до товаришів, разом з тим, переконував, учив...

Привітала зі святом учнів та громадськість міста одна із найстаріших педагогів Острога Тетяна Олександрівна Папашика. Закінчивши Петербурзький університет, після Великої Жовтневої революції, в роки громадянської війни доля закинула її до Острога. Їй випало пережити польський гніт, зустріти “золотий вересень”, який звільнив острожан від економічної, політичної та католицької окупації. Вона викладала чимало років і в гімназії, і в радянській школі в Острозі. І ось знову радість волі і навчання. Тетяна Олександрівна побажала учням наполегливості у здобутті знань, закликала бути гідними вихованцями школи, продовжувати славні традиції Острозької гімназії, з якої вийшли партійний і державний діяч України Дмитро Мануїльський, генерал армії, начальник штабу Збройних Сил СРСР Олександр Антонов та багато інших учених і письменників із світовим ім'ям.

Я хочу розширити і доповнити розповідь Тетяни Олександрівни Папашики про відомих у нашій державі і в світі випускників Острозької класичної гімназії.

Широко відоме ім'я Агатангела Юхимовича Кримського – українського вченого і письменника, літературознавця і фольклориста, який навчався в Острозькій гімназії, у 1896 році закінчив Московський університет. З 1918 року жив у Києві. Він є одним із організаторів Академії наук України, більше 20 років був її вченим секретарем. Професор, академік, заслужений діяч науки УРСР. Поліглот, вивчав східні мови. Глибоко займався питаннями української мови, літератури та фольклору. За ними опубліковано десятки наукових праць. У 1972-1974 роках видано його художні твори у п'яти томах.

Деякий час вчився в Острозькій гімназії відомий український вчений, письменник, громадський і церковний діяч Іван Іванович Огієнко. У 1940 році він прийняв чернечий постриг і був наречений митрополитом Іларіоном Холмівсько-Підляської єпархії. Після Другої світової війни виїхав із Польщі в Канаду. Він є автором багатьох книг з історії літератури, народознавства та релігії. Його перу, зокрема, належать “Легенди світу”, “Слово про Ігорів похід”, “Свято-Почаївська лавра”, “Українська літературна мова”, “Словник Шевченківської мови” та десятки інших.

Варто назвати випускників гімназії і тих років, що припали на початок ХХ століття. Це прозаїки і поети: Лев Миколайович Гомолицький, народився в Петербурзі (повісті “Спалений час”, “Втеча”, “Дике море” та ін. 1918-1970 роки); Антон Пилипович Павлюк, народився в Острозі (збірки поезій “Життя”, “Осінні вири”, “Полин”, “Ватра” та ін. 1918-1931 роки).

Деякі оригінальні твори відомих вихованців гімназії і матеріали про них – знаних державних і культурних діячів, вчених і письменників зберігаються у фондах Острозького державного історико-культурного заповідника.

Продовжуючи славні традиції відомого навчального закладу у підготовці вихованців із глибокими і широкими знаннями, Острозька середня школа лише за п'ять повоєнних років випустила зі своїх стін десятки випускників, знаних згодом в Україні і Радянському Союзі: доктор технічних наук Микола Путов, доктори історичних наук Микола Ковальський і Анатолій Кавалеров, доктор хімічних наук Олександр Зарічнюк, доктор фізико-технічних наук Владислав Якимов, доктор біологічних наук Борис Завірюха, доктор філологічних наук Алла Архангельська і список цей можна продовжувати...

9 травня 1945 року на вулиці Першого Травня відбувся велелюдний мітинг і демонстрація острожан та мешканців навколишніх сіл з нагоди Дня Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Перемоги над лютим ворогом – гітлерівським фашизмом. Лунали салюти, дзвеніли радісно пісні, щасливі, збуджені люди танцювали, обіймали один одного, цілували із сльозами на очах. І безкінечно схвильовано вигукували: Ура! Перемога! Слава Червоній Армії! Слава Сталіну!

Минули перші два повоєнні роки після визволення Острога. І от перший випуск нашої школи 1946 року. Я не всіх пам'ятаю, хоча їх було й не так уже багато. Запам'ятав трьох медалістів: Віру Кіх і Миколу Ковальського, які здобули золоті медалі, і мого тезку Георгія Борчаковського, який одержав срібну.

Це був справжній триумф нашої Перемоги над фашизмом, нашого відродження, нашої влади. З цієї нагоди в Острозі відбулися великі урочистості, на яких випускників під бурхливі овації присутніх вітали батьки, громадяни Острога, схвилювані знаковою подією миру і щастя.

З кожним роком збільшувалася кількість випускників і медалістів. Наша школа цим була відома і славилася не лише на Рівненщині, а й в Україні.

Велика заслуга у цьому – колективу педагогів – знаючих, уміючих, люблячих серцем і розумом свою справу і дітей, ініціативних та творчих, навчально-виховним процесом яких керував всіма шанований Олександр Гортрамф, якого я вже згадував.

Згодом до Острога прибула із Харківського університету здібна молода вчителька фізики Валентина Кондратенко. Через кілька років ця чудова і душевна людина, талановитий педагог очолила нашу школу, виявилася вмілим організатором педагогічного і учнівського колективів.

За великі заслуги у навчанні і вихованні дітей їй було присвоєно почесне звання “Заслуженої вчительки УРСР”, нагороджено орденом Леніна, а комуністи Рівненської обласної партійної організації обрали її своїм делегатом на XXIV з’їзд КПРС.

А скільки було інших справжніх і знаних педагогів у нашій відомій школі! Це і завуч Володимир Покало, і математик Петро Рекало, і географ Микола Юрчук, і історик Анастасія Марусина, і мовники Тетяна Горелова і Ірина Лисяна... Всіх і не перелічити...

Найулюбленішою моєю вчителькою була Тетяна Олександрівна Папашика, котра викладала російську мову і літературу. Її мудра і плідотворна праця педагога удостоєна найвищого ордена СРСР – ордена Леніна.

Такого ерудованого знавця української, російської та зарубіжної літератури мені не доводилось зустрічати навіть у славетному Київському університеті імені Тараса Шевченка, де я згодом навчався на факультеті журналістики. Чимало там було світил, а таке яскраве сонце, як Тетянине, – не пам’ятаю...

Хто навчив нас запам’ятовувати і душевно читати улюблені вірші Пушкіна, Некрасова, Шевченка, Франка, Маяковського і Тичини, художньо змальовувати події і героїв з прочитаних творів? Вона!

Хто нас навчив ставити інсценівки з чудових, написаних з любов’ю до людей і теплим гумором, оповідань Антона Чехова. Ми охоче грали його героїв, характерних і соковитих, особливо із збірок “Пестрые рассказы” і “Маленькие трилогии” як, наприклад, “Дітвора”, “Нудьга”, “Людина у футлярі”, “Коняче прізвище”, “Про любов”, “Медведь” та низки інших шедеврів, у яких письменник ознайомлює нас із найхарактернішими і найрізноманітнішими епізодами із життя людей? Вона!

Хто ставив ці захоплюючі вистави, був їх режисером, гримером, костюмером і наставником, які ми щомісяця протягом навчального року ставили у школі з Тетяною Олександрівною? На ці вистави, на концерти художнього читання віршів відомих поетів збиралася майже вся школа, приходило чимало і студентів педагогічного училища, батьків учнів. Душею і організатором цих вечорів була Вона!

Хто спонукав нас до творчості, до самостійного художнього мислення, надихаючи до написання творів чи то про літературних героїв, чи про своє чи навколишнє життя на вільну тему. Твори обговорювалися в класі, кращі з них вивішувалися на спеціальному шкільному стенді, надсилалися до обласного Будинку народної творчості? Це теж вона!

Саме вона, повинен сказати, визначила мій майбутній життєвий шлях, дала поштовх до творчості, – спочатку поетичної, а потім і журналістської.

Визначила вона і творчий шлях мого шкільного друга Валентина Монаєнкова. Він теж став журналістом, закінчив заочно Київський університет імені Тараса Шевченка. Валентин Михайлович є автором багатьох поетичних збірок, зокрема “Парус весни”, “Зимівля троянд”, “Обличчя друзів”, “Терновник” та інших. Чимало поезій присвячено рідній школі, місту Острогу, юнацьким рокам.

У жовтні 1945 року я вступив до ленінського комсомолу. Рекомендацію мені дала молода вчителька, комсомольський ватажок Тетяна Горелова.

Згадую, що прийом був не в райкомі, а в школі, на виїзному бюро. Бо приймали нас десь більше двох десятків учнів – юнаків і дівчат. Зі мною вступали, яких запам'ятав, Сусанна Слісарчук, Віра Глущенко, Галина Мельничук, Микола Ноцик, Володимир Петрук та багато інших.

Присутніх з райкому комсомолу я всіх на прізвища не пам'ятаю, але тих, з якими довелося спілкуватися у спільних справах у майбутньому, назву: Марія Федосова, Юлія Кучерова, Рита Мельник.

Після урочистого прийому перед нами виступив перший секретар райкому комсомолу Володимир Лущик. Він привітав нас і розповів про палкий ентузіазм молоді у відбудові радянської влади і народного господарства, незважаючи на протистояння і залякування оунівців.

Восени 1945 року перші повоєнні комсомольські організації вже діяли в таких селах, як Оженин, Садки, Тесів, Вілія, Білашів, Грем'яче, Новородчиці, Кутянка... Їх чисельність була невелика – від 5 до 20 членів ВЛКСМ. Але вони показали себе надійною і могутньою опорою комуністів на селі. Коли я виїжджав із Острога влітку 1949 року, вже у кожному селі, а їх у районі налічувалось більше 80-ти, діяло понад 90 комсомольських організацій, не враховуючи міста, які налічували понад 2 тисячі юнаків і дівчат. А нас тоді, у 45-му, було менше кількості у містах і селах.

Але ми були юні, завзяті, працювали і діяли за двох-трьох. У 1946 році Оженинська сільська рада, комуністи і комсомольці села та залізничної станції Оженин виступили ініціаторами шефства над шахтою імені 1-го Травня у Донбасі. Вони вирішили допомагати шахтарям кріпильним лісом, продуктами. Їх приклад наслідували всі сільські ради району. Гаряче за це взялися і комсомольці міста.

На комсомольських зборах школи ми вирішили, що у вихідні дні будемо працювати на станції Оженин – вантажити у товарні вагони кріпильний ліс для шахтарів. Комсомольці Острозького педагогічного училища, як і в інших установах та закладах міста, підтримали цю ініціативу.

Як зараз бачу наших славних шкільних комсомольців, юнаків і дівчат, які в холодні повоєнні зими виїжджали до залізничної станції Оженин вантажити ліс.

Про це не раз писала острозька районна газета “Нове життя”, пізніше вона мала назву “Зоря комунізму”.

Шукаючи в обласному державному архіві матеріали про острозьке підпілля в роки гітлерівської окупації, в тому числі переглядаючи і сторінки районної газети за 1946-1949 роки, редактором якої був Андрій Рядненко, мій добрий знайомий, я натрапив на кілька цікавих повідомлень за 1947 рік.

“1 лютого. Юнаки і дівчата Острозької середньої школи №1 на чолі з комсомольським ватажком школи, молодією вчителькою Тетяною Гореловою, серед них – Микола Орехов, Слава Якимов, Микола Ноцик, Володимир Тузов, Петро Кучерук, – більше двадцяти комсомольців, – навантажили на залізничній станції Оженин 15 вагонів кріпильного лісу для шахтарів Донбасу”.

“12 лютого. Більше п'ятидесяти комсомольців з Острозької середньої школи №1 та Острозького педагогічного училища разом із секретарями райкому комсомолу Анною Чижовою та Михайлом Сенніковим встановили трудовий рекорд: за день вони навантажили 19 вагонів лісу”.

Поряд з опублікованими раніше в газеті прізвищами були названі й нові, школярі: Володимир Петрук, Валентин Монаєнков, Слава Розенберг, Петро Розуваєв, Георгій Сербін, Володимир Тузов, Сусанна Слісарчук, Віра Глущенко, студенти педучилища: Микола Лінивий, Анна Пуц, Сергій Вітряк, Микола Волковський, Олександр Сокол та інші.

Допомагали юнаки і дівчата нашої шкільної комсомольської організації підіймати господарства трудівникам нових колгоспів, створених у перші повоєнні роки в селах Хорів, Оженин, Розваж.

Запам'яталася цікава подія, що відбулася в нашій школі до 40-річчя від дня народження полум'яного радянського письменника, вершника революції, як його називали, – Миколи Островського. Багатьом із нас було невідомо, що саме в Острозькому районі на Рівненщині, у селі Вілія, в сім'ї сезонного робітника на винокурні Олексія Івановича Островського народився Микола – майбутній велет нескореного духу.

Це був ювілейний вечір, підготовлений учнями старших класів разом з вчителькою російської мови і літератури Тетяною Олександрівною Папашикою. Ми читали уривки з відомих романів “Як гартувалася сталь” та “Народжені бурєю”. Наш юний поет Валентин Монаєнков прочитав власного вірша, присвяченого видатному земляку.

Ми загорілися бажанням побувати на батьківщині Миколи Островського, домовилися навіть з райкомом комсомолу. Проте райком партії і військова частина заборонили: надто небезпечно було в ті перші повоєнні роки виїздити на урочистості в село за 30 кілометрів від Острога, де в лісах нищпорили залишки оунівців та упівців.

Але свій задум ми не залишили. З ініціативи комсомольців навчальних закладів, робітничої молоді Острога у домовленості з Вілійською комсомольською організацією ми вирішили до 45-річчя від дня народження Миколи Островського відремонтувати будинок сім'ї Островських, на щастя, повністю не спаленого гітлерівцями і врятованого вілійцями під час відступу німців, а також приміщення двокласної церковнопарафіяльної школи, яке збереглося. В ній навчався Микола Островський, а в 1916-1918 роках вчителювала Наталія Ужвій (у подальшому народна артистка СРСР, Герой Соціалістичної Праці).

Домовилися впорядкувати територію, насадити молоді дерева. Велику допомогу в цьому надав комсомольцям і організований навесні 1949 року колгосп, який назвали ім'ям Миколи Островського, пізніше “Батьківщина Островського”. Надала кошти і місцева районна влада. Отже, весною бібліотека-музей приймав перших відвідувачів...

Коли влітку 1949 року я покидав Острог, місто моїх перших повоєнних років комсомольської юності, я взяв із собою на все життя пам'ятну книгу “Як гартувалася сталь”, придбану і підписану у Вілійському музеї...

Доля розпорядилася так, що після закінчення Київського університету я знову потрапив на Волинь, на цю благословенну землю, як її називав Тарас Шевченко, мандруючи по Україні. Я знову оселився на Рівненщині, побував в Острозі, у Вілії.

Я згадував не раз наші перші комсомольські кроки увічнення пам'яті незламного письменника. Наші мрії здійснилися. Вілію я відвідав, коли святкували 50-річчя від дня народження Миколи Островського. Усі приміщення, які входили до меморіалу, були радянською владою реставровані. Указом Президії Верховної Ради УРСР бібліотеці-музею було надано статус Державного літературно-меморіального музею Миколи Островського. На території меморіалу видатному землякові було встановлено бронзовий бюст.

Я не раз протягом свого журналістського і письменницького життя бував тут і сам, і з родиною, і з колегами, і з гостями із Білорусії та Росії, з Болгарії та Чехословаччини. Сюди в радянські часи приїжджало сотні і сотні відвідувачів, надходило тисячі листів з інших республік та зарубіжних країн.

Особливо мені запам'яталися урочистості з нагоди сімдесятиріччя від дня народження письменника. Тоді ювілей відзначали вся Україна і весь Радянський Союз. До Острога і у Вілію прибули громадські діячі і письменники із сусідніх Росії і Білорусії, делегації від усіх областей України. Делегацію нашого краю очолював перший секретар Рівненського обкому комсомолу Станіслав Колтунюк.

Приїхала велика група із Києва від Спілки письменників України. З винятково великою теплою зустрічали ми київського письменника Івана Цюпу, – автора повісті “Мужній вершник” про Миколу Островського, удостоєної комсомольської республіканської премії імені нашого мужнього і славетного земляка.

Незабутнім залишився і вісімдесятирічний ювілей. Тут, на майдані перед вілійським меморіалом, зібралася багато тисяч земляків письменника із Вілії і навколишніх сіл Острозького району, молодіжні виробничі бригади і комсомольські ланки та піонерські загони імені Миколи Островського з усіх районів Рівненщини, партійні і радянські

працівники, колективи художньої самодіяльності, письменники, журналісти на відкриття пам'ятного знака-обеліска.

Це була дванадцятиметрова стела, що височіла над Вілійським узгір'ям, над меморіальними спорудами, де народився, жив і навчався мужній вершник революції, який до останку свого життя віддав робочим людям вогонь свого серця і душі.

Стела, автором якої є відомий український скульптор Андрій Харечко, увінчана бронзовим бюстом Миколи Островського. Посеред стели – бронзовий крилатий кінь, на якому мчить мужній вершник революції.

Із боєм і сумом згадую як “відзначалося” 100-річчя письменника із світовим ім'ям і у нас, на його батьківщині, і в новій демократичній суверенній українській державі. Людину-легенду знала і знає вся земна куля. А ось ми – Україна, яка народила Миколу Островського, забула про свого сина, позбавила свого громадянства, як і багатьох інших українських радянських письменників.

Його роман “Як гартувалася сталь” та “Народжені бурєю” викинуті із шкільної програми, з підручників. Викинуто його ім'я, яке було присвоєно, наприклад, Рівненському обласному музично-драматичному театрові, як і з інших культурно-освітніх закладів нашої та Хмельницької областей.

З'явилося чимало продажних письменників і “дослідників” з вченими ступенями, які копірсаються у біографії Миколи Островського, брехливо перекручують факти, підтасовують їх до своїх націоналістичних інсинуацій, дописалися до того, що справжнього Миколи Островського не було, – а це – комуністичний міф, пропаганда.

Реальну і вагому оцінку творчості Миколи Островського, його великий вплив на нашого і зарубіжного читача дали лише кілька громадсько-політичних видань, зокрема газети “Комуніст”, “Київський вісник” та ін.

Як не прикро, але постає такий вельми ганебний факт. В Україні з кінця 60-х і початку 70-х років, з часу заснування літературної республіканської премії імені Миколи Островського, – нею було удостоєно понад 30 українських письменників. Серед них – діючих до сьогодні, всіх, звісно, не пам'ятаю, але назву кілька прізвищ найвидатніших лауреатів – поетів і прозаїків: Юрій Мушкетик, Микола Перебийніс, Юрій Збанацький, Леонід Горлач, Дмитро Павличко...

І ніхто із названих і неназваних лауреатів не вступив у дискусію з нікчемами і невігласами, причетними до історії, літератури і журналістики, ніхто не відстояв історичної, життєвої правди, не захистив чесне, світле і святе ім'я людини і письменника.

Як же тоді розуміти оте чудове за змістом висловлювання одного із них, Дмитра Павличка, який часто бував у нашому краї, в Острозі, у Вілії, і залишив свій запис: “Низько вклоняюся Вілії – селу, де народився Микола Островський. Мало в якій душі перемога сильної волі над сотнею недуг була такою яскравою, як у душі Островського. Служіння великому ідеалу в поєднанні із загальнолюдськими рисами цієї особистості створили сяючий силует Павки Корчагіна. А Вілія показала мені українське гніздов'я великого комсомольця та комуніста, і я пишаюся тим, що він із моєї землі”.

Ще раз повторююся: як же тоді розуміти ці слова?! Вони, виходить, від Іуди?! Бо як міг лауреат премії Миколи Островського, відомий український поет Дмитро Павличко, який позиціонує себе як поборника правди, гуманіста, духовного націоналіста, на людський показ говорити одне, а чинити інше. Це так, як і вся наша українська влада: на словах – турбота про народ, в дійсності – він їй ворог, який стоїть на заваді грабунку, здириства, злодійства, продажництва, експлуатації духовного й економічного життя народу.

А ще хочу нагадати тим, хто забув це світле ім'я сина своєї землі, коротенький вірш мого юного друга з Острога, відомого поета Валентина Монаєнкова з нагоди створеного нині у Китаї 20-серійного телефільму за романом Миколи Островського “Як гартувалася сталь”. Китайський народ шанує і подвиг письменника-комуніста, і його безсмертного героя Павку Корчагіна:

Не знаєм сами, что творим:
Тебя почти не вспоминают.

В Китае ж именем твоим
Новорожденных называют.
Вернулось время как бы вспять,
А с ним и юность боевая.
Ты стал Корчагиным опять
Для миллиардного Китая!

Літо 1949 року. Ми чекаємо листів від батька з Харківщини. Він писав нам до Острога то із Харкова, то із містечка Дергачі. Останній лист надійшов із райцентру з неординарною назвою – Зміїв. Містечко із залізничною станцією знаходилося поблизу Харкова. Батько розповідав у листі, що в ньому діють машинобудівний завод, тарний комбінат, паперова фабрика. Поруч – відома Зміївська ГРЕС. Біля міста протікає широка ріка Донець. Чому він там опинився, – сказав, що повідомить з приїздом. Ми з нетерпінням його чекали...

А тим часом я ходив купатися на Горинь. Прощався зі своїми друзями, з Анною... Розлучатися нам було тужливо... Ми не знали, чи ще зустрінемось у житті...

За своєю юнацькою, майже хлопчачою наївністю, мені ще тільки пішов вісімнадцятий рік, я купив, як зараз пам'ятаю, на базарі примітивну, скомпоновану із закордонних карток і перефотографовану на наш лад листівку: усміхнена пара – в гарному костюмі і відкритій сукні, а посеред них палаюче серце любові.

Від'їжджаючи, я подарував цю відкритку Анні з написом:

“Дарю тебе открытку,
Прошу ее не рвать...
Она тебя научит
Как Жору вспоминать!..”

Так ми і розпрощалися... Я пообіцяв, що як тільки приїду, напишу. Слова я свого дотримав. Але попереду було ще чимало днів, які віддаляли нас у житті...

... Коли батько приїхав до Острога, він навідався на залізничну станцію, домовився там, заплатив і оформив документи на товарний вагон. Залізницею було їхати з домашнім начинням, меблями, піаніно і багатьма іншими речами, нажитими за 5 років, дешевше і безпечніше. Хоча, як виявилось, значно довше, ніж автотранспортом.

Часто на великих станціях ми чекали по кілька днів, доки нас чіпляли до товарняка, який йшов у потрібному напрямку. Запасалися харчами і водою. У тій довгій дорозі читали, ділилися спогадами, розмовляли. Добре, що часу на це було вдосталь.

В дорозі батько розповів матері про історію та події, що трапилися з ним після від'їзду з Рівного.

... Десь перед весною чи на весні того року Перший секретар ЦК КП(б)У Микита Хрущов здійснював поїздку деякими областями Західної України. Їздив без визначення маршруту і попереджень про прибуття. Побував він і на Рівненщині. Заїхав у кілька сіл Острозького району, ближчих до Житомирської та Хмельницької областей. Був і в Острозі. Мав розмову з батьком.

На його думку, яку він висловив у Рівненському обкомі партії, перший секретар Острозького райкому партії товариш Сербін проводить чужу партії і радянській владі політику. Він не висовує на посади голів сільрад і колгоспів місцевих людей, а ставить, здебільшого, спеціалістів, що прибули з різних східних областей України, мотивуючи тим, що через терор оунівців навіть ті, що прихильні до радянської влади, бояться йти на ці небезпечні посади. Чимало з них уже загинуло. Але Хрущов наполягав на своєму: треба неодмінно висувати на керівні посади у місті і в селі місцеві кадри.

Він запропонував відсторонити батька від займаної посади. Коли обрали нового першого секретаря, батька невдовзі зняли з обліку і відпустили на Харківщину.

У Харківському обкомі партії, знаючи його, запропонували посаду першого секретаря Дергачівського райкому партії (селище Дергачі). Але тоді перші секретарі райкомів партії затверджувалися безпосередньо секретарями ЦК Компартії України. Приїхавши до Києва,

він нікого з них не застав. У приймальні йому сказали залишити свої супроводжуючі документи і навідатися після обіду.

Коли він навідався вдруге, йому повідомили жахливу новину: Хрущов запам'ятав його і відмовився прийняти, написав категоричну резолюцію на його документах. Батько ледь вимолвив сказати про неї: “Направити головою колгоспу в будь-яку область Західної України”.

Батько швидко залишив ЦК, доки там не опам'яталися і не затримали його. І найпершим же поїздом повернувся до Харкова. Правдиво про все розповів. Колишні товариші зі спільної партійної роботи заспокоїли його, сказали навідатися наступного дня: ми тебе на поталу не віддамо, сховаємо, придумаємо що-небудь!

Так прикро завершилася його партійна робота. Він був направлений до містечка Зміїв на посаду директора томатного заводу.

Томатний завод містився на західній околиці міста. Щоб дістатися до центру, потрібно було перейти міст через річку Чемужівку. До моста від заводу відстань чимала. Тому в перші дні нашого нового мешкання я більше знаходився на території заводу. Вона була огорожена, охоронялася. Трикімнатний будинок, в якому ми жили, знаходився теж на території заводу. Так що особливої потреби залишати його не було. Хіба що до крамниці, до річки чи у бібліотеку до міста.

Не маючи нових знайомих, я нудився. Але батько запропонував мені роботу. Почався серпень. Літо у розпалі. Щодня прибували вантажівки з ящиками помідорів. Іноді просто насипом. Їх треба було перевантажувати. От я і збивав нові ящики (30 копійок за штуку) і ремонтував старі. Так і трудився до вересня.

Недалеко від заводу містився будинок Галини Носік, з якою я познайомився. Вона теж мала ходити до 10 класу Зміївської середньої школи №1, куди я подав заяву і документи. Вона розповіла мені про вчителів, про десятикласників, з якими я мав вчитися, і пообіцяла з усіма познайомити...

Клас мені сподобався: був дружній. Більшість комсомольців – хлопців і дівчат – вчилися на відмінно і добре, займалися спортом, брали активну участь у різних гуртках художньої самодіяльності.

Я найбільше зблизився і потоваришував із випускниками, мешканцями-сусідами Змієва Євгеном Фарбою, Віктором Трушем, Іваном Нечипоренком, особливо з Володимиром Роменським, з яким і в навчанні у Харківському університеті підтримував дружні стосунки.

Десятирічку я закінчив, з моєї точки зору, пристойно: в атестаті були лише п'ятірки та четвірки.

Настав найвідповідальніший і, я б сказав, найхвилюючіший момент: куди подавати документи? До якого інституту вступати? Мати переконувала мене і наполягала, щоб я йшов у медичний: рятувати людей – професія найкраща. Але душа моя бажала іншого.

І раптом я зустрів увечері в місті випускника нашої школи, з яким я познайомився на одному з вечорів у школі, студента третього курсу відділення журналістики філологічного факультету Харківського університету імені Максима Горького Бориса Кірше.

Розговорилися. Він поцікавився: куди я надумав вступати. Я йому розповів. І тут Борис став мене палко переконувати. Він знав і читав у районній газеті “Правда Зміївщини” деякі мої перші художні і публіцистичні спроби, як-от: вірші, рецензії на книги, вистави Зміївського народного театру, замітки, кореспонденції, інформації із шкільного та культурного життя міста.

Ми до двох годин ночі ходили містом, розмовляли... Він із запалом говорив про чудову і цікаву професію журналіста. Наприкінці розмови сказав: “Ти маєш здібності до пера. Не згуби їх. Твоя доля – журналістика!”

І він мене переконав. Прокинувшись уранці, я сказав батькам, що передумав і твердо вирішив завтра їхати до університету і подавати документи на відділення журналістики. Як показало життя: я не схибив і вірно обрав свою професійну долю, свою улюблену працю на все життя!

Я настирно готувався до вступних екзаменів. Історія... Географія... Література... Твір на вільну тему... І останній екзамен з німецької мови. Коли я його здав, то в мене набралось 24 бала з 25. Я був упевнений, що вступив, але все одно нетерпляче хвилювався...

Я навіть не поїхав додому, а вирішив почекати у гуртожитку, яке надали вступникам, дня два чи три, щоб дочекатися результату.

В цей час у Харкові, як повідомляли афіші, в парку на літній естраді кілька днів відбувалися концерти видатного радянського композитора, народного артиста СРСР Соловйова-Седого. Я пішов на концерт. Він справив на мене велике враження. Я й до цього часу пам'ятаю його хвилюючі пісні, і ті, що виконувалися тоді на концерті в Харкові – “Вечер на рейде”, “На солнечной поляночке”, і ті, що він написав пізніше і які ми співали у студентські роки та на життєвих просторах, – “Подмосковные вечера” та “Если бы парни всей земли”.

... На списках, зарахованих до університету, я знайшов своє прізвище. Ура! Віват! Додому повертався з перемогою. Радості батьків не було меж. Я – студент першого курсу відділення журналістики філологічного факультету Харківського університету.

Звучало красиво і гордо!

Після вступу до університету я написав Анні, поділився з нею своєю радістю.

Нахлинули спогади. Війна нас зробила достроково дорослими, я б сказав, активнішими і мудрішими. Тому й не дивно, що і до дівчат стали раніше залицятися. З Анею я познайомився у 1946 році, коли мені було 15 років, а їй – 18. Коли від'їжджав з Острога, мені йшов вісімнадцятий, а їй – 21-й рік.

Прощаючись, ми більше мовчали, переживали душею й серцем. Нас огортали журба і сумнів. Чи зустрінемося знову?!

Вступивши до Харківського університету, я мав надію на гуртожиток, але мені відмовили: мовляв, до Змієва близько (30 кілометрів). Але щодня їздити поїздом: вранці на заняття, ввечері додому було важко. Порадившись вдома, ми вирішили “напроситися” до “тьоті Нюсі”, давньої подруги мами, яка тоді мешкала в Харкові сама без сина Анатолія і дочки Зої. Ми з мамою поїхали до неї і домовилися. Найняти квартиру чи “куток” в Харкові після воєнної розрухи було дорого.

Однак мені пощастило: мене обрали культторгом курсу. Певно, вагу тут мало те, що я непогано грав на піаніно, танцював. З “резерву” університету мені виділили акордеон, з яким я не розлучався протягом усіх років, доки вчився у Харкові. З ним, моїм вірним і чудовим музичним другом, я бував усюди: на курсових святах і концертах, у гуртожитку філфаку у вихідні дні, у поїздках студентських агіткультбригад і трудових загонів, допомагаючи влітку колгоспам у Харківській області.

Тоді ж студком звернувся до ректорату з проханням, як тільки звільниться місце в гуртожитку на вулиці Артема, 49, – мене там поселити. Я потрапив у кімнату, де жив Анатолій Філіпчук, про якого все життя згадуватиму як про справжнього товариша і друга.

У гуртожитку в 1952 році я написав свою першу пісню: мої слова і музика (можливо, дещо і запозичена). Як зараз пам'ятаю, пісню часто співали не тільки дівчата у гуртожитку, а й увесь філфак:

Усіяне зірками
Вечірнє небо й тане
Десь пісня у просторах весняних.
Ходою молодого
Йдемо ми вдвох з тобою,
Вітрець з полів війнувши, в садах на мить притих.

До краю ж пий, кохана,
Садів напій духмяний,
Поглянь, як зорі в небі виграють...
І всім цим дорожу я,

Бо землю цю люблю я,
Й тебе, дочку цієї землі, зорю мою...

Коли я почав у 1955 році працювати у ровенській обласній газеті “Червоний прапор”, я час від часу друкував у ній свої вірші. За ліричність і пісенність їх помітили місцеві композитори. Особливо вони сподобалися Дмитру Олексійовичу Немченку. Я шанобливо згадую і його, і нашу творчу дружбу.

З ним створено мої перші професійні пісні взагалі, і про Поліський край зокрема. Першою піснею була “Пісня про рідне місто”, яка в 1956 році стала популярною під назвою “Ровно – місто весни” (слова із приспіву). До речі, це була перша пісня у повоєнні роки про Ровно. Її співали тоді не лише зі сцени, а й у робітничих та студентських гуртожитках, школах, у поїздах:

Я на будинки, клени дивлюся,
Всьому радію, всім я горжусь, –
Праці моєї частка тут є,
Юним і гарним Ровно стає!

У 1959 році Всесоюзна студія грамзапису “Мелодія” записала цю пісню на окрему платівку “Ровенська сувенірна” у виконанні ансамблю пісні Українського радіо.

Разом з Дмитром Немченком були написані й інші пісні, зокрема “Поліська цілина”, “Поліська баркарола” та “Гей, Горині хвиля”, яка особливо була популярною на Рівненщині аж до дев’яностих років минулого століття.

На мої слова стали охоче писати музику й інші композитори: Володимир Крохмаль (“Коли любить”); Валерій Лозовий (“Олеся”); Борис Долін (“Коли б льон-льонок не цвів”); Володимир Толканьов (“Величальна рідному місту”); Анатолій Новосад (“Поліська азалія”); Леонід Жевченко (“Волошка”, “Три клени”, “Червона калина”, “Місто – любов моя”) та ін.

Чимало пісень, здебільшого патріотичного напрямку, народилося у мене в творчій співдружності з відомим композитором Михайлом Кагановим, який, на жаль, рано пішов із життя. Це – “Легендарне моє місто” і широковідома пісня “Шуміли сосни над Горинь-рікою”, присвячена Герою Радянського Союзу партизану-розвіднику Миколі Приходьку, який героїчно поліг у бою з гітлерівцями. Вона виконується і до сьогодні.

У жовтні 1973 року на концерті майстрів мистецтв та художніх колективів Рівненщини перед трудящими міста-героя Києва прозвучала пісня “Вітальна”, музику до якої написав відомий нині в Україні талановитий композитор Анатолій Горчинський.

За цей твір я був нагороджений Почесною грамотою Міністерства культури УРСР.

Щаслива доля звела мене з видатним українським композитором Платоном Майбородою, який написав чудову музику на мої слова “Край над Горинню”. Ця пісня у 1983 році була записана Всесоюзною фірмою “Мелодія” на окрему платівку.

До 75-річчя свого народження я спільно з композитором Миколою Корейчуком написав нову пісню, яка стала своєрідним гімном Поліського краю. Вона лірично й епічно прозвучала на заключному концерті у столичному палаці “Україна” під час звіту майстрів мистецтв і художніх колективів Рівненщини. Композитор одержав за неї звання “Заслужений працівник культури України”, а я – велике задоволення.

Більше чверті віку і до сьогодні я плідно працюю з відомим рівненським композитором Петром Фесаєм. Разом ми створили десятки пісень. Широковідомою з них у вісімдесяті роки стала пісня “Сосни Полісся”, яка неодноразово звучала на концертах відомого квартету бандуристок у складі Євгенії Ігнатєвої, Ніни Марчук, Наталії Грицай та Наталії Висоцької.

Високу оцінку слухачів дістала також пісня “Пливуть тумани восени”, чудово виконана дуєтом Оксаною та Олександром Тарасенками на звітному концерті з нагоди 50-річчя Асоціації композиторів-піснярів Рівненщини в обласному музично-драматичному театрі в жовтні 2000 року. Ця лірична і душевна пісня поетично втілила нашу з композитором творчу зрілість і легкий сум за юністю.

У новому столітті з'явилися і нові пісні: “Ветерани”, “Плачуть дзвони” (Чорнобильська трагедія), “Марш профспілок”, відзначений Федерацією профспілок України, а також “Я твій син, Україно!”:

Ти мене сповила,
Колисала в саду.
Пив з твого джерела
Силу я молоду.
Україно моя,
Рідна мати-земля,
Щира ласка твоя
Шлях мені окриля!

У травні 2010 року, в дні святкування 65-річчя Великої перемоги над гітлерівським фашизмом у Великій Вітчизняній війні, мені випало знову побувати на виступі хору ветеранів війни та праці Рівненського міського Будинку культури, яким багато років керує мій давній творчий товариш, композитор Петро Фесай. З хвилюванням я слухав у виконанні хору пісню “Батькова тополя”, створена нами:

Я не знав теплоти добрих батькових рук,
Тільки знав сльози матері, горе розлук,
Бо забрала навік батька люта війна,
Залишилась край хати тополя одна...

У 2006 році у видавництві “Волинські обереги” вийшла збірка “Бринять Горині хвилі”, де зібрано найкращі пісні, на думку фахівців, різних років, опубліковані у мистецьких збірниках: “Пісні над Горинню”, “Пісні рідного краю” (київське видавництво “Музична Україна”), “Заспів” (Київ, видавництво “Соціалістична культура”), “Іду на побачення” (збірник поезій, Рівне), “Крила” (літературно-мистецький альманах, Рівне), “Вокально-хорові та інструментальні твори” (навчальний посібник, Рівне), “Рівне – 720. Від давнини до сучасності” (двотомник історичних та літературно-мистецьких публікацій, Рівне), “Я твій син, Україно!” (збірник вокально-хорових творів, Рівне), а також видані в інших збірниках та десятках періодичних видань, у журналах і газетах з 1956 до 2010 років.

Збірка “Бринять Горині хвилі” – це своєрідний підсумок моєї пісенної творчості більш як за піввіку.

Ще до вступу у Харківський університет, я, десятикласник Зміївської середньої школи, разом з однокласником, моїм товаришем Володею Роменським “співробітничав” з редакцією районної газети “Правда Зміївщини”. Друкувалися наші різні матеріали, про що я вже згадував. І, звичайно, вірші: дещо наївні, іноді декларативні. Але щирі. Ми цим особливо гордилися.

Володя Роменський був талановитим поетом і журналістом. На жаль, його не стало, коли ми від’їжджали до Києва. Я попрощався з ним перед від’їздом у лікарні Харківського науково-дослідного інституту переливання крові: у нього була невиліковна хвороба, говорячи по-простому – білокрів’я. Він чахнув з кожною годиною і хвилиною. Тяжкою була наша зустріч, сумне прощання. Ми обоє, не соромлячись, плакали...

Своє спілкування з районкою я не полишив, але разом з тим почав “дружити” і з університетською багатотиражною газетою “Сталінські кадри”. Згодом мене затвердили громадським кореспондентом газети, видали посвідчення, з яким я “побував” на всіх факультетах університету, у багатьох лабораторіях, кафедрах, познайомився з багатьма професорами і молодими вченими, здібними студентами. Писав про них кореспонденції, нариси, замальовки, репортажі, звіти з наукових диспутів і конференцій.

Нас, закоханих у свою справу, відданих журналістиці, у редакційній команді було декілька. Але особливим ентузіазмом, творчим запалом, натхненням у пошуках слова відрізнялися Світлана Шляхова, Анатолій Мельниченко, Володимир Литвинов. Про них часто згадували на факультеті як про кращих студентів-журналістів. А в День преси 1953

року їхні світлини (в тому числі і моє) були опубліковані в “Сталінських кадрах”. Інформація про їх преміювання була надрукована і в обласній газеті “Соціалістична Харківщина”.

Я з приємністю і вдячністю згадую рідні харківські “Сталінські кадри”, які заклали міцний фундамент мого творчого і професійного рівня журналіста.

Зі “Сталінськими кадрами” у мене пов’язана неординарна і сумна історія. Вранці 1953 року трагічний голос диктора Всесоюзного радіо Юрія Левітана сповістив про смерть Сталіна – вождя Комуністичної партії і нашої країни...

Ми, діти Великої Вітчизняної війни, з ім’ям Сталіна трудилися і боролися спільно з дорослими заради перемоги над фашизмом. Ми були віддані своїй Батьківщині, все щастя якої, її народу було пов’язане з цією видатною світовою постаттю.

Тому я, не вагаючись, вирішив негайно добиратися до Москви, на похорон. Часу на поїздку додому за грішми у мене не було. Поміркувавши, як вийти з цієї ситуації, я згадав, що у мене лишилося близько 400 карбованців, які я ще не здав у бухгалтерію за передплату університетської газети. Вирішив – повернуся, з допомогою батьків віддам!

Як я кинувся до від’їзду, тут і спіткнувся. Поїзди і навіть літаки у напрямку Москви переповнені. Хтось порадив мені спробувати автобусом. Завдяки умовлянню, водій автобуса “Харків-Москва” взяв мене до салону, де я біля самісіньких дверей, звідки несамовито продувало моє благеньке весняне пальто, а березень того року був морозний, – стояв, тримаючись за держак, не одну сотню кілометрів... Зігрівався на зупинках...

Увечері ми дісталися Москви. Зупинилися біля Київського вокзалу. Кінцева. Я полегшено зітхнув. Та моя радість була передчасною. Зала чекання і всі кутки вокзалу забиті людьми, дехто навіть сидів чи лежав на речах чи на одязі на підлозі.

Давалася взнаки втома, хотілося з’їсти чогось гарячого, принаймні випити склянку чаю. Майнула думка: може, в ресторані місце знайдеться?! Заглянув: людно. Жодного вільного столика. Раптом побачив за одним з них лише трое: два чоловіка і жінка. Всі старшого віку. Наважився підійти, вони не дуже охоче, але люб’язно запросили присісти. Доки я чекав на замовлення, мимоволі прислухався до їх палкої дискусії. З уривків їхньої розмови нічого не міг зрозуміти. Лише одне, що чоловік цієї жінки трагічно загинув і винна у цьому наша влада.

Коли мені принесли вечерю, вони звернули на мене більшу увагу. Розпитали: звідки і хто я, чого приїхав. Я розповів. Запропонували чарку. Я не відмовився. Розговорилися. Один із чоловіків представився і чомусь для достовірності показав посвідчення, що він працює у Міністерстві освіти, інший – на ВДНГ (виставці досягнень народного господарства СРСР), жінка – дружина їхнього загиблого друга. В подробиці вони не вдавалися. Дізнавшись, що я не маю де приткнутися головою, вони запропонували мені їхати з ними до цієї жінки – Марії Павлівни. Я відмовлявся, сумнівався, але їх щире, не награно зацікавлене ставлення до моєї скрутною ситуації переконали мене. Я побоювався, однак поїхав з ними. І не пожалкував, що так вчинив.

Їхали в метро, потім йшли набережною. Згодом – Ленінський проспект. Пізніше я дізнався, що тут містилися будинки, де жили члени уряду, працівники Центрального комітету КПСР та інші урядовці.

Залишившись без чоловіка у великій, просторій квартирі, Марія Павлівна тримала студенток, які мені дещо розповіли. Коли ми приїхали з вокзалу, зайшли у вітальню, я був вражений портретом, майже у людський зріст, гарного вольового чоловіка у напіввійськовому френчі, як колись носили комісари і урядовці. На моє запитання: “Хто це?” – господиня не відповіла.

Дещо боязливо розповіли студентки. А відвертіше – той, що був другом покійного і працював на виставці. Відразу скажу, що і господиня, і її супутники, з якими мене звела доля, взяли з мене міцне слово: нікому і ніколи не називати їх прізвищ, особливо в пресі, бо знали, що я майбутній журналіст, і не писати їм до Москви на цю адресу. До глибокої сивини я тримав і тримаю це слово.

На художньому портреті був зображений нарком (народний комісар) радгоспів. За наклепницьким доносом був звинувачений у шпигунстві на користь однієї із іноземних

держав і розстріляний. І про це нібито знав Сталін, але не зупинив трагедію. Тому вони так і ставилися до нього і до подій, пов'язаних з його похоронами.

Вони умовляли мене не ходити до траурної процесії, бо там таке скупчення людей, такий ніким нерегульований потік, який змітає усе на своєму шляху. Є покалічені, загиблі...

Та я не послухав. Натовп підхопив мене і поніс, мов водоспад. Мене звалили, але добре, що не розтоптали... Я викарабкався з цієї купи, але без калош (тоді носили), без шарфа і шапки... Оклигавши, я отямив, що йти далі ризиковано, можна загинути... Так я і не добрався до Колонної зали Будинку Спілок, де народ прощався зі Сталіним...

Повернувшись до квартири Марії Павлівни, я застав там моїх нових вокзальних знайомих. Вони висловили мені співчуття, напівжартома прокоментували мої витрати під час процесії. Потім сказали, щоб я не хвилювався, сидів у квартирі і чекав на них. Вечері вони прийшли, принесли мені нову шапку, шарф і квиток на завтра на поїзд "Москва-Харків". На квиток я гроші мав, але вони категорично відмовилися. Я їм був вельми вдячний. Душевні, справжні люди!

Вдома розказав батьку про історію в Москві, вибачився, що я потратив громадські гроші, які треба негайно повернути. Батько мене уважно вислухав, зазначивши, що в 1937-1938 роках, під час колективізації сільського господарства, індустріалізації гостро проявилися ворожі утиски і супротив колишніх есерів, білогвардійців, кулаків, непманів, міщан, чимало яких "пролізло" в партію. Деяких з них було справедливо осуджено, але потрапляли й за наклепом партійні, радянські та господарські працівники. Огульно. Хтозна: ким з них був народний комісар радгоспів?!

Ще додаю від себе. Цькування Сталіна і його періоду почалося з приходом до влади Микити Хрущова, який хотів піднести себе вище нього, хоча й був заплямований у репресіях значно більше. Він це зробив свідомо, щоб навічно зганьбити і стерти з пам'яті радянського народу і всього прогресивного людства ім'я Сталіна – творця і керманіча після Леніна першої в світі соціалістичної держави, суспільства, яке підняло на найвищий п'єдестал людину праці, дало їй права і умови на гідне життя; полководця, який поборов найлютішого капіталістичного ворога, – гітлерівський фашизм, який хотів знищити й поневолити Радянський Союз, демократію і світ.

Не вийде. Час іде. Час прийде. Його ім'я, як і комуністична ідея соціалізму, жила, живе і буде жити вічно в історії світу і людства!

Я перейшов на четвертий курс. Позаду екзамену – попереду відповідальна практика, перша практика в обласних газетах. Ми з Анатолієм Філіпчуком вирішили їхати разом.

Знаючи, що бажаючих їхати на Західну Україну і Закарпаття було небагато, ми зголосилися помандрувати в Ужгород, – у "Закарпатську правду", до невідомого нам, цікавого своєю історією і природою, краю. Ми дещо чули про нього, знали, що до 1945 року так звана Прикарпатська Русь багато років належала то до Австрії, то до Угорщини, то до Чехословаччини, а в роки Другої світової війни була захоплена профашистською Угорщиною. Волею народу вона возз'єдналася з Радянською Україною і як Закарпатська область увійшла до її складу. Тому вирішили докладніше вивчити і історію, і географію краю в науковій бібліотеці нашого університету.

Літо 1953 року видалося теплим, сонячним. Розмовляли про студентські справи, гадали як-то складеться практика. Потяг "Харків-Ужгород" наближався до кінцевої станції... Раптом з репродуктора замовкла музика і почувся суворий голос, який оголосив повідомлення ТАРС, що викрито ворога радянської влади і народу Берію...

Це було 26 червня. На вокзалі порожньо. Транспорт не ходив. Ми розпитали вокзальних працівників, як нам дібратися до центру та в редакцію "Закарпатської правди". І вирішили йти пішки...

Коли надійшли майже до центру, побачили дивну картину: вздовж набережної річки Уж, що протікає через усе місто, йшла велика колона арештованих людей у цивільному, яких конвоювали бійці внутрішніх військ...

Перетнувши міст через річку, дещо на узвишші, ми побачили гарну багатопверхову будову: чи то палац, чи то розкішний дім угорського чи чеського магната, у якому містилася редакція обласної газети “Закарпатська правда”. Тут же знаходилася редакція газети “Карпати ігоз сов”, яка дублювалася угорською мовою.

На наше запитання, що тут діється, що це за конвойовані, всі знизували плечима і ніхто нам зрозумілої відповіді не дав... Пізніше ми дізналися, що Л.П.Берія мав вчинити державний переворот, захопити владу, тому він проводив політику заміни надісланих партійних і радянських працівників висуванням націоналістично налаштованих місцевих кадрів на всі владні структури на Закарпатті, Львівщині та в деяких інших областях Західної України. Оце і вели тоді нових “очільників влади”.

Того ж дня нас запросив (практикантів було четверо) разом із завідуючими відділами редакції заступник редактора (головний був у відпустці) Михайло Григорович Медяник. Це була ставна, з військовою виправкою людина, уважна й інтелігентна. Доброзичливо зустрів, уважно вислухав, потім “вручив нас” завідуючим відділами, потурбувавшись про наше житло, побут, місце праці і побажав успіхів.

Я напросився у відділ культури і шкіл. Моїм наставником був досвідчений журналіст Григорій Похазников. За час майже півторамісячної практики я закохався у цей самобутній, мальовничий край, в його швидкохвилі ріки, високі гори. Густі, різновидні ліси і широкі, різнобарвні полонини, в його працьовитих і співучих людей... Де б я не бував за редакційними завданнями, – у Мукачеві чи Берегові, Іршаві чи Сваляві, Хусті чи Рахові, – скрізь я відчував велику пошану до радянських воїнів-визволителів, до своїх земляків – борців за волю Закарпатського краю, про яку розповідають численні меморіальні дошки і пам’ятники, стели і пам’ятні знаки, музеї й меморіальні комплекси. І скрізь я бачив живі квіти – данину людської вдячності.

Моя журналістська робота в редакції була, на мій погляд, успішною. Я надрукував два нариси, три кореспонденції, три репортажі, рецензію на театральну виставу, а також з десяток інформацій. Практику захистив на “відмінно”.

Тут я хочу згадати ще раз про Михайла Григоровича Медяника. Пізніше я дізнався, що він родом із Донеччини. Народився 5 травня 1914 року (за радянських часів у День преси) у селі Благодатне Амбросіївського району. Після школи працював на шахті, відвідував аероклуб, мріяв літати.

В роки Великої Вітчизняної війни – на бойових фронтах. Визволяв від гітлерівських загарбників рідну Україну. Воював у небі над Австрією, бився за Берлін. У складі 2 Українського фронту був заступником командира окремої ескадрильї особливого призначення. За хоробрість і відвагу відзначений бойовими орденами і медалями. Часто друкується у військовій пресі.

Після війни повертається на Донеччину. Потяг до слова, до журналістики не полишає його. Він твердо вирішує стати газетярем. Отож вступає до КІЖу (Комуністичний інститут журналістики). Після його закінчення працює на відповідальних посадах кількох міських та районних газет Донецького краю. З 1951 року – заступник головного редактора обласної газети “Закарпатська правда”.

Я чому так докладно зупинився на особистості Михайла Григоровича, тому що, забігаючи наперед, після нашого першого знайомства в Ужгороді, я й гадки не мав, що він буде першим моїм редактором. Та про це розповім пізніше.

А тоді, в серпні 1953 року, ми з жалем покидали чудове і гостинне Закарпаття, край, про який я згадував з приємністю все своє життя.

Ми роз’їхалися по рідних домівках: Анатолій Філіпчук до Ворошиловграда (нині Луганськ), я – на Харківщину, не відаючи, що доля приведе нас на нове місце, у нові обставини.

Повернувшись до Змієва, я радів зустрічі з рідними і друзями. З почуттям гідно виконаного навчального обов’язку, маю на увазі практику в Ужгороді, вільно відпочивав удома, загорав на березі Дінця, купався, рибалив...

Та щось мене непокоїло, якимось передчуття... І раптом одержую із деканату факультету повідомлення, що маю прибути до Харкова обов’язково за кілька днів до початку занять.

Коли ми зібралися в актовій залі університету, всі студенти – від другого (на перший набору не було) до п'ятого курсів відділення журналістики – представники ректорату університету повідомили нас, що рішенням українського уряду у Київському університеті імені Тараса Шевченка з цього навчального року відкривається і буде діяти на базі відділень з Київського і Харківського університетів новий факультет – факультет журналістики.

Це була радісна звістка, значна, як б сказав, історична подія, – відкриття всеукраїнського факультету, який готуватиме високоосвічені професійні кадри для редакцій газет і журналів, видавництв і радіокомітетів. Ми захоплено аплодували цій знаковій події...

Але красень Київ дещо засмутив нас спочатку своєю непривітністю, байдужістю. В університеті нас не те, що зустріли абияк, а нас просто ніхто не чекав і в перші дні прибуття ми не мали де прихилити голову. Наближався вечір, дехто пропонував заночувати на залізничному вокзалі... Але від головного, червоного корпусу університету вирішили не відходити. І тут виникла ідея: розміститися навпроти корпусу у прилеглому парку за пам'ятником Тарасу Шевченку.

Добре, що кінець вересня був ще теплий. Так ми і спали серед своїх чемоданів і клунків біля доброго Тараса Шевченка. Наступного дня, нічого путнього не довідавшись у ректораті університету, на зібранні у парку ми зголосилися обрати з кожного курсу представників і направити делегацію до Павла Григоровича Тичини, який тоді був Міністром освіти України.

В секретаріаті університету через київських знайомих вдалося здобути номер телефону і домашню адресу Павла Григоровича і ми всією делегацією увечері “ввалилися” до нього. Нас гостинно прийняли. Розпитавши, що нас спонукало звернутися до нього, він уважно нас вислухав, напоїв чаєм з печивом і запевнив, що ми ночуємо біля пам'ятника Шевченку останню ніч. До цього часу бачу його добрі лагідні очі...

Наступного дня нас запросили до господарчої частини університету і повідомили, що всі, хто бажає (дехто влаштувався у родичів і знайомих), їдуть у супроводі представників ректорату до гуртожитку університету, що знаходився на вулиці “Повітрофлотське шосе, 85”.

До нашого приїзду все вже було готове. Нас, харківських “переселенців”, як ми жартували (за винятком п'ятикурсників, яких поселили в окремих кімнатах), розмістили у просторій залі “Ленінської кімнати”, так тоді називався цей своєрідний клуб.

Там мешкали ми цілий навчальний рік, скажу відверто, скрутно і незатишно. Про який там можна було говорити затишок, коли нас, майже сто студентів, містилося на щільно розміщених ліжках, впритул одне до одного. Зала нагадувала собою велику казарму, де посередині на вузькому проході стояв стіл і кілька стільців...

Проте ми були раді і вдячні, що маємо дах над головою, ліжко і чисту постіль, користуємося спільною кухнею і душем. Більшість харків'ян була із незаможних робітничих та селянських родин, не мала змоги платити за київськими цінами, щоб жити на приватних кутках чи кімнатах. Тоді як більшість місцевих студентів була із київських сімей вчених, письменників, журналістів, партійних і радянських працівників, службовців.

Отже, наш низький уклін видатному поетові і людині Павлу Григоровичу Тичині, академіку і депутатові Верховної Ради Радянського Союзу!

Я не знаю, чи знайдеться хоча б один із українських сучасних поетів, що продаються, за висловом Тараса Шевченка, за шмат гнилої ковбаси, – який би, як Тичина, – так відверто і сміливо, голосно і рішуче міг сказати у своєму вірші:

Та нехай собі, як знають, –
Божеволіють, конають. –
Нам своє робить...
Всіх панів до одної ями, –
Буржуїв, за буржуями,
Будем бить! Будем бить!

Це рядки з вірша “Партія веде”. Вибачаюсь, коли, можливо, вкралася якась незначна неточність, пишу, як запам’ятався мені вірш піввіку тому. Адже в сучасній Україні, окрім “базікань” про рідну українську мову та літературу, вже не видають ні Тичину, ні Рильського, ні Малишка, ні Франка, ні Коцюбинського... Лише плачуть: “Боже, Україну збережи”...

Поступово в університеті і гуртожитку налагоджувалося наше студентське життя. Перш за все ми ближче і тісніше познайомилися з київськими викладачами і студентами, з якими нам, кому рік, кому – два, три, випало разом жити і вчитися.

У столиці виходила низка республіканських і київських газет та журналів, тоді як у Харкові – одна обласна газета “Соціалістична Харківщина” і літературно-художній журнал “Прапор”. Ми ж тепер мали добру нагоду спілкуватися, а хто мав бажання і наполегливість навіть друкуватися, чи з власної ініціативи чи за завданням редакції, у таких газетах, як “Радянська Україна”, “Правда України”, “Робітнича газета”, “Колгоспне село” (нині “Сільські вісті”), “Вечірній Київ”, “Київська правда”...

Я налагодив стосунки з журналістами останньої, і це мені дало можливість, не завжди, правда, успішно друкувати рецензії і відгуки на нові книги, замітки, інформації, кореспонденції в “Київській правді” протягом 1954-1955 років, до закінчення університету. Надрукував навіть у ній декілька власних віршів “Народи-брати”, “Лист до брата”, “Як хороше творить”, “Матері”...

До Києва разом з нами прибули і наші доморошені поети, які видали свої перші збірки, байкар Іван Манжара та лірик Микола Родичев. Ми ними пишалися. Познайомилися ми і з університетським прозаїком із нашої когорти в Києві Юрієм Мушкетиком, який навчався в аспірантурі. Автор історичного роману “Семен Палій”, який одержав широке визнання в літературних колах та читацькому загалі України.

Вони були моїми добрими наставниками в поетичній творчості. З Юрієм Мушкетиком, одним із провідних українських прозаїків, автором “Гайдамаків”, романів, повістей “Чорний хліб”, “Крапля крові”, “Біль”, “Позиція”, “Рубіж”, “Яса” та інших, удостоєних премій імені Миколи Островського, Тараса Шевченка, Державної премії СРСР, доля не раз потім зводила мене, особливо коли я очолював бюро Рівненського обласного літературного об’єднання. Деякий час він був головним редактором журналу “Дніпро”. Виходили в Києві і такі журнали, як “Вітчизна” та “Київ”. Творча молодь університету тягнулася до них, спілкувалася з письменниками Ярославом Шпортою, Миколою Гірником, Валентином Левадою...

А час швидко плинув. Ми всі, студенти четвертого курсу, і харків’яни, і кияни, одностайно на зборах вирішили відсвяткувати і народження факультету журналістики, і наше “братання”. Домовилися провести це дійство після одержання стипендії, і не де-небудь, а в ресторані... Наш захід набув розголосу в парткомі та комітеті комсомолу університету, бо, за повідомленням вахтерів та коменданта гуртожитку, “журналісти” прийшли великою ватагою опівночі і поводили себе досить галасливо і розв’язно.

У Києві на нашому курсі я познайомився з Володимиром, сином відомого і популярного поета Володимира Миколайовича Сосюри. А ближче з ним я здружився після нашого “вечора дружби”, він мене запрошував до себе, до квартири. Я іноді заходив, з цікавістю розглядав видані у різні часи твори поета, розпитував...

Володимир Миколайович, коли бував удома, зустрічав привітно, але видно інколи було, що після нищівної критики в пресі і літературних виданнях як українських, так і союзних, за вірш “Любіть Україну”, який нам, студентам, дуже подобався, він не завжди був у настрої...

Проте, дізнавшись, що я жив на Рівненщині, він цікавився життям на західноукраїнських землях, де бував після визвольного походу Червоної Армії восени 1939 року. З боями проти гітлерівських загарбників проходив Рівненщину і в 1944 році як кореспондент армійської газети “За честь Родины” – органу штабу Першого Українського фронту, де працював з Андрієм Малишком та іншими українськими письменниками. Про це є його спогади, листи, а також вірші, присвячені цим подіям...

У січні 1965 року, у Рівному, я дізнався, що великий український радянський письменник помер. Майже за рік до цього поет був удостоєний найвагомішої Державної премії України – імені Тараса Шевченка.

... На п'ятому курсі, коли я одружився, частіше їздив на Рівненщину, працював над дипломною роботою, яку треба було захищати, і вже рідко бував у Володі Сосюри. Він одержав призначення за розподілом на Київську кіностудію імені Довженка на посаду літературного редактора. Там він і працював до знищення Радянської України і кіностудії. Пам'ятаю, я багато років із задоволенням у титрах до фільмів читав: літературний редактор Володимир Сосюра. Згадував наше товаришування у Київському університеті і знайомство з його батьком – чудовим, незабутнім поетом.

На факультеті журналістики вчилися і сини видатного українського поета Максима Рильського. Взагалі, як я вже згадував, тут було чимало цікавих, талановитих студентів, які стали знаними журналістами, письменниками і вченими України. Хочу згадати і наших талановитих харківських студентів – доктора філологічних наук Юрія Барабаша та письменника Юрія Сарвера...

Хотілося б кілька слів присвятити відомому, а я з упевненістю б сказав, геніальному поету сучасності – Борису Олійнику. У 1953 році ми, якщо можна так висловитися, майже разом вступали до Київського університету: я влився у студентську сім'ю факультету журналістики, приїхавши із Харкова, а він – з села Зачепилівка на Полтавщині, одержав студентський квиток першокурсника.

Вже тоді, у перші університетські роки, почав резонансно дзвеніти його поетичний голос. У майбутньому він дужав, набирался сили. Я з щирою зацікавленістю стежив за його сходженням до поетичного верховіття. Перші його вагомі поетичні книги початку шістдесятих років “Б'ють у крицю ковалі”, “Двадцятий вал”, за яку, до речі, він отримав премію імені полум'яного комуніста-письменника, нашого земляка Миколи Островського, – заявили на всю Україну і світ про народження нового великого поета.

Вже після закінчення університету, коли я працював завідувачем відділом культури редакції рівненської обласної газети “Червоний прапор”, був головою бюро обласного літературного об'єднання, а він – відповідальним секретарем правління Спілки письменників України, депутатом Верховної Ради УРСР, ми часто зустрічалися в Києві і на Рівненщині в журналістських і літературних колах, а також на Волині і Житомирщині. Мали також сердечні, теплі зустрічі з його однокурсником, а моїм добрим товаришем і побратимом по перу в обласній газеті “Червоний прапор” Юрієм Щупаком.

Борис Олійник багато допомагав мені практичними порадами щодо нашого літературного об'єднання. Я завжди з увагою стежив за його поетичними і громадсько-політичними публікаціями у пресі і в телерадіоефірі, за його новими книгами, де звучить голос правди і совісті. Він гнівно картає тих, хто продався за кривавий долар, зрадив свій народ, закував його у рабські кайдани капіталізму і ненаситно п'є з нього кров.

У жовтні 2010 року йому виповнилося 75. Його вітала вся наша прогресивна Україна, весь прогресивний світ. До ювілею вийшов шеститомник його поезії, в лауреатській серії (він лауреат премії імені Тараса Шевченка) – “Вибране”. А взагалі він є автором понад 50 книжок віршів, есе, публіцистичних роздумів, статей. Багато з них перекладені на різні мови світу. Нині він очолює Комітет з Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Він був і залишився комуністом. Його кредо життя: “Коли вже народився ти поетом, за все відповідай у цім житті”. Не збило його зі шляху, важкого і тернистого, сказане гарчання українських фашистсько-національних вовків. Про це Герой України Борис Олійник заявив ще раз у дні свого 75-річчя в київській газеті “Київський вісник”, яка майже 200000 тиражем виходить по всій Україні: “Я не плигав з купини на купину – як був, так і залишаюся українським православним комуністом, бо вважаю, що найблагороднішою ідеєю, ніж соціальна справедливість, немає...” (газета “Київський вісник, №108 від 26.10.2010 р.”).

... Перед початком вересневих занять в університеті у мене відбулася цікава і загадкова, на перший погляд, зустріч із людиною, яка відіграла певну роль у моєму становленні як журналіста...

Із посвідченням кореспондента, яке у мене залишилось і зберігається як реліквія до цього часу, багатотиражної газети Харківського університету “Сталінські кадри” я мав доручення редакції написати і надіслати кореспонденцію про наш переїзд до Києва, створення нового факультету, про наше життя-буття і навчання у столиці.

Побувавши у ректораті і дізнавшись про все, що мене цікавило, я, зголоднівши, вирішив пообідати. Побрів лівим боком красуні-вулиці Володимирської вниз до Оперного театру. Не доходячи до нього, угледів кафе-їдальню і вирішив там поїсти.

У залі було чимало відвідувачів. Знайшов окремих столик у кутку. Замовивши недорогу страву, чекав офіціанта. Раптом до мене за столик, попросивши дозволу, присів білявий чоловік середнього віку, тілостої статури, приємний у поведженні. Розговорилися...

Почувши мій харківський говір, побачивши певну юнацьку наївність, він лукаво сказав:

– А я здогадався, хто Ви! З Харкова... Студент... Певно, журналіст... Днями приїхали до Києва... А я – ваш викладач Дмитро Шлапак...

І застерігаючи мій сумнів, простяг посвідчення.

Дізнавшись, що я на четвертому курсі, констатувавши вголос, що я “вже цілком дорослий”, він лагідно запропонував не соромитися і “відзначити” наше знайомство келишком коньяку...

Одного разу після закінчення “парі”, на якій він викладав стилістику, Дмитро Шлапак оголосив: “Прошу студента Георгія Сербіна підійти до мене”.

Так на довгі роки почалася наша дружба і людська, і професійна, з відомим на той час журналістом, кандидатом філологічних наук, викладачем факультету журналістики, який був моїм чутливим і уважним наставником і в університеті, і в подальшій практичній роботі газетяра...

На четвертому курсі у нас відбулася знаменна подія – перше справжнє студентське весілля. Одружилися наші харківські “виходці”, які закохалися з першого курсу, – Валентина Шостакова і Микола Омельченко... Безпосередню моральну, духовну, організаційну і матеріальну участь у цій святій справі взяв увесь курс – і харків’яни, і кияни. Ректорат пішов нам назустріч. Дозволили урочисто провести весілля у гуртожитку. Задіяно було чимало народних атрибутів – і наших студентських, веселих та жартівливих.

До речі, перед закінченням університету чимало студентських пар об’єдналося весільною обручкою – то “київські” дівчата з “харківськими” хлопцями, то навпаки. Серед них і мій вірний, щирий друг, з яким ми здружилися з першого курсу – Анатолій Філіпчук, родом з Ворошиловграда, фронтовик. Він влився у нашу студентську сім’ю у післявоєнні роки. Був старший за мене майже на 7 років. Але ми з ним знаходили спільну мову. Він був не лише моїм товаришем, але й наставником у студентських і житейських справах. Він одружився з гарною і здібною киянкою з нашого курсу Наталкою Ручко. Вони були ніби народжені один для одного – високі, стрункі, чорняві: вона – “Наталка Полтавка”, він – “Степовий козак з Луганщини”.

Наприкінці серпня 1955 року я з ними зустрічався у Рівному (потяг стояв майже півгодини на вокзалі), коли вони їхали за призначенням до Ужгорода, в обласну газету “Закарпатська правда”, де ми з Анатолієм проходили виробничу практику. Анатолій Іліодорович Філіпчук з часом був затверджений на значну посаду після головного редактора і його заступника – відповідальним секретарем, командиром творчого штабу редакції.

Здібного журналіста помітили, і його було призначено відповідальним секретарем центральної республіканської газети “Радянська Україна”. Проте він там попрацював недовго. Підступні провокатори з націоналістичного літературного кола підсунули для публікації акровірш, тобто вірш, в якому початкові літери кожного рядка, який читається зверху вниз, створюють яке-небудь слово чи навіть коротке речення. Тираж газети розійшовся по всій Україні, і лише через кілька опублікованих нових номерів було виявлено у вірші про Батьківщину вороже речення про Радянський Союз.

Було звільнено низку відповідальних працівників редакції, у тому числі і Анатолія Філіпчука. Згодом розібралися, що він був непричетний до цієї публікації. Але на його посаді працювала нова людина, і його призначили головним редактором республіканської

військово-патріотичної газети “Патріот Батьківщини”, яку він очолював понад десяток років. 13 листопада 2010 року йому виповнилося 85 років.

У Харкові і Києві, у містах, де я проходив виробничу практику, я бачив багато гарних дівчат. Доводилося мені спілкуватись й зі своїми колежанками – студентками журналістками – симпатичними, здібними, мрійливими... До деяких з них я залицявся, а з деякими навіть зустрічався. Але ці зустрічі тривали недовго, я їх припиняв, коли не знаходив у дівчині того, що було в Анни. У них не та хода, не той співучий голос, не той теплий погляд очей і надана природою усмішка губ, не та стримана і разом з тим душевна манера зустрічей, дівоча цнотливість і водночас палкі цілунки та обійми, що йдуть від серця!

У яку б простеньку сукню вона не вбиралася, завжди виглядала гарно, привабливо й інтелігентно. Вона так уміла одягатись, що все їй пасувало. Не любила пустослів'я, брехні і пліток. А ще вона була справді розумною, кмітливою від природи! А ще від того, що наполегливо вчилася, читала, мріяла стати педагогом, і ... сходинка за сходинкою – педагогічне училище, учительський інститут, педагогічний інститут – долала шлях до своєї заповітної вершини!

Ось чому, не знаходячи у кожній новій знайомій ні зовнішніх, ні душевних рис і ознак, притаманних Анні, я все частіше її згадував. Вона – вища за порівняння!

До цих роздумів спонукало мене і студентське весілля моїх однокурсників Валентини Шостакової і Миколи Омельченка, та й не мене одного. А багатьох, хто на четвертому, а тим більше на п'ятому курсі мав наречену чи нареченого і замислювався про одруження: адже краще було їхати за призначенням на місце роботи сім'єю, – і кохання збережеш, і квартиру швидше одержиш, і у парі дорогу життєву легше долати ...

З того часу, як я переїхав на Харківщину, ми часто зустрічалися в Острозі, куди я приїздив із Харкова, а більше – із Києва. У той час, як я завершував четвертий курс університету, Анна у 1954 році закінчувала Рівненський державний учительський інститут. Ми не лише бачились, а й інтенсивно листувались. Тому наша думка і рішення були спільними, не випадковими: одружитися після закінчення сесії, на канікулах у січні 1954 року.

І ось ця хвилююча подія настала. Я приїхав з Києва до Рівного. Звідти ми з Анною поїздом дісталися під вечір до Острога. Але нам ще потрібно було добратись за кілька кілометрів до села Новомалин, де мешкали і чекали нас Аніні батьки – Надія Миронівна і Василь Петрович.

Василь Петрович із такої неординарної нагоди надіслав до Острога виїзні коні. Я з Анною і її старшою сестрою Вірою, закутані ковдрами і кожухами, мчали саньми дзвінкою білосніжною скатертиною.

Зима того року видалась сніговою, морозною. Над вечір вітерець затих. Небо було чисте, прозоре. Із високості зірки посилали до нас дивні срібні промені, які нагадували чарівні, коштовні смуги, що звисали до землі... А коні плавно несли “наш весільний екіпаж” назустріч долі...

Я на все життя запам'ятав той казковий вечір, ті сріблясто-золотисті небесні світила, той зачарований сніговий простір, серед якого співучо стукотіли на морозі ковані копита коней, гучно відбиваючись у наших думках і серцях.

Наближався до завершення останній, п'ятий курс навчання в університеті. Залишилось написати і захистити диплом та здати державні екзамени. Всі ці дні я не переривав зв'язку з Анною, писав їй систематично, повідомляв про всі свої успіхи і невдачі. Успіхів було більше. Головний із них – відмінний захист диплома про форми і методи роботи редакційного колективу. Успішно здав і державні екзамени. Із хвилюванням чекав призначення.

Комісія із розподілу призначень на роботу випускників факультету журналістики засідала наприкінці липня. Понервувати довелося чимало, адже більшість із нас мріяла потрапити у республіканську чи обласну газету.

Я не був відмінником з усіх дисциплін і в Харківському, і в Київському університеті. Але у мене був великий козир у порівнянні з іншими випускниками: усі виробничі практики у районних і обласних газетах я пройшов на відмінно, одержав високі, а іноді й блискучі

характеристики редакцій. Диплом із діяльності, суто практичної, творчого колективу редакції теж захистив на “відмінно”. Як сказав мій вчитель, наставник журналістики Дмитро Шлапак, хвилюватись не треба!

І дійсно, коли мене запросили на комісію із розподілу призначень, то враховуючи, як вони зазначили, мої практичні успіхи на виробничих практиках в редакціях різних газет, у творчому спілкуванні із київськими видавництвами, – комісія запропонувала мені роботу в двох обласних газетах: у Луцьку в “Радянській Волині” та в Рівному у “Червоному прапорі”. Я, зрозуміло, погодився їхати на Рівненщину, яку полюбив з юнацьких років і яка стала мені рідною. Моєму з Анею щастю не було меж!

На Рівненщину за розподілом приїхали і кілька інших наших випускників. У Сарненську районну газету одержав призначення мій друг Валентин Сокол, який приїхав з дружиною, вчителькою. У дубнівську районну газету “Червона зірка” – Микола Омельченко з дружиною. А в здолбунівську районну газету “Шлях Ілліча” прибув Михайло Сергієнко, який працював там заступником редактора, а згодом очолив редакцію. Микола Омельченко та Валентин Сокол через рік-два із Рівненщини виїхали.

Наприкінці серпня 1955 року ми з Анною виїхали до Рівного. Вона звільнилася із роботи у Кутянській середній школі, де працювала після закінчення інституту.

Одежа і постільна білизна вмістились в одному чемодані. Не знали, де будем жити. Правда, батьки Анни домовились із рівненськими знайомими надати нам притулок на кілька днів, доки ми не влаштуємось з квартирою. Нам дали порожню кімнату – ні ліжка, ні стола. Спали на підлозі, але не засмучувалися. Були молоді й оптимістичні... Все було попереду!

Наступного дня я пішов до редакції, з дипломом і направленням на роботу. Михайло Григорович Медяник, головний редактор газети, про якого я вже розповідав в епізоді про мою практику в Ужгороді, прийнявши, привітав мене із закінченням університету. Сказав, що квартир у них вільних у резерві нема, доведеться чекати. Місце для роботи є – відділ культури і шкіл. Отож він порадив спершу знайти квартиру, а тоді приступати до праці.

В редакції я зустрів своїх колег, які ще два роки тому закінчили Харківський університет, сімейну пару Володимира Бурлая і Валентину Величко. Він очолював відділ пропаганди редакції, вона працювала літературним редактором у секретаріаті.

Розговорилися. Пригадали Харків. Наш філологічний факультет на вулиці Совнаркомовській, випускників, яких знали Бурлаї і я. Згадали улюблених викладачів – декана Вербицького, який глибоко знав античну і стародавню літератури та артистично читав лекції; професора Зверєва, талановитого оповідача і ґрунтовного знавця російської літератури. А хіба забути знаних у всьому світі докторів філологічних наук Фінкеля і Баженова, їх відому серед студентів професорську фразу; коли доводиться здавати мовознавство (здається, найтяжчої дисципліни у світі нема): “Доведеться Вам, люб’язний, хоч Ви цього зовсім не бажаєте, знову нас навідати!”

З допомогою Бурлаїв, які опитали працівників редакції, мені назвали кілька адрес. Я навідався на вулицю Кавказьку, яка знаходиться найближче до центру міста, навпроти педінституту. У невеликому будиночку мешкало двоє стареньких пенсіонерів. Здавали кімнату – вітальню, бо не вистачало коштів на життя.

Коли ближче познайомилися, дізналися хто вони. Михайло Філофілович – колишній інженер-залізничник, родовий дворянин. Ірина Олександрівна у свій час закінчила гімназію. Обоє – освічені, добре знаючі російську і зарубіжну літературу. Інтелігентні, виховані, чудові, милі люди. Нам з ними було цікаво. Ми багато чого від них запозичили. Анна була вагітна й Ірина Олександрівна доглядала за нею як мати.

Нам навіть було шкода покидати цей затишний будиночок на вулиці Кавказькій і його доброзичливих, приємних господарів, коли склалась ситуація з новою квартирою. Справа у тому, що в редакції “Червоного прапора” працював фотокореспондент Леонід Леонідович Леонідов, родом із Харкова. Він мене попередив, як земляка, про час свого від’їзду і пояснив, що потрібне клопотання від редактора до Рівненської міської ради. Так ми оселилися в однокімнатній квартирі на другому поверсі двоповерхового будинку біля поштамту, які уціліли від бомбардування під час відступу гітлерівців з Рівного. На першому поверсі розміщувався “Союздрук”.

У цьому будинку біля поштамту на вулиці Ленінській, якого нині не існує з 60-х років минулого століття, тому що на його місці простягнулись уверх, аж до швейної фабрики і вище нові житлові багатоповерхові будинки, відбулося чимало подій.

Найголовніша із них – народження 11 травня 1956 року нашої донечки, яку ми назвали Тетяною. Вона виросла гарною і розумною дівчинкою, закінчила середню 15-ту школу, успішно вступила до Рівненського педагогічного інституту, нині гуманітарного університету.

Кілька слів скажу ще про одну подію. У жовтні 1956 року Аню прийняли на роботу у Рівненську загальноосвітню школу № 8 вчителем початкових класів. Моїй дружині ніби сама природа визначила бути вчителькою – доброю і принциповою. Вона, як мати, любила і мала підхід до дітей, виховувала в них потяг до знання, книг і культури. Багато учнів – юних випускників – чотирикласників, і я цьому свідок, писали їй, як склалося їхнє життя, згадували, вітали свою рідну Ганну Василівну!

Це розповідь про те, що діялось у моїй сім'ї, про, так би мовити, життя-буття. А що ж робилося в редакції? Як вони мене зустріли?

Коли я визначився з приватною квартирою на Кавказькій, я відразу ж звернувся до Михайла Григоровича Медяника. Розмовляючи зі мною, він пригадав, що я в Ужгороді проходив практику у відділі культури редакції, сказав, що є думка редколегії призначити мене виконуючим обов'язки завідуючого відділом культури і шкіл, нині там є вакансія.

До цього відділ очолював Вадим Олексійович Симакович, 1903 року народження, учасник Великої Вітчизняної війни. Солідний письменник, за плечима якого були такі видання книг, як поетична збірка “Щоденний ритм” (1932 р.), роман “Маяки” (1955 р.). Він переїхав до Луцька. У нашій газеті “Червоний прапор” друкувалися уривки з його нового роману “Креси в огні”. Тому мені, молодому, нелегко було завойовувати авторитет і в редакції, і в читачів.

Багато допоміг мені в роботі Василь Кузьмич Андрійчук, надзвичайно симпатична і обдарована людина, бандурист, співак, гуморист, письменник. Після фронтових доріг Великої Вітчизняної війни працював на рідній Житомирщині. З відповідального секретаря обласної газети “Радянська Житомирщина” був переведений у Рівне – в “Червоний прапор”.

У відділі культури працювала тоді літературним працівником (так називалася посада рядового редактора відділу) досвідчена працівниця Ніна Тимофіївна Казаніна. Вона одна не встигала у той час, коли редакцію лишив Симакович, розібратися з напливом листів, особливо віршів. Відділ у порівнянні з іншими їх одержував найбільше, бо мав найширшу аудиторію освічених і творчих читачів – учнів шкіл, училищ, технікумів, студентів інститутів і їх вчителів та викладачів, працівників бібліотек, клубів, будинків культури. А ще – море учасників художньої самодіяльності від різноманітних гуртків до народних театрів, розквіт яких припав на повоєнні роки. А ще – медпрацівники, наукові співробітники музеїв, архівів та чимало, так би мовити, технічної інтелігенції... І вся ця армія пишучих на зразок того, що в клубі відбулися танці, а в школі лекції, заповняла редакційну пошту. Та найбільшого клопоту завдавали самодіяльні поети – щодня ми одержували до сотні листів з віршами, починаючи від піонера і кінчаючи пенсіонером.

У сучасній пресі, – там, де подаються вихідні дані в газеті чи журналі, зазначається, що редакція без відповіді вирішує долю листа. Хоча я проти цього. Це аморально, і не тільки з правової точки зору. Автор має право знати про долю листа, тим більше, коли він живе в іншому місті чи регіоні.

Василь Кузьмич порадив мені використати такі газетні форми матеріалів, як огляди: і листів, і віршів. Особливо це стосується останніх. Початківці-поети дуже боляче ставляться до ігнорування їхньої творчості. І вже одна згадка в газеті прізвища і вірша, зрозуміло, якщо він того заслуговує, дає йому стимул до творчості. Так було із вчителем із села Малинівка Гоцанського району Петром Нестеруком, підтриманий нами цитуванням його віршів в оглядах, а згодом – і низки надрукованих у нашій газеті, рівненських літературних альманахах, у громадсько-художньому журналі “Жовтень”, який видавала Львівська письменницька організація і видавництво “Каменяр”, у якому друкувалося чимало рівненських авторів – поетів і прозаїків.

Настав 1957 рік. Мене прийняли кандидатом у члени КПРС. До нас у редакцію прибув ще один випускник Київського університету журналіст Володимир Лівенцев. Здібного нарисовця забрала до себе пізніше редакція республіканської газети “Сільські вісті”.

Молоді працівники нашої редакції обрали мене секретарем комсомольської організації. Це зв'язало мене тісніше із Рівненським міським комітетом комсомолу, особливо з його другим секретарем Віктором Семеновим. За його пропозицією я очолив випуск щомісячного міського “Комсомольського прожектора”. У майбутньому мене доля звела з Віктором Семеновим на навчання у Київській вищій партійній школі, яка була заснована у 1962 році на базі контингенту партійних і журналістських молодих працівників із вищою освітою.

Згодом мене обрали членом бюро міськкому комсомолу. В мої обов'язки входило піклування і організація стінної преси, якій тоді надавали належного значення, у школах, училищах, технікумах, інститутах, у молодіжних колективах фабрик і заводів та в комсомольських організаціях установ міста. Допомогав у цій справі і обласному комітетові комсомолу.

Але головним моїм обов'язком – був “Комсомольський прожектор”. Я залучив до його редколегії професіоналів “червонопрапорців”, зокрема Володимира Лівенцева, який випускав в обласній газеті щомісячну “Комсомольську сторінку”; карикатуристів із Рівненського художнього фонду, рівненських поетів – сатириків та гумористів. Тому з кожним новим випуском “прожектор” завойовував усе гучнішу популярність і авторитет.

Журналістська і спілчанська робота з молоддю надихала бадьорістю, віяла новизною, надавала організаторського хисту і досвіду. Певне, оті роки мого творчого спілкування з комсомолом і наштовхнуло обласний комітет ЛКСМУ в особі першого секретаря Станіслава Колтунюка рекомендувати мене на посаду головного редактора рівненської обласної молодіжної газети “Зміна”, які запроваджувалися і відкривалися по всіх областях України у 1965 році. Із Станіславом Колтунюком я підтримував журналістські і товариські зв'язки багато років, навіть тоді, коли він виїхав до Києва, працюючи першим заступником Міністра культури УРСР.

У серпні 1957 року минуло два роки, як після закінчення університету я прийшов в редакцію “Червоного прапора”, і мені довелось після студентської лави, неопереному і недосвідченому, відразу стати завідуючим відділом. За цей час я вже навчився уникати помилок і долати недоліки, конструктивно сприймати критику та й взагалі набув чимало досвіду і в організаторській, і в творчій роботі.

Ділові стосунки і душевне розуміння я знайшов із відповідальним секретарем редакції Василем Кузьмичем Андрійчуком, особливо на літературному ґрунті. Я писав вірші, він – гуморески. У 60-х роках у львівському видавництві “Каменярь” вийшли його дві збірки гуморесок “Ловись, рибко” та “Чортополох”.

У бесідах, дискусійних розмовах виникла цікава ідея – видати уперше в нашому краї літературний альманах. Альманах, який би презентував літературні сили молоді радянської Рівненщини – її волинських і поліських просторів.

Почали діяти. Завдяки досвідченому Андрійчуку ми це питання погодили із відділом пропаганди обкому партії, заручившись його всебічною підтримкою. Домовились з обласним управлінням культури та управлінням у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі, бо нам необхідні були кошти – на папір, друк, витрати на інші поліграфічні матеріали.

Була створена відповідна редколегія. До неї увійшли Василь Андрійчук – редактор, Георгій Сербін – упорядник, члени редколегії Ольга Ткачук, В'ячеслав Колобов та Микола Кузьменко. Про останніх трьох коротко розповім.

Ольга Ткачук народилася 1913 року на Житомирщині. Навчалась у Варшавському університеті. Працювала учителькою у Кременці, у редакціях газет Тернопільської області. З 50-х років – у Рівному. Авторка роману “Назустріч волі” – 1955 рік. У наступні роки вийшли дві збірки оповідань “Мати”, “Стежки життя”, повість “Переорані межі”. Член Спілки письменників УРСР. У Рівному на будинку, де жила письменниця на вулиці Словацького, встановлено меморіальну дошку.

В'ячеслав Колобов. Учасник Великої Вітчизняної війни. До війни закінчив філологічний факультет Кіровського педагогічного інституту, працював у пресі. З 1955 року – на Рівненщині, власний кореспондент республіканської газети “Правда України”. На той час автор відомих поетичних збірок “Початок весни”, “Друзям”, “Рідна земля”. Працюючи у Рівному, у львівському видавництві “Каменярь” видав поетичну збірку “Квіти Полісся”, нав'язав мальовничою природою і гарними людьми нашого краю.

Микола Кузьменко. Студентом Дніпропетровського університету добровільно пішов на фронт. На війні був важко поранений. Довго лікувався у військових госпіталях Таджикистану. У 1950 році, завершивши навчання у Дніпропетровському університеті, приїхав викладати українську літературу у Рівненській державній педагогічній інститут. Керував літературною студією в інституті. Автор поеми “Саїдкул Турдієв”, виданої у Таджикистані. Друкувався в колективних поетичних збірках “Провесінь”, “Яблуневий цвіт”, літературно-громадських журналах “Жовтень” і “Дніпро”. Лауреат обласної літературної премії імені Миколи Максимія.

Кількамісячна наполеглива праця нашої редколегії увінчалася успіхом – наприкінці жовтня альманах літературного об'єднання при редакції рівненської обласної газети “Червоний прапор” вийшов з друку. Тим відрадніше, що з'явився він на світ, коли мені виповнилося 26 років. Тритисячним тиражем “Літературна Ровенщина” розійшлася обліжноторговельними дорогами нашого краю.

Це було велике досягнення літературного об'єднання на той час. Ми презентували і показали невичерпні творчі сили Полісся, які задзвеніли джерелом на оновленій радянською владою землі.

Після довгих дискусій ми обрали до друку майже 30 здібних авторів. Більше 50-ти їхніх віршів, оповідань, нарисів, уривків з повістей і романів засвідчували не лише художню майстерність, а й вказували на літературну перспективу в майбутньому. Наша оцінка щодо їх творчості виявилася професійно реальною, а у багатьох випадках ще й пророчою.

Згадую поетів, що публікувалися в альманасі. Змалюю хоча б штрихами їх літературний шлях.

Перш за все згадується ім'я Петра Харитоновича Красюка – відомого українського радянського поета, байкаря, гумориста, сатирика. За роки своєї понад піввікової творчості на Рівненщині, починаючи із 60-х років ХХ століття і до початку ХХІ століття, він видав два десятки поетичних збірок гумору та сатири. Серед них найвідоміші: “Премійований кіт”, “Поголений Їжак”, “Сміття і мітла”, “Пасивний Бобер”, “Непідкупний Ведмідь”, “Обережний півень”, “Ретельний терпуг”, “Самостійний син”, “Дипломатична розмова” та інші. Його байки, гуморески перекладені на російську, білоруську, грузинську, молдавську та польську мови. Він є лауреатом літературних премій імені Валер'яна Поліщука, Миколи Максимія, Микити Годованця. Член Спілки письменників УРСР.

Цікавий поет Кирило Курашкевич. Родом він був із Вінничини. Перед війною закінчив Тульчинський учительський інститут. Визволяв Україну. З боями дійшов до Берліна. Навчався у Московській військово-політичній академії. З 1950 року працював у військовій пресі на Західній Україні, згодом у рівненській обласній газеті “Червоний прапор”. Автор поетичних збірок “Весняні грози”, “Чорнобривці”, “Щедре літо”, “Березнева заметіль”, “Монолог” та ін. Член Спілки письменників УРСР.

Із альманаха “Літературна Ровенщина” вийшло чимало і здібних прозаїків. Серед них назву Анатолія Котовського, родом із Рівненщини, який із-за польського гніту емігрував з батьками до Аргентини. У 1955 році повернувся в радянське Полісся. Закінчив факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка. Автор роману “Сельва стогне” та повісті “На берегах Ла-Плати”.

Із журналіста виріс до солідного прозаїка Кім Закалюк, який народився у Житомирі. Закінчивши Московську вищу партійну школу, з 60-х років працював у Рівному, в обласній газеті “Червоний прапор”, а згодом став власним кореспондентом Радянського телеграфного агентства України у Рівненській області. Автор книг “Грачов – Центру” (про Героя Радянського Союзу розвідника Миколу Кузнецова), “Слід на землі”, “Зі щитом і мечем”.

Доля зв'язала із Рівненщиною і журналіста Лаврентія Кравцова із Кіровоградщини. Закінчивши Московський літературний інститут, він до війни очолював сарненську районну газету “Червоний шлях”, а коли Рівне визволили від гітлерівських загарбників у 1944 році, працював заступником редактора обласної газети “Червоний прапор”, згодом власним кореспондентом республіканської газети “Сільські вісті” у Рівненській області. Він є автором історичних книг: повісті “Підпоручник Жаданівський”, збірки оповідань “Свідки народної величі”, роману “Волинські Афіни” (про древній Острог). У Рівному на вулиці Ленінській, у будинку № 96, де жив у 1944-1984 роках письменник, йому встановлено меморіальну дошку.

Не можна оминати прізвища Олени Ткачук, В'ячеслава Колобова і Валентина Монаєнкова, творчість яких я вже представив, письменників, чиї книги стали відомими в Україні.

Такою була щедра творча нива, засіяна альманахом “Літературна Ровенщина”, що дала у майбутньому гарні літературні плоди – здібних прозаїків і поетів України.

Уряд Радянської України прийняв постанову про переведення з 1959 навчального року Київського інституту інженерів водного господарства до Рівного, щоб наблизити його викладачів і студентів до землі, у даному випадку до нашого Полісся, де можна було б безпосередньо проводити практику з осушення та освоєння заболочених земель, допомагати хліборобам виконувати меліоративні роботи. З цією метою на початку 1958 року у Рівному інтенсивно велось будівництво п'яти навчальних корпусів, лабораторій, студентських гуртожитків та інших потрібних для вузу споруд.

Навпроти головного адміністративно-навчального корпусу інституту на вулиці Ленінській було швидко, але якісно, зведено за чеським проектом два великі житлові будинки (№14 та 14-а) для викладачів інституту, які мали приїхати з Києва. Але половина з них не побажала залишати столицю, і один із будинків майже пустував. Тому в ньому вирішили розмістити спеціалістів з різних галузей освіти і культури, які прибули за призначенням до Рівного і не мали житла. Мені пощастило. У будинку на вулиці Ленінській, 14 нам з дружиною і трирічною донькою Тетяною надали двокімнатну квартиру. Пізніше, коли сім'я збільшилась, виділили трикімнатну. У цьому будинку вся наша велика сім'я мешкала до 1995 року.

З часом Рівненський водний інститут, як ми його коротко іменували, значно розширився, відкрив низку нових факультетів загальнотехнічних та фінансових напрямів і став називатись Українським, готував різноманітних спеціалістів водного господарства для всього Радянського Союзу. З ним мене зв'язують дві, так би мовити, основні події у житті, окрім професійних. Від нашої редакції газети “Червоний прапор” я мав доручення допомогти у відкритті і становленні загальноінститутської багатотиражної газети “Трибуна студента”. Одночасно з власної ініціативи я зайнявся організацією літературної студії серед студентів, яких на той час налічувалося понад п'ять тисяч.

Український інститут водного господарства закінчила і майбутня дружина мого сина Сергія Ірина Сисун, батько якої Іван Микитович народився на Ровенському Поліссі, разом з дружиною Галиною Георгіївною закінчив Київський інститут народного господарства. На жаль, хворіючи на серце, він рано пішов із життя. Галина Георгіївна вже понад 30 років після його смерті працює старшим викладачем у цьому вузі, який тепер називається Національним університетом.

Після того, як минув мій річний кандидатський термін, у жовтні 1958 року мене прийняли до лав КПРС. А незабаром обласний комітет партії за поданням редакції (такий існував порядок щодо завідувачів і керівництва редакції) затвердив мене, і я став повноцінним завідувачем відділу культури і шкіл редакції.

Того ж року сталася ще одна цікава подія. Зважаючи на те, що наше літературне об'єднання існувало при редакції газети “Червоний прапор”, а я очолював відділ, який саме ним і займався, до того ж і сам зріс як літератор, – мене обрали головою бюро об'єднання. До його складу також увійшли Ольга Ткачук, В'ячеслав Колобов, Лаврентій Кравцов, Микола Кузьменко, який став відповідальним секретарем.

Ми також запровадили “уповноважених” бюро за організацію літературних груп і студій на місцях у регіонах області із числа наших кращих поетів і прозаїків: Петро Красюк (Володимирецький, Дубровицький, Зарічненський райони); Гліб Пахаренко (Сарненський, Березнівський, Костопільський райони); Сергій Лагодзінський (Дубнівський, Млинівський, Червоноармійський райони); Євген Плахов (Гоцанський, Корецький райони); Дмитро Мегелик (Ровно, Ровенський, Острозький райони).

Про Петра Красюка я розповідав як про одного із провідних авторів альманаха “Літературна Ровенщина”. Хочу коротко згадати й про інших “уповноважених” бюро.

Дмитро Мегелик був родом із Полтавщини. Воював на 1-му та 2-му Українських фронтах. Після війни працював у газеті “Червоний прапор” у Рівному, в редакції обласного радіо. Був членом бюро обласного літературного об’єднання. Автор поетичної збірки “Сонце над Поліссям”. У 1960 році виїхав до Києва, де вийшли його книги поезій “Засвістали козаченьки”, “Степові орли”, “Спокійне полум’я”, “Рушничок”, “Журавка” та ін. Член Спілки письменників УРСР.

Євген Плахов після закінчення Чернівецького університету вчителював на Рівненщині. З 1956 року працював журналістом у кількох районних газетах Рівненської області. Багато років очолював гоцанську районну газету “Радянське життя”. Прозаїк, поет-гуморист. Часто друкувався із своїми гуморесками у періодиці. Автор повісті “Одержимість”.

Здібними й перспективними були і поети Сергій Лагодзінський та Гліб Пахаренко. Старшим за віком був Сергій Юхимович. Боронив нашу країну від гітлерівських загарбників у Велику Вітчизняну війну. Працював журналістом у Млинівській та Дубнівській районних газетах, власним кореспондентом у Дубно, Млинові і Червоноармійську обласних газет “Зміна” і “Червоний прапор”. Добірки його віршів опубліковані в колективних збірках “Провесінь”, “Яблуневий цвіт”, друкувався в літературних журналах “Жовтень” і “Дніпро”. У цих же виданнях друкувався і Гліб Пахаренко, за фахом лікар. Через кілька років він виїхав із Сарн до Києва і подальша його доля мені невідома.

Із питанням щодо подальшої роботи обласного об’єднання я зв’язався з головою правління Львівської письменницької організації, відомим поетом Ростиславом Братунем. Бо, як я чув і мене повідомили на мій запит із комісії по роботі з молодими авторами та Правління СПУ, зокрема Олександр Левада, що саме львівські письменники мають опікуватися нашим і сусіднім Волинським літературними об’єднаннями. Відповідь з Києва надійшла офіційно, і я про це повідомив Ростислава Братуня та попросив у нього творчої допомоги.

Невдовзі, на початку 1959 року, до Рівного прибув зі Львова відповідальний секретар письменницької організації, поет, прозаїк і журналіст Микола Романченко. Ми з ним відразу знайшли дружні стосунки, тим більше, що він був майже моїм земляком і колегою, – до війни, у 1940 році, закінчив Харківський інститут журналістики. Він схвалив видання літературного альманаху, нашу ініціативу щодо творчих “уповноважених” бюро, задумку створити у кожному районі або літературну групу, або гурток, або студію. З Миколою Романченком я обговорив ще низку творчих питань і узгодив план наших дій за умови допомоги львівських письменників. Ми також домовились, що в кінці року обміркуємо зроблене на засіданні Правління у Львові.

Частіше стали приїжджати, цікавитися і допомагати письменники з Києва, особливо з комісії по роботі з молодими авторами, – Борис Комар, Абрам Кацнельсон, Микола Яровий.

У січні 1960 року, за кілька днів до відкриття II пленуму Правління Спілки письменників Української РСР, який проходив у Львові, мене запросили до Львова разом з Петром Красюком, В’ячеславом Колобовим та Василем Андрійчуком послухати, що зробило бюро за рік, що треба зробити і разом з тим запросили взяти участь у роботі пленуму українських письменників та виступити перед трудівниками Львівщини.

Ми, зрозуміло, гордилися, що нам випала честь виступити з такими відомими українськими і радянськими письменниками, як Леонід Первомайський, Степан Олійник, Іван Цюпа, Микола Ушаков, Іван Гончаренко та Валентина Ткаченко.

Минуло 10 років від того дня, як я очолив бюро Рівненського літературного об’єднання. Завдяки нашим зусиллям і наполегливості, проведенню зустрічей, семінарів, нарад у літера-

турних гуртках і студіях у районах із залученням райкомів партії, райвиконкомів та редакцій районних газет, щоденному спілкуванню з початківцями і молодими літераторами, Рівненське літературне об'єднання в Україні заявило про себе на повний голос. До досягнень треба додати організацію цікавих та змістовних творчих заходів – вечорів, читацьких конференцій, конкурсів, виступів поетів та прозаїків, а особливо – зростання молодих, здібних літературних сил.

Наше об'єднання на початку вісімдесятих років налічувало понад 30 груп, студій, гуртків, які діяли при районних газетах, на підприємствах, навчальних закладах і школах. Вони об'єднували великий загін творчої молоді, майже 200 чоловік, які пробували свої сили у поезії, прозі, краєзнавстві.

Значні літературні сили групувалися навколо обласних газет “Червоний прапор” та “Зміна”, котрі охоче надавали молодим авторам свої шпальти. Регулярно друкувалися в них літературно-мистецькі сторінки “Горинь” та “Заспів”.

Почали плідно діяти літературні гуртки при редакціях районних газет. Цікаву діяльність вели літгрупи “Берізка”, “Пролісок”, “Промінь”, “Веснянка” при Березнівській, Сарненській, Острозькій та Володимирецькій районних газетах, друкували твори членів груп, проводили зустрічі з читачами.

Серед літературних груп, клубів, студій підприємств, навчальних закладів своєю творчою різноманітною роботою виділялися групи льонокомбінату, виробничого об'єднання “Азот”, заводу газорозрядної апаратури, педагогічного інституту, медичного і культосвітнього училищ та ін.

Бюро літературного об'єднання організувало велику роботу з відзначення 400-річчя книгодрукування в Україні, зокрема провело урочисті збори, влаштувало виставку книг і творів рівненських літераторів в Острозі, де у XVI столітті працював першодрукар Іван Федоров і видав у друкарні князів Острозьких свої славнозвісні, відомі у всьому світі книги – “Острозьку Біблію” та “Буквар”.

Широко відзначали ювілейні дати народження тих відомих письменників, які народилися або жили на Рівненщині, таких, як Микола Островський (роман “Народжені бурею”); Валер'ян Поліщук (поема “Ленін”); Борис Швед (повість “Поліщуки”); Володимир Короленко (спогади “Історія мого сучасника”, оповідання “Діти підземелля”); Олександр Купрін (повість “Олеся”) та ін.

Отже, перелічене, а якщо до цього додати зрослу майстерність багатьох молодих поетів і прозаїків, які були гідні прийому до СПУ, – цілком природно надавало мені як голові бюро обласного літературного об'єднання можливість звітувати про його роботу. Звіт мій на Правлінні СПУ рік у рік відкладався, але я його наполегливо добивався. Знав, що є ще чимало проблем і недоробок, але чудово розумів, що він стане візитною карткою, якщо хочете, презентацією літераторів Рівненщини в столиці України. Вона мала почути їхній голос.

До цього на Правлінні проходили звіти письменницьких організацій, а ось саме обласного літоб'єднання – вперше. Нас це радувало, і ми були впевнені, що спілка підвищить увагу до Рівненщини, сприятиме зростанню її літераторів.

Поряд із моїм звітом на Правлінні Спілки письменників Української РСР, яке відбулося у грудні 1976 року, засідала і солідна комісія по роботі з молодими авторами. На ній свою творчість представляли наші поети Степан Бабій, Микола Береза, Василь Басараба, Петро Велесик, гуморист Володимир Грабоус, прозаїк Григорій Дем'янчук.

Щирі поради, слушні зауваження майстрів слова Олександра Левади, Степана Крижанівського, Семена Шаховського, Івана Драча, Дмитра Білоуса, Миколи Карпенка, Юрія Сердюка, Віктора Женчинка та інших радянських письменників України надали нашим молодим авторам нових творчих сил.

Більш як за 20 років мого керівництва обласним літературним об'єднанням ми із членами бюро намагалися повсякденно сприяти творчому зростанню багатьох початкуючих авторів, відкрили двері у велику літературу цілій плеяді рівненських письменників, які стали фундаментом обласної письменницької організації, відомими в Україні прозаїками, поетами, байкарями. Це зокрема Петро Красюк, Степан Бабій, Євген Шморгун, Ростислав Солоневський, Григорій Дем'янчук, Петро Велесик, Володимир Грабоус, Микола і Юрій Бе-

рези, Валерій Баталов, Валентин Монаєнков, Леонід Куліш, Микола Пшеничний, Іван Кидрук, Борис Боровець та багато інших.

Виступаючи 9 грудня 1985 року на урочистих зборах у Рівненському музично-драматичному театрі з нагоди створення Рівненської письменницької організації, яку очолив наш чудовий радянський поет Олександр Богачук, привітавши письменників, які увійшли до організації, я мав повне право сказати, що саме обласне літературне об'єднання було фундаментом і стінами нині зведеного Рівненського письменницького дому!

Пам'ятаю, після закінчення університету, перед самим відбуттям до Рівного на роботу, ми з Анною деякий час жили у її батьків в Острозі. Їхній окремих будиночок містився на вулиці Дзержинського – стара назва якої Татарська, – недалеко від старовинної башти, яка теж називалася Татарською. Назва ця пов'язана з історичною подією. Коли князь Костянтин Острозький із своїм військом розбив татарських загарбників, які мали намір взяти, зруйнувати і розграбувати Острог, він не став нищити полонених, а оголосив їм: хто хоче розбоєм грабувати, а не мирно жити, хай іде з нашої землі, а хто хоче миру і спокою, нехай залишається і трудиться. Незгідних відпустив. Тих, хто залишився, поселили за укріпленням Острога, на вигоні, що тягнувся до річки Горинь. Так і вийшла одна із найдовших вулиць міста із дивною для сучасників назвою. Але старожили пам'ятають...

Будиночок стояв на правому боці вулиці, що веде вниз від центру Острога до Оженина. Відразу ж за садочком і присадибним городом розкинулися широкі луки, що тягнулися травами до однієї із найбільших річок Рівненщини – Горині. Вона тече з півдня на північ через усю територію області, поділяючи її майже на дві рівні половини. Недарма у давнину наш край, наша Поліська земля називалася Погориння.

Майже кожного ранку я підіймався теплим літнім днем і йшов вузькою стежкою, стоптаною в луках, яка вела мене до урвищ крутих берегів швидкоплинної Горині.

У золотих променях вставало сонце, виблискували сріблом роси, від віяння легкого ранкового вітерця хвилювалися хвильками трави, духмяно пахли яскраві квіти, польова м'ята і п'янкий чебрець. На схилі стрімкого берега і внизу, майже торкаючись хвиль, росли кучеряві верби. Я не міг втриматись від хвилювання, бачучи і вдихаючи цю красу, і мимоволі в моїй душі народжувалися поетичні рядки:

Грається зранку Горинь з вітерцем,
В променях сонця виблискують роси.
М'ятою пахне, п'янким чебрецем,
Ген, вдалині, золотяться покоси.

Хвилька ласкава цілує пісок,
Ніжно його обійма, мов кохана.
Берегом йду, ледве стримую крок,
Поля і квітів напій п'ю духмяний.

Кожну стеблинку, травинку полів,
Гілку верби і найменшу піщинку, –
Все це з дитинства я ще полюбив,
В серці ношу, як свою Батьківщину!

Цей вірш я згодом надрукував у періодиці, у збірці поезій “Іду на побачення”, поставив епіграфом до збірки моїх текстів пісень, написаних з 1956 до 2005 років, – “Бринять Горині хвилі”.

Доки Аня займалася оформленням виїзних документів, виписуванням із паспортного столу, довідкою про звільнення із посади вчителя російської мови Кутянської середньої школи із Острозького райвідділу народної освіти, зняттям з обліку в райкомі Компартії

України та збиранням інших довідок, – я навідувався до шкільних друзів, що приїхали влітку до міста, – хто на студентські канікули, а хто і в робочу відпустку.

Але мене не залишала думка побувати в музеї, відвідати мого доброго знайомого юних років Йосипа Владиславовича Новицького... Плентаючись ранковими луками до Горині, я звідти бачив на пагорбах усе місто. Звідти відкривався широкий оглядовий простір, де на узвишші стояв ансамбль вікових укріплень Острога. Башти Кругла, Луцька, Татарська... Замок-фортеця... А над усім цим підіймалася, сяючи золотистими маківками, замкова Богоявленська церква...

Коли мій погляд торкався замкової гори, – болісно щеміло серце. Пригадувалися важкі повоєнні роки, школа, мої перші відвідини з батьком замку-фортеці, де на трьох його реставрованих поверхах розмістився музей. Замок князів Острозьких стоїть над урвищем гори з XIV століття. Стоїть уже майже шість віків!

На другому поверсі замку-музею міститься книгосховище, де зберігаються рукописи і стародруки та видання багатьох віків, а також новітні книги. Увесь фонд становить близько 10 тисяч одиниць.

Зустрівшись із сивоголовим 77-річним ученим, музеєзнавцем Йосипом Владиславовичем Новицьким, я пригадав, як часто приходив сюди до нього, директора музею, і він давав мені, учневі, читати стародавні книги про князів Острозьких, про місто, яке у XVI столітті в Європі називали “Волинськими Афінами”...

Дізнавшись, що я закінчив факультет журналістики Київського університету, Новицький сказав, задумавшись:

– Це добре. Тепер Ви як професіонал можете глибше заглянути у славне минуле Острога, описати його історичні звершення. Зрозумійте, що Острог, особливо XVI-XVII століть, – це центр історії нашого краю, а за великим рахунком і всієї Волині та України. Острог відомий у світі не лише героїчними битвами проти чужинців-загарбників, а й боротьбою за православ'я, був джерелом книгодрукування і поширення в Україні слов'янської освіти. Ось Вам чудові теми для досліджень, історичних розповідей, нарисів, а то й написання книг...

Ці слова мудреця-історика глибоко запали в мою душу. Працюючи в редакції газети “Червоний прапор”, вони дали мені поштовх до написання низки краєзнавчих нарисів. А ще спонукали до здійснення давньої мрії – створення історико-краєзнавчої книги про Рівненщину...

Правління Львівської організації письменників, яке очолив відомий поет Ростислав Братунь, опікаючись нами, не лише практично допомагало, а й часто запрошувало мене як голову літоб'єднання на свої засідання. Найчастіше – з Петром Красюком, який уже був прийнятий до Спілки письменників Української РСР.

Ці поїздки до Львова були не лише цікавими, творчими, але й корисними – нове коло друзів, більшість з яких була завжди охоча прийти на допомогу. В одне із таких відвідань я познайомився із поетом і нарисовцем Богданом Залізнякам, який працював редактором видавництва “Каменяр”. Зустрівся я й зі своєю колежанкою, випускницею факультету журналістики Київського університету, здібною поетесою Маєю Білан, яка теж працювала редактором у видавництві “Каменяр”. Одні із найвідоміших її поетичних збірок в Україні – “Степова луна” та “Право істини”. Вони редагували чимало книг рівненських авторів, у тому числі і мої. Знайомства з ними, із видавництвом, роботою над рукописами, процесом книгодрукування і його вимогами багато в чому допомогли мені у підготовці власних творів до друку. А я в душі горів бажанням написати про Рівненщину, яка стала мені рідною.

У цьому мене ще раз переконала зустріч і розмова у Львові із надзвичайно цікавою, талановитою і ерудованою людиною – письменником Володимиром Беляєвим. Чудового автора відомої нам з юних років у Радянському Союзі трилогії “Стара фортеця”.

Так сталося, що нам з Петром Красюком випало йти до нашого готелю після письменницьких зборів однією дорогою з Беляєвим. Саме щойно по всій країні пройшов популярний кінофільм “Іванна”, трагічні події якого відбувалися в окупованому гітлерівцями Львові, у боротьбі із окупантами, сценарій до якого написав письменник. Це був один із кращих повоєнних фільмів.

Володимир Беляєв довго вивчав окупований Львів, розташування гестапівських, армійських, оунівських установ, канцелярій, штабів, організацій, спецслужб СС і УПА в місті. Ми йшли повільно вулицями і слухали його дивовижні розповіді про той чи інший будинок, де знаходилися фашистські військові установи і катівні, які довелося звідати героїні фільму.

Була зима. Ми йшли бульваром, що вів нас до оперного театру. У променях вечірніх ліхтарів золотисто іскрився сніг. Ми весело перегукувалися – я, Петро Харитонович і Володимир Павлович.

Раптом він зупинився і запропонував нам напівжартома, напівсерйозно:

– У мене з такої нагоди є “четвертинка”. Вип’ємо за знайомство!

Ми з Петром знітилися від несподіванки. А він весело продовжував:

– Не біда, що у нас немає “рюмочок”. Зробимо їх з блокнотного паперу, – кульочки. Закусимо снігом.

Отак ми “випили за знайомство”. Ця львівська зустріч з Володимиром Беляєвим залишилася у моїй пам’яті на все життя. Як спогади про цю чудову, щирю душу, близьку до людей і просту, хоча він був визнаним, відомим письменником. А головне, що в нашій творчій розмові він підтримав мої наміри – написати правдиву історико-краєзнавчу книгу про Рівненщину і Полісся.

Протягом десяти років, буваючи у відрядженні в містах і селах Рівненщини як журналіст, я поряд із виконанням редакційних завдань відвідував музеї, архіви, розмовляв з краєзнавцями. І все це занотовував. А у вільний від роботи час у Рівному працював у обласному державному архіві. Багато мені в цьому допомогла моя дружина, яка з весни 1969 року очолила Рівненський обласний державний архів.

Я вивчив і проаналізував купу документів, наукових розробок і досліджень, історичних книг, які знаходилися передусім у книжкових сховищах Рівненського обласного архіву і музею, Дубнівського та Острозького історичних музеїв. Серед них такі книги, зокрема, як: 5-томне видання “Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії” Миколи Теодоровича; “Джерела до історії України-Руси”; “Древні пам’ятники Острога” Зіновія Кордашевича; “Нариси з історії і побуту монастирських селян на Волині у XVI-XVIII ст.” Ореста Фотинського; “Вибрані твори” та “Листи про князів Острозьких до графині А.Д.Блудової” Михайла Максимовича; “Подорож до Острога” Антоніни Блудової; “Хронологія історії міста Острога та князів Острозьких” Йосипа Новицького; 15-томне видання “Акты Юго-Западной России”; “Архив Юго-Западной России” (пам’ятники України XIV-XVIII ст.), виданих у Петербурзі, Варшаві, Києві, Луцьку, Житомирі у XVIII та XIX століттях.

А скільки було видано в Радянській Україні книг із історії Західної України! Це всупереч наклепам я кажу сучасним українським кон’юнктурним політикам і науковцям. Наводжу лише кілька видань: “Археологічні пам’ятки Української РСР” (К., 1966 р.); “Братства та їх роль в українській культурі XVI-XVIII ст.” Й.Д.Ісаєвич (К., 1966 р.); “Документи Богдана Хмельницького” (К., 1964 р.); “Історія війни козаків проти Польщі” П.Шевальє (К., 1960 р.); “Нариси історії Волині” Р.Оксенюк (Л., 1970 р.); “Нескорена Волинь” І.Заболотний (Л., 1964 р.); “Северин Наливайко” Д.І.Мошко (К., 1962 р.); “Визвольні походи Богдана Хмельницького на Західних землях України” О.Баранович (Л., 1954 р.); “Спогади про Лесю Українку” (К., 1963 р.).

Чимало книг було видано у Москві. Зокрема “Історія Польщі” (1958 р.); “Пройдений путь” М.Буденного (1965 р.); “Архитектура Западной Украины” (1946 р.); “Первопечатник Иван Федоров” Е.Кациржак (1964 р.) та ін. Видана було низка рівненських видань: “За волю народну” (Л., 1964 р.); “Бойова і трудова слава Рівненщини” (Л., 1967 р.), у написанні якої я брав участь.

Працюючи над історико-краєзнавчою книгою про Рівненщину, разом із повсякденною журналістською роботою, діловими і творчими справами у діяльності обласного літературного об’єднання я не припиняв літературної праці. У 1963 році вийшла у видавництві “Каменяр” моя взагалі перша друкована книга “Театр ентузіастів”, опублікував я також десятки нарисів, добірок поезій, пісень у художніх журналах “Дніпро”, “Жовтень”,

колективних збірниках поезій “Провесінь”, “Яблуневий цвіт”, “Пісні над Гориню”, збірниках нарисів “Вечори трудової слави”, “З орлиного племені”, виданих у Львові і Києві, в газетах “Радянська Україна”, “Сільські вісті”, “Вільна Україна”, “Радянська Волинь” та в рівненських обласних газетах “Червоний прапор” і “Зміна”. Окрім того, я був упорядником і редактором обласних літературних альманахів. Відтак зрозуміло, наскільки напружена в ті молоді роки була моя журналістська, організаторська і літературна праця.

У 1962 році у моєму житті сталася подія, яка повернула мене знову на кілька років до Києва і, зрозуміло, дещо призупинила мою працю над книгою про Ровенщину. Але перед тим, як повідати про ситуацію мого від’їзду до столиці, хочу коротенько розповісти про здібних журналістів і гарних людей, з якими мені довелося працювати майже десять років у редакції газети “Червоний прапор”.

Із Ужгорода, де ми познайомилися на виробничій практиці, приїхав до Рівного чудовий нарисовець і прозаїк Петро Гуріненко. У нашій редакції він пропрацював кілька років. У нас, тоді молодих, були дружні колежанські відносини і не припинялися навіть тоді, коли він, бо сам був родом із Київщини, виїхав до столиці. Він приїхав до нас із першою збіркою оповідань “Червона скеля”. З роками став відомим письменником у Радянській Україні. Він є автором гарних повістей “Мала мати сина”, “Альпійська айстра”, популярних романів “У серця своя пам’ять”, “Життя одне”, “Днів твоїх не багато”, “Той чорний ранок”. Є лауреатом літературної премії імені Андрія Головка.

У 1957 році закінчив факультет журналістики Київського університету Іван Сподаренко. Він і дружина Валентина народилися на Чернігівщині. Ми здружилися сім’ями. І на все життя залишилися вірними друзями. Я часто з Іваном писав у співавторстві нариси і публіцистичні статті. Через кілька років він став працювати власним кореспондентом РАТАУ у Волинській області. У шістдесятих роках був призначений головним редактором газети “Радянська Волинь”, у сімдесятих – газети “Зоря Полтавщини”. З 1973 року і до кінця життя (2009 рік) очолював редакцію республіканської газети “Сільські вісті”. Народний депутат України. Герой України. Автор збірок оповідань “Таємниця” та “Колодязь коло моєї хати”.

Із Григорієм Дем’янчуком я познайомився як з приємною і доброю людиною та здібним журналістом ще під час його виробничої практики на п’ятому курсі факультету журналістики у “Червоному прапорі”. Практику він проходив у моєму відділі культури і шкіл.

Після закінчення Львівського університету у 1959 році став працювати у нашій газеті. Після мого від’їзду до Києва очолив редакційний відділ культури і шкіл, а коли мене обрали головою обласної організації Спілки журналістів УРСР – з 1979 року став головою обласного літературного об’єднання.

Надзвичайно працьовитий і плодотворний як письменник. Він був автором сотень літературно-краєзнавчих статей і нарисів, понад десятка книг, зокрема “Барви Полісся”, “Над Горинь-рікою”, “Щоб квітла наша земля”, “Революцією покликані”, “Воскреслі до життя” та ін. Він є лауреатом літературних премій імені Валер’яна Поліщука та Авеніра Коломийця. Григорій Дем’янчук рано пішов із життя. Вже понад 10 років як його немає. У Рівному на будинку № 4 на вулиці Курчатова, де жив заслужений журналіст і письменник України, йому відкрито меморіальну дошку. На великому мітингу, присвяченому цій події, із спогадами про цю незабутню людину виступив і я...

Їхав я до Києва на навчання. Відкривалася дворічна Вища партійна школа при ЦК Компартії України, до якої зараховувалися молоді партійці, комсомольці та працівники преси з вищою освітою. Мене викликали в обком партії і запропонували їхати навчатися.

Я довго вагався. Ми детально обговорили цю серйозну подію з дружиною. Адже доведеться скрутно. Заробітна плата завідуючого відділом редакції становила 95 карбованців. Такою ж була і стипендія – нарахування з основної ставки без врахування гонорару за публікації і премій. А це становило до 50 і більше карбованців на місяць.

Аня на той час закінчувала заочно педагогічний інститут, працювала молодшим науковим працівником в обласному державному архіві, де ставка була теж невисокою. Дочка

Таня ходила до школи. Ми розуміли, що Ані одній з дочкою буде і матеріально, і побутово важко, – працювати, доглядати, одягати і виховувати дитину. Я ж міг висилати сім'ї 40-45 карбованців. Але, обміркувавши, ми прийшли до висновку: справимось! А кожне нове вище навчання, тим більше при ЦК Компартії України, розширить мої горизонти досконалості професії. Це буде мій новий поступ на шляху фахівця.

А щодо заробітку, то я мав журналістські сили та здібності і мав надію друкуватися у київських газетах та журналах. Мої сподівання здійснилися. Публікації моїх віршів, нарисів і рецензій часто з'являлися у газетах “Радянська Україна”, “Молодь України”, “Сільські вісті”, журнали “Дніпро”. Моє творче спілкування із київськими редакціями приносило корисні плоди. Кошти-коштами, які я міг надсилати додому, а головне, – ці публікації засвідчували про мою зростаючу журналістську майстерність.

Разом з тим, я дружив і спілкувався щодня із моїми земляками-ровенчанами, які теж вчилися зі мною, – Віктором Семеновим, Миколою Левицьким та журналістом-”червонопрапорцем” Петром Бакуменком, який невдовзі після закінчення школи трагічно загинув у Києві, працюючи першим заступником директора РАТАУ. Всі ми жили дружньо, допомагали один одному і в навчанні, і в побуті.

У ВПШ я зблизився і потоваришував з деякими неординарними і здібними “партшкольцями” – журналістами, які стали згодом вмілими і творчими керівниками преси і радіо, редакцій газет і журналів. Я підтримував ділові і творчі зв'язки із Сергієм Хмизом – головним редактором хмельницької обласної газети “Радянське Поділля”, Святославом Пирожком – головою Волинського обласного телерадіокомітету, Борисом Іваненком – завідувачим відділом радіо і телебачення ЦК Компартії України аж до 1991 року і після нього.

На другий рік навчання у Києві у мене сталася радісна подія: із львівського видавництва “Каменяр” мені надіслали сигнальний екземпляр книги “Театр ентузіастів”. Це розповідь про один із перших повоєнних самодіяльних театрів в Україні, якому було присвоєно велике, почесне звання “Острозький народний театр”, що діяв на Рівненщині.

Перша книга – величезна радість. Хай вона була невеликою, але першою, з якої почався відлік моїх друкованих творів. За все моє понад піввікове творче життя я видав більше двох десятків різних за жанром історико-краєзнавчих, публіцистичних, художніх прозових і поетичних книг.

У Київській партійній школі вчився я на відмінно. Закінчив її у 1964 році, одержав диплом з відзнакою. Думаю, що це, а також мої багаторічні творчі зв'язки з комсомолом, дали підставу у 1965 році обкому партії призначити мене головним редактором рівненської обласної газети “Зміна”.

Із призначенням мене на посаду головного редактора “молодіжки” виникло сотні повсякденних і невідкладних турбот.

По-перше, багато часу відбирали поїздки до Києва і Москви на бесіди і затвердження в ЦК ЛКСМ України, а особливо – в ЦК ВЛКСМ. У Москві я пробув майже місяць. Нас, тридцятирічних і сорокарічних досвідчених журналістів, допитували з усмішкою, пробачте за вираз, розмальовані дівчиська щодо вимог статуту і форм роботи з комсомольцями та молоддю. Мало того, нас ще й примусили робити річні огляди комсомольських газет. Мені випала “Комсомольська правда” за 1930 рік. Я сидів у центральній бібліотеці імені Леніна півтора тижня і був задоволений, що ознайомився з цим унікальним культурним і духовним закладом. А другий екземпляр огляду я й досі зберігаю. Майже через місяць мені сказали у ЦК “добре” і відпустили додому. А декого з наших представників ще залишили у Москві “вивчати” статут.

По-друге, газета створювалася, як кажуть у народі, на порожньому місці. Мені треба було вирішити проблему з приміщенням, добрати кадри журналістів і технічних працівників, а також вирішити низку фінансових, господарських, побутових та поліграфічних питань. На допомогу ЦК ЛКСМ України надіслав головного редактора львівської обласної молодіжної газети “Ленінська молодь”, яка “обслуговувала” до цього часу області Західного регіону, досвідченого газетяра Бориса Маштелярчука. Він багато допоміг мені в організації і

налагодженні випуску перших номерів газети. З того часу у нас з ним на багато років зав'язалася творча і просто людська дружба.

Проте, незважаючи на всі труднощі становлення “Зміни”, я не полишав працю над “Ровенщиною”. Викроював час. У 1966 році у нас з дружиною з'явився син Сергій, появи якого ми довго чекали. Доводилося, щоб не заважати дружині і дітям, працювати пізно вечорами, а то і вночі на кухні. І все ж робота рухалася. Наприкінці 1968 року я здав свій рукопис до львівського видавництва “Каменярь”.

Другий екземпляр рукопису книги “Ровенщина” я віддав талановитому рівненському художнику Леоніду Форсюку, який зробив малюнки (графіку) до обкладинки та розділів. Малюнки були настільки майстерно, яскраво і творчо зроблені, що викликали подив і схвалення художньої ради видавництва.

Нарешті у травні, коли буяла весняна зелень і квіти 1970 року, вийшло перше у повоєнні роки ґрунтовне видання про наш край – моє улюблене дітище, плід моєї багаторічної праці – історико-краєзнавчий нарис “Ровенщина”, обсягом майже 8 друкованих аркушів. Книга (248 сторінок) вийшла у твердій обкладинці, 50-тисячним тиражем, з цікавою фотоілюстрацією та чудовими малюнками художника Леоніда Форсюка.

Мені приємно було читати у відгуках і рецензіях на книгу в обласних газетах “Червоний прапор” та “Зміна” і майже у всіх районних газетах області, що книга ця – своєрідний літопис нашого краю від сивої давнини до сьогодення, а я – літописець.

Як кажуть наші брати-слов'яни, “шляхи Господні несповідимі”! Правда, мій шлях повів мене негадано не до іншого міста чи краю, а лише з одної вулиці до іншої: від приміщення редакції газети “Зміна” біля річки Усті на вулиці Ленінській до будинку редакції газети “Червоний прапор” біля Комсомольського парку на вулиці Калініна. Я знову повернувся “на круги своя”, прийшов до “Червоного прапора” – у своє гніздо, в якому з пташенятка зріс до обстріляного, як кажуть, птаха.

А історія мого переходу-повернення, мого призначення заступником редактора газети “Червоний прапор” така. Через три роки мого керівництва газетою “Зміна” у Рівному відбулися спільні збори обох редакцій – “Зміни” і “Червоного прапора” в залі на вулиці Калініна. На них був присутній секретар з ідеологічних питань Рівненського обкому партії Олександр Бугайов. З аналізом газет виступив інструктор відділу преси ЦК Компартії України Олег Приступенко. Він піддав критиці керівництво редакції обласної партійної газети за формалізм і трафаретне висвітлення економічних та ідеологічних проблем області, за поліграфічне оформлення газети, мову і стиль матеріалів. Натомість дав схвальну оцінку праці журналістів “Зміни”.

Після цього в редакції газети “Червоний прапор” відбулися кадрові зміни. Були звільнені із посад один із заступників головного редактора і відповідальний секретар. У грудні 1970 року мене викликали на бюро обкому партії і, незважаючи на мою незгоду, затвердили заступником головного редактора “Червоного прапора”. Що вдієш? Партійна дисципліна!

Із важким болем у серці залишав я “Зміну”, – моє дітище, народжене і випестоване разом із енергійними, ініціативними і здібними журналістами. Перш за все такими, як Юрій Щупак, Євген Шепітько, Василь Басараба, Валентин Монаєнков, Василь Мороз, Сергій Лагодзінський, Анатолій Петриченко.

Отже, новий, 1971 рік, я зустрічав із великою і радісною подією, – виходом п'ятитисячним тиражем моєї фундаментальної книги “Ровенщина” – підсумком моєї багаторічної праці. А ще з іншою новиною – повернення до “Червоного прапора” з новою посадою, що зміцнювала мої творчі можливості.

Збиранням матеріалів до книги “Ровенщина” не закінчилась моя зацікавленість до вивчення історії і культури нашого краю, його бойової і трудової слави, його чудових синів і дочок – героїв-борців, звияжців-будівничих, землеробів-хлібодарів.

Тут треба розповісти про кілька напрямків написання. Одним із пріоритетних був і залишився краєзнавчий. Я написав розділ “Молодість оновленого Полісся” до збірника

“Бойова і трудова слава Ровенщини” (1967 р.), статті про Ровно і Ровенську область до Великої Радянської енциклопедії (1974 р.), брав активну участь у написанні тому “Рівненська область” із серії “Історія міст і сіл України” (51-72 ст.), виданого Академією наук УРСР у 1978 році.

З 1955 року минуло понад 20 літ. За цей час невпізнанно змінився обласний центр – виріс у велике індустріальне місто з високою культурою, освітою, із сучасними господарськими і житловими спорудами, новими площами і вулицями, якими курсували тролейбуси, які розвозили до заводських корпусів і фабричних цехів десятки тисяч робітників. Це навіть важко собі уявити: за 20 повоєнних років тільки у Рівному збудовано і стали до ладу нові заводи: високовольтної апаратури, торговельного обладнання, тракторних запасних частин, азотних добрив, газорозрядних виробів та інші великі підприємства. Виросли потужний льонокомбінат і експериментальна фабрика нетканих матеріалів. Споруджувалися сучасні заводи радіоапаратури та навчальних приладів.

У 1955 році у Рівному, коли я тут оселився, мешкало близько 45 тисяч чоловік, а вже у 1976 році – майже 300 тисяч. Кожного року новосілля справляли понад 1000 сімей. Разом з тим, щодня, щомісяця, щороку з’являється новий будинок, нова школа, новий палац культури, новий кінотеатр, новий готель, новий магазин, нове кафе... Виросла нова театральна площа з чудовою спорудою музично-драматичного театру імені нашого відомого на весь світ земляка-письменника Миколи Островського... Новий... Нове... Нова... Як весняне оновлення... Недарма Рівне його мешканці називали містом весни, як співалось у популярній тоді пісні відомого українського композитора Дмитра Немченка на мої вірші:

Я на будинки, клени дивлюсь, –
Всьому радію, вісім я горджусь...
Праці моєї частка тут є, –
Юним і гарним Ровно стає.

І приспів: Ровно – місто весни! Із цього рядка він починався. До речі, повторюю, це була перша пісня у повоєнні роки про Ровно. Вона дзвеніла тоді не лише із сцени, а й в робітничих гуртожитках, клубах, школах, у потягах...

Отже, виникла необхідність написати нову, ґрунтовнішу, книгу про Рівне, доповнивши віднайденими історичними, а особливо сучасними фактами. Адже невелика за обсягом книга Олександра Молчанова (автор і упорядник), кандидата історичних наук та кількох журналістів “Червоного прапора”, яка була видана у 1957 році у Рівному, вже застаріла і не могла повно відобразити минуле і сучасне місто. Історико-краєзнавчий нарис “Ровно” вийшов у львівському видавництві “Каменярь” весною 1977 року. Книга, яка сподобалася рівнянам, була видана 50-тисячним тиражем.

Сьогодні, у 2011 році – 20-річчя нової української влади і держави. А що ж нового вони збудували чи відкрили? Всі перелічені мною заводи і фабрики у Рівному, крім одного цеху об’єднання “Азот”, знищені, зруйновані, закриті. Зник, виїхав за кордон, торгує на ринку, бомжує колишній майже 100-тисячний робітничий клас. Процвітає лише численна армія чиновників, яких прикармлює хабарями так званий “середній клас”, а простіше, по-старому, спекулянти, перепродавці різних товарів і продуктів з усіх-усюд на чотирьох великих ринках та їхніх філіях у Рівному, відкритих замість заводів, фабрик, майстерень. Обкрадай, торгуй завезеним за хабарі, дери захмарні ціни за “європейське”, перепродуй, таємно привозячи кримінальне, і майже нічого не вкладаючи, навіть копійки, у бюджет рідної держави, ховаючи прибутки від податкової інспекції. Ось такі українські свідомі патріоти!

Через три роки (1980 р.) з’являється моя нова історико-краєзнавча книга “Ровенщина туристська” (Львів, видавництво “Каменярь”, 166 ст., тираж 40 тисяч примірників). У вступному слові-нарисі я дав стислий опис історії Ровенщини, розповів про характерні особливості області, про здобутки її трудівників, повідав про чарівний світ Полісся. П’ять розділів-маршрутів я побудував за тематичним спрямуванням, враховуючи історичні зв’язки, що виникли між окремими населеними пунктами. Мої розповіді містять низку маловідомих фактів, чимало цікавих документальних свідчень.

У 1982 році до мене звернулися представники Київського товариства “Україна”, яке випускало серію книг-розповідей про області України для зарубіжжя, із пропозицією написати історико-краєзнавчу книгу “Ровенщина” здебільшого для мешканців Канади, де живе чимало наших земляків.

Така книга вийшла у Києві у 1983 році. Як писала газета “Вісті з України” (№ 49, грудень 1983 р.), – “кожний із розділів книги: “Барви Полісся”, “Серце квітучого краю”, “Відгомін віків”, “Земля сильних духом”, “Весни оновлення” – написані ніби одним подихом; живим, дзвінким словом, соковитою мовою, просякнуті закоханістю автора в рідну землю”.

Наближалось 700-річчя заснування Ровно (Рівне – воно стало у червні 1991 році згідно з постановою Верховної Ради УРСР). Я вирішив відзначити цю дату – 1983 рік – своєрідно: написати нову фундаментальну книгу про своє місто. Проте дата, а вона була нова у порівнянні зі старою, – 1982 рік, – ще не була остаточно доведена науковцями і експертами Академії наук Української РСР. Отже, зібравши матеріали, я повідомив видавництво “Каменярь”, що на певний час затримую рукопис і буду ще працювати над ним, доки виявиться істина. А вона виявлялася довго, – з 1981 до 1988 років. І, нарешті, у 1989 році уряд УРСР дав згоду на проведення 700-річчя заснування міста і відзначення цієї історичної дати.

У травні 1989 року книга “Ровно” вийшла у львівському видавництві “Каменярь” 30-тисячним тиражем. Вона була у два з половиною рази більша за обсягом попередньої. Я намагався розглянути і описати кожну подію, факт, явище через призму історії і сьогодення. Резюме у книзі було написано російською, англійською і болгарською мовами, що надавало їй “статусу” міжнародної.

Останнім історико-краєзнавчим виданням про Ровно, де я брав найактивнішу участь як у написанні, так і в упорядкуванні та редагуванні, була книга, створена з ініціативи одного із найкращих і багаторічних мерів міста Рівне Віктора Анатолійовича Чайки. На жаль, через важку недугу він рано пішов від нас.

Це був солідний і чудово виданий видавництвом “Волинські обереги” ювілейний двотомник “Рівне. Від давнини до сучасності”, який вийшов у вересні 2003 року до 720-річчя заснування міста.

Я був головним редактором і автором передмови до цієї унікальної книги. У ній було вміщено історичні дослідження, розвідки, наукові статті, хронологічні матеріали, архівні документи, спогади громадських діячів науки і культури, письменників, воєначальників, державотворців та інші джерела, які, починаючи з першої письмової згадки про місто (1283 рік), розповідають про історію виникнення, економічний і культурний розвиток Рівного, головні соціально-політичні та суспільні події з XIII століття до наших днів.

До дня ювілею присвятив свою пісню “Величальна” рівненський композитор Петро Фесай:

Моє ти Рівне,
Любиме, рідне, –
Легенда древня і нова.
Хай мир і воля,
Щаслива доля
Твій шлях в майбутнє зігрива.

Коли Василь Петрович Пуц, батько моєї дружини, пішов на пенсію, він влаштувався завідувачим господарством в Острозькій школі-інтернаті. Після головування у колгоспі села Новомалин, що вимагало напруженої праці зі світанку до пізнього вечора, він мав більше вільного часу. На вихідні дні ми часто приїжджали із сім’єю в гості до батьків у затишний будиночок, який їм надали в Острозі.

За обідом, вечерею, а чи після них зав’язувалася розмова. Василь Петрович, до якого зі спогадами приєднувалася і Надія Миронівна, пригадували важку, але героїчну боротьбу

трудівників та членів Комуністичної партії Західної України у 20-30-ті роки минулого століття проти польсько-фашистського окупаційного режиму, за возз'єднання з Радянською Україною.

Нелегкий шлях довелося пройти комуністу Пуцу – комірка (партійна організація) якого у селі Бокійма входила до Княгининського підпільного райкому КПЗУ Дубнівського повіту (нині Млинівський район).

Як я вже розповідав і ще раз нагадую, у хаті Василя Пуца (псевдонім “Благочинний”) містилася центральна явочна квартира або, як її називали комуністи, “генеральна домівка” підпільників Княгининського райкому та Волинського окружного КПЗУ. У нелегальній роботі господареві активно допомагала вся сім'я.

За комуністичну діяльність він був заарештований дефензивою – польською політичною поліцією у 1937 році і засуджений на 8 років ув'язнення. У 1939 році його визволила із в'язничних ґрат Червона Армія.

Він не раз згадував своїх товаришів. Вони були першими, торуючи шлях до волі, вони очолили боротьбу за возз'єднання з Радянською Україною.

Багато з тих, про кого розповідав Анін батько, полягли у героїчній боротьбі із польськими окупантами, захищаючи від фашистів республіканську Іспанію, відстоюючи рідну землю в роки Великої Вітчизняної війни, а пізніше у боях з оунівцями. Це Іван Рудий, брати Семен і Полікарп Краєвські, Арсен Якимчук, Володимир Вдовін, Флор Рудковський, Михайло Лев'ятин, Олекса Рудий, Сидір Козійчук, Володимир Зозуля, Костянтин Тацій, Михайло Статкевич, Антон Лучик...

Я слухав хвилюючі розповіді Василя Петровича, і переді мною оживали живі картини, події, героїчні постаті неохитних борців за владу рад, життєвий шлях і подвиг кожного з них варті окремої книги. Мені спало на думку написати про мужніх людей документальну повість. І я написав її. На жаль, не зміг побачити і прочитати цю книгу Василь Петрович Пуц, якого у 1972 році вже не було серед нас.

Художній документальний нарис чи повість – це особливий, відповідальний жанр. Він вимагає від автора правди, об'єктивності, реального опису подій, що ґрунтуються на історичних документах і свідченнях учасників та очевидців. Чим я і займався протягом 10-ти років, готуючи архівні матеріали і шукаючи та занотовуючи спогади ще живих героїв боротьби.

Разом з тим, я не забував про сучасних славних трударів Полісся, про тих, хто мужньо захищав рідну землю від гітлерівських поневолювачів. Героїка труда і героїка захисника Вітчизни – ось були головні теми моїх нарисів, яких я за своє творче життя написав і видав понад 500 як окремими книгами, так і в колективних збірниках, у журналах та пресі.

Першим твором такого плану був нарис, виданий окремою книгою видавництвом “Каменяр” у серії “Люди трудової слави”, про зачинательку колгоспного руху і першого Героя Соціалістичної Праці на Рівненщині Зінаїду Савелівну Шах. На книгу було кілька рецензій у пресі. Але найцікавішу оцінку дав письменник, провідний журналіст України, згодом ректор Київського інституту журналістики Анатолій Москаленко у роздумах про нариси “Новатор, організатор, борець”, опублікованих у журналі “Комуніст України” (№ 2, лютий 1973 р.). Він пише: “Розкриття образу сучасного героя праці вимагає від авторів серйозного, вдумливого підходу. Тут необхідні і майстерне володіння пером, тонка спостережливість, вміння за специфічними рисами поведінки героя бачити суттєві риси людини, те, що формує і загартовує характер, визначає зміст життя... Автору Георгію Сербіну вдалося, показуючи ставлення З.С.Шах до праці, піднятися до глибокого філософського осмислення труда як категорії естетичної”.

Чимало із моїх нарисів були помічені видавництвами України і надруковані у солідних збірках, а також в журналах “Дніпро”, “Україна”, “Хлібороб України” та ін.

Тема героїзму і патріотизму настільки захопила мене, що, буваючи у школах, у піонерських і комсомольських організаціях, у кімнатах-музеях героїчної слави, у клубах і бібліотеках, у молодіжних бригадах заводів і фабрик, колгоспів і радгоспів, я вивчав форми і методи військово-патріотичного виховання юнаків і дівчат, збирав матеріали про героїзм вояків, партизанів і підпільників нашого краю. В результаті у 1973 році у видавництві

“Каменяр” вийшла нова моя книга “Горністи сурмлять збір”, книга складалася із 5 розділів: “Їх слава – в серцях і граніті”, “Уроки мужності”, “Єдиним фронтом”, “Клятва на вірність”, “Возвеличення подвигу”, котрі розповідали про багаті бойові і трудові традиції Рівненщини, які стали міцною основою для проведення військово-патріотичного виховання молоді.

Працюючи над нарисами, книгою “Горністи сурмлять збір”, я у 70-ті роки одночасно працював і над книгою про мужню боротьбу комуністів підпільного Княгининського райкому КПЗУ на Рівненщині.

Багато допоміг мені у написанні книги земляк Аніних батьків із села Бокійма Млинівського району Іван Йосипович Лихочвор, колишній член підпільного райкому КПЗУ, який із братами Семеном та Полікарпом Краєвськими та Іваном Вальчуном після втечі із Дубнівської тюрми у травні 1937 року відправилися до Іспанії, билися в інтернаціональній бригаді імені Ярослава Домбровського із фашистами.

Іван Лихочвор вступив до Комуністичної партії Західної України у 1931 році, а наприкінці 1932 року відважного борця, вмілого організатора та агітатора обирають секретарем Бокіймівської партійної комірки (організації) і членом Княгининського підпільного райкому партії, а згодом ще й інструктором.

За ці роки і до ув’язнення у 1937 році він безпосередньо брав участь у боротьбі, не тільки сміливо і віддано діяв, а й знав досконало методи і форми підпільної роботи, особисто був знайомий з багатьма комуністами.

Іван Йосипович познайомив мене із живими на той час учасниками комуністичного підпілля Гордієм Кузьмичем Ковальчуком, Іваном Власовичем Вальчуном, Олександром Гордійовичем Корженівським, Марією Миколаївною Яков’юк, Антоном Уляновичем Джигиреєм. Їхні розповіді і спогади дуже допомогли мені у створенні історичної повісті.

Він також познайомив мене із комуністом, колишнім підпільником зі Львова Антоном Феліксовичем Зайонцем, з яким він воював у Іспанії проти фашистів в інтернаціональній бригаді імені Ярослава Домбровського.

Історія знайомства Івана Лихочвора і Антона Зайонця почалася у 1937 році.

...На початку квітня 1936 року застрайкував робітничий Львів. Група демонстрантів була обстріляна польською поліцією. Фашистська куля обірвала життя безробітного Владислава Козака. Цей кривавий злочин сколихнув трудящих Львова. 16 квітня, припинивши роботу, разом із тисячами інших робітників вийшов на похорон Владислава Козака і молодий львівський комуніст поляк Антон Зайонц...

Під час “Кривавого четверга”, як називала демократична преса розправу поліції з робітниками, було вбито близько 50 і поранено 300 чоловік. Сотні, у тому числі і Антона Феліксовича, було заарештовано.

Коли Зайонц вийшов із тюрми, у партійному комітеті порадили йти йому у підпілля. Він продовжував боротьбу, а коли дізнався, що фашисти намагаються у крові потопити Іспанську Республіку, вирішив стати до лав її захисників.

Восени 1937 року йому повідомили, що призначають старшим над групою комуністів із Волині. Так він зустрівся із Іваном Лихочвором, Семеном та Полікарпом Краєвськими. Разом вони добралися до Кракова, звідти – до Праги, Відня, Парижа... Скрізь їм допомагали комуністи-інтернаціоналісти.

Інтернаціоналістів-добровольців відвезли до іспанського містечка Фігерас. Через місяць сюди прибув й Іван Вальчун. Звідти його відправили на південний захід Іспанії до міста Каса-Ібаньєс, де формувалися частини інтербригади імені видатного польського революціонера Ярослава Домбровського. Іспанці називали її бійців “домбровщачами”. У складі цієї бригади була і Українська рота імені Тараса Шевченка. До неї зарахували Семена і Полікарпа Краєвських, Івана Вальчуна. Івана Лихочвора направили в артилерійський полк. Антона Зайонця – у роту імені Міцкевича.

Бригаду Домбровського кинули у бій на оборону Мадрида. На початку 1938 року її направили на реформування і поновлення до містечка Лас Розас, а звіти – до Сарагоси, Каспе... У кровопролитних боях загинули Семен і Полікарп Краєвські, пропав безвісти Іван Вальчун, потрапив в оточення Антон Зайонц... Про все це Іван Лихочвор дізнався під Барселонаю, де бригаду розформували...

Його разом з іншими інтернованими розмістили у французькому таборі Сан Сепрієн. Він потрапив у “польський барак”, куди пізніше поселили і Антона Зайонца. Навесні 1941 року Івана Лихочвора як вихідця із Західної України, а з 1939 року – підданого Радянського Союзу за вимогою радянського уряду було звільнено і відправлено до Москви.

Із важким болем у серці прощався Іван Лихочвор із Антоном Зайонцем, пораним на фронті і тяжко хворим на час від'їзду, його не можна було транспортувати. А через кілька місяців – війна із гітлерівськими фашистами... Так нічого і не знав про долю свого товариша більше 20 років Іван Власович.

Антон Феліксович після Другої світової війни разом із польськими інтернаціоналістами воював у французьких повстанських загонах. Звідти потрапив у Польщу, та так у ній і залишився. Але пам'ять про свого іспанського побратима з України не давала йому спокою.

Пам'ятаючи, що Іван Лихочвор із України, з волинського села, він через допомогу радянського посольства знайшов точну адресу бойового друга: село Бокійма Млинівського району Ровенської області. Написав листа. Одержав довгоочікувану відповідь. А незабаром повідомив: чекайте в гості!

Ми одержали з дружиною у Рівному радісну звістку від Івана Йосиповича і запрошення через тиждень приїхати в гості у Бокійму. На жаль, через важку хворобу не зміг поїхати з нами Василь Петрович Пуц. Ми взяли із собою нашу 15-річну доньку Тетяну: нехай подивиться, де народилася її мати, її бабуся і дід, де він жив і боровся.

У будинку Лихочвора у світлій вітальні зібралися п'ять комуністів – п'ять побратимів, за плечима яких нелегкі довгі роки боротьби за волю і справедливість. Були там і ми, захоплено слухали спогади борців. Потім біля будинку Лихочворів сфотографувалися на пам'ять: Іван Лихочвор і його дружина Настя, Іван Вальчун, Гордій Ковальчук, Олександр Корженівський, Антон Зайонц... І я з дружиною та дочкою. У нашій сім'ї і досі зберігається це фото як пам'ять про мужніх комуністів КПЗУ, які, на жаль, не дожили до ХХІ віку.

Антон Феліксович Зайонц подарував мені книгу про бійців інтербригади імені Ярослава Домбровського, де розповідалося про героїчні вчинки наших земляків у боях з фашистами. Його розповіді і спогади допомогли мені у написанні книги.

І ось, нарешті, у травні 1981 року у видавництві “Каменярь” виходить 7-тисячним тиражем (140 сторінок) книга “На крутизні часу” – про різну долю героїв “червоної Волині”, борців за свободу і щастя свого народу.

Після видання книги “На крутизні часу” на початку 1981 року розпочалося останнє десятиріччя існування нашої держави – Радянського Союзу. Ми навіть у жахливих снах-видіннях не бачили, не відчували, які диявольські сили, які чорні хмари загрозливо сунуть на Вітчизну.

Але до тої трагедії ще десять щасливих років життя нашої родини, – праці, навчання, творчості.

Закінчивши Рівненський державний педагогічний інститут, попрацювавши у школі, дочка Тетяна, вигравши конкурс, стала викладачем у тому ж інституті. У 1984 році її направили до аспірантури Львівського державного університету імені Івана Франка, яку вона успішно закінчила. І це, незважаючи на те, що їй часто доводилося їздити до Рівного, де на неї чекала маленька донечка Анічка, названа на честь обох бабусь Анни Михайлівни Чеберяк і Анни Василівни Сербіної.

Дружина моя, досягнувши пенсійного віку, змушена була залишити посаду директора Рівненського обласного державного архіву, хоча її умовляли лишитися, бо треба було доглядати і виховувати внучку.

Коли Тетяна закінчила аспірантуру і завершила дисертацію, постало питання про її захист. На найближчий рік – вчені ради, зокрема Київського і Харківського університетів були за графіком захистів зайняті. Йшов 1987 рік.

Їй запропонували захищатися у Воронежському державному університеті, де і відбувся захист кандидатської дисертації з російської мови.

Опонентом був призначений доктор філологічних наук, професор, викладач факультету журналістики Московського університету Григорій Якович Солганік, автор численних нау-

кових видань і словарів, – оскільки тема дисертації стосувалася безпосередньо мовностилістичних особливостей газети.

За ці роки одержав атестат зрілості син Сергій у Рівненській середній школі № 15, яку, до речі, закінчила і Тетяна. Він теж закінчив Рівненський педагогічний інститут. Відслужив два роки в Радянській Армії. Одружився. Дружина, Ірина Сисун, закінчила Український інститут інженерів водного господарства, економіст. Її запросили працювати головним бухгалтером у Рівненське відділення Київської страхової компанії “Княжа”. У Ірини і Сергія народилася дочка Оля. Батько Ірини, Іван Микитович раптово помер від серцевого нападу. Так що я, шкода, мало років поспілкувався зі своїм сватом.

Забігаючи наперед, скажу кілька слів ще про невістку і сина. Живуть Сергій з Іриною нині у Києві, оскільки Ірину, як здібного, професійного економіста і фінансиста, перевели із Рівного до головного офісу компанії “Княжа”. Її запросили на посаду фінансового директора. Діти вирішили не втрачати такий шанс і перебралися до Києва.

Сергій деякий час працював у Рівненському педінституті. З встановленням нової Української влади – в Рівненській обласній державній адміністрації. Зараз, як модно це іменується в Україні, займається малим бізнесом.

Згадую ще про одну пам’ятну подію листопада 1982 року, коли мене запросили взяти участь у творчому звіті майстрів і художніх колективів Рівненщини в Києві у Палаці культури “Україна”. На звітному концерті прозвучала пісня відомого українського композитора Платона Майбороди на мої слова “Край над Горинню”.

Наведу цитату із газети “Радянська Україна” від 29 листопада 1982 року у матеріалі “Пісні Полісся у вінку України”. Газета писала: “Творчий звіт подарував глядачам прем’єру пісні “Край над Горинню”, яку написав на слова місцевого поета Георгія Сербіна київський композитор Платон Майборода”.

Особливо вдало її виконував протягом багатьох років на концертах рівнянин, заслужений артист УРСР Ярослав Кульчинський із приспівом:

Мій край над Горинню – червона калина,
Веселка на хвилях озер.
Зелене Полісся в вінку України,
У колі республік-сестер.
Мій край над Горинню – червона калина,
Діброви і льону моря.
Зелене Полісся в вінку України,
Мій край, Батьківщина моя!

Настав 1991 рік, – жахливий, непередбачливий... Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов, куплений заокеанськими імперіалістами, зізнався, читаючи через кілька років лекції у США, що він давно мріяв про розпад Радянського Союзу, а тому втягнув обдурений народ у “процес, який пішов”, створення “справжньої демократії” в СРСР. Під його руйнуючим гаслом “Ми зверху, а ви знизу” запроваджувалися зразки лицемірних “американських свобод”. Країною прокотилася чорна хвиля так званих народних рухів. Керовані ворогами радянської влади, вони цькували людей на комуністів і радянських працівників, закликали до супротиву і навіть де-не-де вдавалися до погромів партійних комітетів і органів радянської влади. На вирі цих “демократичних ігрищ”, які саме “затіяв” новоявлений і останній радянський президент, Михайло Горбачов, він був за “підтримки народу” у свою чергу звалений антикомуністом і антирадянщиком Борисом Єльциним. Потопивши у крові радянський парламент, “запанував продажний Заходу ж новий президент” тепер уже капіталістичної Росії, піднявши над обездоленим народом Російської Федерації царський прапор і утвердивши герб двоголового орла колишньої імперії – тюрми народів.

Після незаконної, злочинної Біловезької змови, продажною трійцею в особі Кравчука, Єльцина, Шушкевича, Борис Єльцин лакейськи “доповів” американському президенту Бушу,

що з “комунізмом покінчено”. Слідом за ним зрадив і Леонід Кравчук, колишній секретар ЦК Компартії України. Як перший президент України, обдуривши народ на проведеному перед цим референдові, де сімдесят вісім відсотків громадян сказали “Так” збереженню СРСР, він, як представник буржуазної націоналістичної влади, відкинув волю народу, маскуючись облудливим гаслом про “самостійність”, оголосив разом з “рухівцями” незалежну державу Україну. Знищивши радянську владу, він підняв над Україною петлюрівський жовто-блакитний прапор і бандерівський герб – тризуб. Була розпущена Компартія України.

“Самостійність” ця впроваджувалася як фашистська влада у Німеччині. Я був свідком, коли на центральній площі у Рівному націоналісти краном знімали з постаменту пам’ятник Леніну, а в майбутньому на його місце “поставили” пам’ятник Шевченку, коли нищили пам’ятник Герою Радянського Союзу, воїнові-розвіднику Миколі Кузнецову на площі біля приміщення Рівненської міської ради, зірвали радянський прапор, підняли жовто-блакитний, на залишеному постаменті “водрузили” пам’ятник “Борцям за Україну”. “Операція” ліквідації радянських пам’ятників продовжувалася протягом 20-річчя незалежності. Замість варварськи знищених радянських пам’ятників піднімалися нові – “справжнім” героям України, тим, хто продавав Україну вроздріб і оптом іноземним поневолювачам, хто віддавав на поталу свій народ гнобителям зразка Симона Петлюри, Романа Шухевича, Уласа Самчука, тим, хто допомагав гітлерівцям нищити радянських воїнів, комуністів, підпільників і партизанів.

Згодом за розпорядженням голови Рівненської міської управи Івана Федіва та лютого ворога радянської влади народного депутата Верховної Ради України Червонія у нашій газеті “Червоний прапор” було нахабно і незаконно відібрано приміщення, капітально відремонтоване за партійні кошти (понад 300 тисяч карбованців). Із ліквідацією обкому КПУ було заборонено і вихід газети “Червоний прапор”. Жодні намагання, мої і колективу врятувати газету, аж до особистого звернення і поїздки у Київ до Леоніда Кравчука із його племінником журналістом Сергієм Мельничуком, позитивних результатів не дали.

Частина журналістів, отруена ейфорією обіцяних свобод і демократії, вирішила видавати газету самостійно як громадський “безцензурний і безпартійний орган” і назвали її символічно “Вільне слово”. Але виходити самостійно, без коштів, без поліграфічної бази довго не змогли і опинилися під крильцем буржуазної Рівненської обласної державної адміністрації як її слухняний орган. Із самого початку організації нової “демократичної” газети я не захотів зраджувати своїм партійним радянським принципам, брати участь у створенні редакції “Вільного слова”. Головним редактором колектив обрав колишнього заступника головного редактора “Червоного прапора” Михайла Горопаху, який вітав створення вільної самостійної української держави. На той час мені виповнилося 60 років, і я з чистою совістю пішов на пенсію.

Нам із дружиною без роботи і без гідної пенсії, яку у нас відібрала нова влада, було дуже важко. За заслуги перед Радянською Україною ми одержували (я – депутат обласної ради, заслужений журналіст УРСР, удостоєний Почесної Грамоти Президії Верховної Ради УРСР, дружина теж нагороджена цією грамотою, – вищою нагородою республіки) персональні пенсії – я республіканську (160 крб.), Аня – обласну (120 крб.). Натомість ми одержали жалюгідні 40 українських “купонів”, які замінили радянські карбованці і на які майже нічого не можна було купити.

Ще за радянської влади нам надали земельну ділянку (6 соток) у садово-городньому кооперативі “Новостав” за Клеванем, дозволили споруджувати дачний будинок. До кінця 1991 року за браком коштів ми встигли лише вивести стіни, вкрити шифером горище, вставити вікна і двері. Не було ні підлоги, ні стелі... Але був притулок і дах над головою. Ми домовилися з Анею, що я буду на дачі, по можливості, добудовувати її, а вона приїжджатиме із Рівного і ми разом господарюватимемо на городі і в саду, доглядатимемо птицю, заведемо кролів і свиню. Треба було виживати!

Я подумав: не святі горшки ліплять і вирішив навчитися столярській справі. У селі Новостав, за яким розкинулися у напрямку до лісу і річки наші ділянки, жив колишній директор міської школи і наш активний громадський кореспондент “Червоного прапора”

Микола Саган. Він допоміг мені і познайомив з чудовим майстром – столяром і мебельником Сергієм Кириловичем Пашковським. Той навчив мене стелити підлогу, робити стелю, оббивати “вагонкою” стіни, веранду та іншим “премудростям”, пов’язаним із роботою по дереву. Я згодом навіть сам змайстрував ліжка, столи, табуретки, подвійну шафу для одяжі, не враховуючи сарайчика і вбиральні.

Понад три роки я “добудовував” дачу. Допомагали мені в цьому син Сергій і зять Микола. Настав 1995 рік. І тут відбулася подія, яка дещо змінила моє життя. До мене звернувся колишній колега із редакції газети “Червоний прапор” Іван Січкарь. Він повідомив, що нас обох разом запрошує до себе на розмову стосовно роботи ректор Рівненського інституту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів Михайло Кривко. Іван Січкарь дізнався, що планується відділ на зразок редакційно-видавничого...

Михайло Кривко справив на мене приємне враження. Відчувалося, що молодий ректор є людиною творчою й ініціативною. Він сказав, що має намір здійснити за допомогою нас, досвідчених журналістів, виплекану ним думку, – створити в інституті кабінет редакційно-видавничої діяльності та друкованої пропаганди передового педагогічного досвіду. А також видавати педагогічний журнал.

За пропозицією Михайла Кривка я очолив цей кабінет, Іван Січкарь був призначений методистом (така структура) і одночасно мав виконувати обов’язки літературного і технічного редактора. Нам було доручено організацію випуску журналу та видавничо-поліграфічної бази.

В інституті нам було надано дві кімнати: в одній ми з ним знаходилися, в іншій, більшій, розмістився комп’ютерний цех, де працювали позмінно набиральниці Валентина Добровольська, Оксана Подольська, Віра Горська, Любов Борщевська та коректор Любов Дейнека. Ми приступили до видання педагогічної літератури, налагодивши ділові стосунки з рівненським видавництвом “Принт хауз”.

Я працював з допомогою Михайла Кривка над створенням солідної редколегії журналу із науковців Рівного та охочих взяти в ній участь із інших вузів України. Таку редколегію я зібрав. До неї увійшло 22 науковці, серед яких налічувалися три академіки Ігор Пасічник (голова редколегії), Станіслав Гончаров, Микола Ковальський (всі рівненські), п’ять докторів педагогічних наук Анатолій Дем’янчук, Степан Дем’янчук, Андрій Нісімчук, Світлана Лісова, Олександр Сергеев та 12 докторів і професорів інших наук. Я був наказом ректора затверджений головним редактором щоквартального журналу “Нова педагогічна думка”. І вже у другому півріччі 1995 року журнал почав виходити.

Наступного року разом з Михайлом Кривком і членами редколегії ми подали аргументований лист до Президії Вищої атестаційної комісії України (ВАКУ) із проханням затвердити “Нову педагогічну думку” як науковий ваківський журнал. Згідно з постановою Президії ВАКУ від 26 червня 1997 року наш журнал увійшов до переліку наукових видань України, які мають право публікувати основні результати дисертаційних робіт.

“Нова педагогічна думка”, як я вже згадував, виходила кожного кварталу, тобто 4 рази на рік. За роки нашої праці з Іваном Січкарем у видавничому кабінеті з початку 1995 року вийшло понад 20 номерів журналу, у них було опубліковано більше 500 статей. Разом з тим, ми відредагували, підготували до друку і видали до сотні підручників, рекомендацій, підготовлених науковцями і методистами інституту, зокрема такі популярні книги, як “Географія Рівненської області”, “Наш край в курсі історії України”, “Світ навколо нас”, “Волинський вертеп”, “Історичні джерела нашого краю” та багато інших.

На жаль, Івана Михайловича Січкаря після важкої хвороби не стало наприкінці 1999 року. Я втратив не тільки вірного товариша і друга, а й здібного висококваліфікованого колегу. У зв’язку з цим і приходом до інституту нового ректора, який, на відміну від Михайла Кривка, особливо не цікавився діяльністю кабінету, я вирішив перейти у 2000-му році на нову роботу – заступником головного редактора рівненської міської газети “Сім днів”.

Коли я у 2000-му році перейшов працювати в редакцію газети “Сім днів”, то вирішив там зробити презентацію моєї збірки поезій, яка вийшла у 1999 році. В інституті підвищення

кваліфікації педагогічних кадрів я тоді презентацію відклав із-за сумних подій – важкої хвороби і смерті мого товариша Івана Січкаря, до того ж літературного редактора моєї книги.

І ось у редакцію з нагоди виходу книги я запросив письменників і журналістів Василя Басарабу, Володимира Грабоуса, Григорія Дем'янчука, Валентина Монаєнкова, Василя Кохана, Миколу Пікулу та письменника і графіка Валерія Войтовича, який зробив чудове художнє оформлення книги.

Скромна презентація лише серед вірних колег і друзів була мені дорога особливо. Я на той час видав понад десяток прозових книг: історико-краєзнавчих, публіцистичних, художньо-літературних, а самостійно опублікованої збірки поезій не мав. Це була перша, а тому й найдорожча.

Моє професійне і творче життя так склалося, що повсякденна виснажлива журналістська праця і редакторство обласними газетами “Зміна” і “Червоний прапор”, керівництво десятками років обласним літературним об'єднанням, а за тим обласною журналістською організацією забирали у мене увесь нормований і вільний час, а тому видання збірки поезій відкладалося на майбутнє. І лише в інституті я мав значно більше можливостей здійснити свою давню мрію.

За майже піввікову поетичну творчість було опубліковано і написано сотні віршів. Настав час їх осмислити, відредагувати і відібрати гідні для видання. Праця моя увінчалася успіхом. 1999 року у рівненському видавництві “Принт хауз” вийшла моя жадана збірка поезій “Іду на побачення” (136 сторінок). До неї увійшло понад 100 поезій, написаних протягом різних років.

Передмову до книги написав відомий український поет і мій ідейний товариш Олександр Богачук. Він схвально відгукнувся на опубліковані у збірнику вибрані поезії, як і рівненські письменники Петро Красюк, Григорій Дем'янчук, Володимир Грабоус, Микола Береза у своїх рецензіях на книгу.

Олександр Богачук у передмові до книги “Іду на побачення” подав одну цікаву деталь із мого життя і творчості: “Хто знає Георгія Сербіна, той без перебільшення скаже: музикант від природи. Цього не заперечиш. Методика його хвилюючого слова не випадкова, пульсує вона з глибини народної творчості, немов невидимі джерельця. Він сам знає безліч пісень, а коли слухаєш як підпорядковується його чутливим пальцям піаніно і ллється мелодія, переконуєшся, що саме звідси бере початок його поезія”.

Із роботою в редакції газети “Сім днів” пов'язана ще одна значна подія мого життя. У 2001 році мені виповнилося 70 років від дня народження. Журналісти, творча громадськість, комуністи міста гідно відзначили мій ювілей. Газети “Вільне слово”, “Сім днів”, відроджений обласною організацією КПУ “Червоний прапор” опублікували матеріали про мій життєвий і творчий шлях, а обласне радіо зробило спеціальну передачу. Вельми я був вдячний обласній організації Спільки журналістів України, друзям, письменникам, колегам-“червонопрапорцям”, композиторам, краєзнавцям, які влаштували урочистості з цієї нагоди в обласній науковій бібліотеці.

У залі, де проходила презентація книги журналістів і письменників Василя Басараби та Володимира Грабоуса “Георгій Сербін. Творчий портрет”, була розміщена виставка, що експонувала більше десятка видань моїх творів.

На урочистостях із розповідями про написання книги виступили її автори Василь Басараба, Володимир Грабоус, а також літературний редактор видання, кандидат філологічних наук, директор інституту мистецтв Рівненського гуманітарного університету Степан Шевчук. Вони охарактеризували коротко історико-краєзнавчі, публіцистичні, художні та поетичні книги, видані мною за чверть віку творчої діяльності, зокрема “Ровенщина” (1970, 1980, 1983 рр.), “Рівне” (1977, 1988 рр.), “Зінаїда Шах” (1972 р.), “Горністи сурмлять збір” (1973 р.), “На крутизні часу” (1981 р.), “Іду на побачення” (1999 р.), “Петро Красюк. Літературний портрет” (2001 р.) та ін.

Учасники ювілейного торжества заступник голови Рівненської обласної державної адміністрації, доктор філософських наук Петро Саух, який назвав мене літописцем краю, голова обласної організації Спільки журналістів України Дмитро Тарасюк, головний редактор обласної газети “Вільне слово” Андрій Бабінець, головний редактор рівненської міської

газети “Сім днів” Поліна Вальчук, композитор Петро Фесай, директор видавництва “Волинські обереги” Тетяна Власюк та низка представників інших установ і організацій, колег і друзів привітали мене і побажали довголіття та плідної творчої праці. Вони також підкреслили, що особливо важливо в історичному плані, що я стояв біля витоків літературного процесу на Рівненщині у 1955-1992 роках.

Надзвичайно приємно мені було бачити на урочистостях усю мою родину, – вірну дружину Анну Василівну, яка сказала добре слово про наше невгамовне напружене життя і працю, дочку Тетяну із чоловіком Миколою Чеберяком, сина Сергія і невістку Ірину, її матір Ніну Георгіївну і моїх дорогих чудесних внучок Аню і Олю. Я радів ними, вони – мною. Особливо мене схвилював виступ моєї внучки Олі Сербіної, яка щиро привітала дідуся і продекламувала його вірш.

У жовтні 2001 року я святкував своє 70-річчя ще з одною хвилюючою і душевною новиною – виходом моєї книги “Петро Красюк. Літературний портрет”, присвяченої 55-річчю творчої діяльності відомого в Україні письменника.

Чому хвилюючою і душевною?! Тому що Петро Красюк був моїм найкращим другом і літературним побратимом до кінця його життя. Я познайомився з ним у жовтні 1955 року, коли почав працювати у рівненській обласній газеті “Червоний прапор”. Петро Красюк тоді вчителював у селищі Висоцьк Дубровицького району, яке притулилося в лісах і озерах далекого Полісся, що межувало із Білорусією. З першої ж зустрічі він дуже мені сподобався своєю щирістю, скромністю, вболіванням за розвиток української поезії і нашого краю. Він став моїм першим і надійним та вірним помічником, коли мене обрали головою бюро обласного літературного об’єднання.

З роками ця дружба і взаємоповага міцніла. Ми допомагали один одному у всьому як брати – в сімейному і літературному житті. Особливо він багато посприяв мені у налагодженні зв’язків із Львівською письменницькою організацією. Я сердечно радів виходу його першої збірки у київському видавництві “Молодь” (16-тисячним тиражем), яка так і називалася “Байки та гуморески”. Це було перше видання нашого члена літературного об’єднання і ми цим гордилися. Я відразу ж відгукнувся на цю подію рецензією “Гострим словом сатири”, опубліковану в “Червоному прапорі”.

У своїй книзі я реально змалював творчий шлях байкаря, поета-гумориста, чия постать в історії української радянської літератури стоїть поряд з іменами таких видатних сатириків і гумористів, як Степан Олійник, Сергій Воскресенко, Микита Годованець, Олександр Ковінька, Петро Сліпчук, Анатолій Косматенко, Валентин Лагода та Юрій Кругляк.

Вивчаючи його життя, я зробив наголос саме на наполегливій його творчій праці – від першого ліричного вірша про річку Горинь, надрукованого в районній газеті, до солідної, написаної талановитим майстром, 16-ої книги байок та гуморесок “Дипломатична розмова”, виданої у 2001 році.

Розповідаючи про основні віхи творчості Петра Красюка, я звернув увагу на широке коло його спілкування з Павлом Тичиною, Миколою Бажаном, Максимом Рильським, Степаном Олійником, Остапом Вишнею, Петром Інгульським та іншими відомими українськими письменниками. Він не лише їх добре знав особисто, зустрічався, листувався, а й залишив після себе цікаві спогади про них, надрукувавши “Невигадані історії”, внісши пам’ятні сторінки в книгу історії української літератури.

У книзі я повідав ще про одну надзвичайну душевну його рису: він сам самовіддано трудився і любив людей труда свого, ставшого йому рідним, Полісся. Він був автором багатьох нарисів у пресі про поліщуків-хліборобів та лісівників, мисливців та рибалок, медиків і вчителів. Петро Красюк був визнаним газетярем, краєзнавцем, літописцем свого краю. Тому поет з такою ж гордістю носив квиток члена Спілки журналістів як і члена Спілки журналістів України.

Забігаючи наперед, скажу таке. Мені випала доля редагувати і впорядковувати останню книгу Петра Красюка “Вибрані твори” у двох томах, видану у видавництві “Волинські обереги” у 2003 році з нагоди 80-річчя від дня народження письменника. До двотомника я написав широку передмову (15 друкованих аркушів) під назвою “Сила його творчості – народність, образність, майстерність”. Обласна організація Спілки письменників України,

громадськість Рівненщини і Дубровицького району гідно відзначили ювілей Петра Красюка. А 1 січня 2004 року, в день народження поета, у залі його рідної Висоцької середньої школи, якій він віддав майже сорок років своєї педагогічної праці, відбулися ювілейні урочистості. Це була остання моя зустріч із видатним байкарем, чудовою людиною, колегою і другом. Незабаром його не стало. Але він живе у десятках своїх книг, у сотнях своїх вихованців, в яких виховав любов до слова, до своєї матері-землі!

У 2002 році я пішов з редакції “Сім днів”, хоча й було шкода залишати згуртований молодий колектив, з яким здружився за кілька років спільної праці і турбот, зокрема зі своєю вихованкою, журналісткою ще із молодіжної газети “Зміна” Поліною Вальчук. Вона за кілька років інтенсивної творчої праці виросла як журналіст, як професійний керівник редакційного колективу, стала гідним головним редактором міської газети.

Я залишив редакцію тому, що мені набридло слухати дорікання щодо мене головному редакторові газети Поліні Вальчук від “свідомих, демократичних” депутатів міської ради націоналістичного гатунку: “доки ти будеш тримати своїм заступником цього комуняку”?!

Ми спілкувалися і після того, як я пішов із роботи. Залишалися добрими друзями, відвідували один одного, вітали з нагоди родинних свят... Поліна захворіла ще коли я був заступником. Вона відчайдушно боролася зі своєю важкою недугою останні десять років. Допомогав їй увесь рівненський журналістський загал... Але не вдалося врятувати від страшної хвороби – раку навіть відомим лікарям київської клініки, у якій вона і померла влітку 2010 року. Я разом з іншими журналістами Рівного їздив на її похорон у Дубно, де вона народилася, закінчила школу, потім університет, пішла у журналістику. Але нікого із “свідомих демократичних депутатів” не було на похоронах. Отаке ставлення до живих і мертвих “пересічних” Українців!

Залишивши роботу в газеті, я ще тісніше пов’язав свої творчі зв’язки з видавництвом “Волинські обереги”, із його директором – інтелігентною людиною і професійним поліграфістом Тетяною Власюк, яку добре знав протягом десятків років. Вона запропонувала мені стати головним редактором видавництва на громадських засадах. Оплата за редагування від замовника. Я погодився і працюю у видавництві до цього часу.

У видавництві останніми роками виходили і виходять мої публіцистичні і прозові твори, поетичні збірки. Я вдячний Тетяні Олександрівні за чуйне ставлення до редагування моїх книг, підготовки їх до друку та видання, її сім’ї поліграфістів – чоловікові Валерію Кириловичу, синам Віталію і Олегу, майстрові комп’ютерної верстки Олександрю Коршаку, професійному літературному редактору і коректору Любові Дейнеці та всьому дружньому кваліфікованому колективу видавництва “Волинські обереги”.

Під моїм редагуванням вийшли десятки прозових, поетичних, краєзнавчих книг, зокрема таких, де я був редактором, упорядником і редактором передмови: Іван Шишко “Корені життя”, “Святе джерело”; Віктор Сірочук “Краплиночка роси”; Віктор Вельський “Скальпель і життя”; Петро Красюк “Вибрані твори” (у 2-х томах); Володимир Вознюк “Паралельний світ”; Іван Білоус “Марія – княгиня Рівненська”; Василь Тимошук “Сонце і грози”; “Рівне – 720. Від давнини до сучасності” та ін.

Після виходу моєї книги “Петро Красюк. Літературний портрет” я став популярним автором книг цієї серії. До мене стали звертатися із низки творчих спілок про написання чи то про відомого автора, чи то композитора, чи то співака... Так до мене звернувся Рівненський обласний осередок Національної спілки кобзарів України із пропозицією написати книгу про життєвий та творчий шлях бандуристки, заслуженої артистки України Галини Топоровської.

Завдання виявилось непростим, бо треба було розповісти про неї не тільки як про чудову бандуристку і співачку, а ще й як про здібного композитора, професійного педагога музики. До цього додамо, що вона дипломант і лауреат всеукраїнських і міжнародних пісенних та музичних конкурсів. Їм’я її широко відоме і за рубежем, де вона не раз виступала успішно із сольними концертами.

Але мені здається, що я справився із завданням, показав правдиво її повнокровне життя і нелегку творчу дорогу. Я побудував сюжет книги не в строго хронологічному порядку, а

згрупував і висвітлив події та факти, які вирізняють найважливіше у багатогранному житті і творчій діяльності героїні.

Книга про Галину Топоровську, яка вийшла 2003 року, мала гарний резонанс у композиторів, музикантів, співаків, бандуристів, мистецьких колективів, у громадського загалу.

У тому ж році виповнилося 100 років від дня народження мого батька Сербіна Павла Іларіоновича.

Із дружньою та душевною приємністю я взявся за створення книги про відомого композитора Анатолія Андрухова як про мого багаторічного творчого товариша, запропонованої мені Рівненською обласною організацією композиторів Національної музичної спілки України. Я це зробив ще й тому, що більшість його задушевних пісень народжені і співаються саме на слова чудових і хвилюючих поезій Олександра Богачука, мого творчого наставника і давнього друга-однодумця.

Заслужений працівник культури України, лауреат мистецької премії імені Германа Жуковського та багатьох всеукраїнських і зарубіжних конкурсів, був відомим в Україні автором популярних пісенних та інструментальних збірників “Моя родина – Україна”, “Від Ікви і до Горині”, “Кує зозуля”, “З добром і любов’ю”, “Я пісням дарую крила”, “Музика і ти”, “П’ять інструментальних творів” та інших видань.

Я вже зазначав, що у більшості своїх збірників Анатолій Андрухов представив пісні, музику до яких він написав на слова Олександра Богачука. А збірка вокально-хорових творів “Я пісням дарую крила”, яка одержала назву за рядком вірша Олександра Богачука, складалася із пісень, створених виключно на слова поета. Це був величний сердечний дует двох видатних творців – поета і композитора. Тому, описуючи творчість Анатолія Андрухова у книзі “Анатолій Андрухов. Творчий портрет”, яка була надрукована у 2005 році, я так багато уваги приділив і Олександрю Богачуку. Його думка і слово настільки природні, що, вслухаючись у його поетичні рядки, чуєш музику, що йде від душі поета. Мелодія, створена композитором, ніби народжується сама з пісень за своєю природою поезії Олександра Богачука.

Хочеться нагадати один красномовний факт, який характеризує чесність і гідність Анатолія Андрухова. Ім’я відомого поета Радянської України Олександра Богачука, який гнівно викривав злодіяння оунівців проти свого народу, оспівував велич і правду соціалістичних перетворень, у роки “самостійної” України з боку деяких “націоналістичних” письменників України було нарочито забуте і замовчуване. Лише у рік 70-річчя від дня народження завдяки видатному українському поетові-комуністу Борису Олійнику було повернуто народу, Україні, літературі, історії високе ім’я Олександра Богачука, який завжди пам’ятав про своє високе покликання поета і ніс відповідальність за час, у якому жив, працював, творив.

Треба віддати належне моєму героєві книги Анатолію Андрухову, який багато років мав творчі зв’язки та дружив з поетом, і я б сказав, мав громадянську сміливість задовго до “реабілітації” відомого радянського поета писати музику на його слова і пропагувати ці пісні.

Весною 1994 року не стало поета Олександра Богачука, а через 15 років – його пісенного друга, композитора Анатолія Андрухова. А тоді ще, у жовтні 2003 року, я разом з Анатолієм Андруховим, поетами Володимиром Грабоусом, Валентином Монаєнковим, Миколою Березою, дружиною Олександра Богачука Неонілою їздили в село Сокіл Рожищенського району Волинської області, де народився поет, на відкриття йому пам’ятника.

На поезію Олександра Богачука писали пісні такі маститі композитори, як Платон та Георгій Майбороди, Климентій Домінчен, Іван Сльота, Анатолій Горчинський... Попри усі згадані талановиті імена, напевно, ніхто так прекрасно не озвучив Богачукову поезію, як наш рівненський композитор Анатолій Андрухов. Усі їхні пісні стали популярними не лише серед виконавців, професійних співаків, колективів художньої самодіяльності, а й у народі.

Портретами земляків і тих, що жили у нашому краї митців, композиторів, письменників, художників, науковців, журналістів, і тих, що пов’язані з ним нині і творили у давнину, –

надано багато розділів моєї книги “У кожному слові – мій племінє любові”, виданій у жовтні 2004 року у видавництві “Волинські обереги”. У розділі “Колиска духовності” – першодрукар Іван Федоров, письменник Володимир Короленко, поет і художник Тарас Шевченко; у розділі “Вершники революції” – поет революціонер Ошер Шварцман, письменник-комуніст Микола Островський, поет – борець за визволення робітничого класу Сидір Алтунін; у розділі “Гільза і колос” – поет комсомолец Микола Максись, журналіст-художник Борис Гербольд; у розділі “Карби Полісся” – науковець, ректор РДГУ Руслан Постоловський, журналіст і письменник Віктор Мазаний, поет-цілитель Віктор Сірочук; у розділі “Колеги і родина” – письменник-краєзнавець Григорій Дем’янчук, поет-гуморист Володимир Грабоус, поет-пісняр Олександр Богачук, науковець-міфолог, письменник і художник Валерій Войтович, байкар-сатирик Петро Красюк, композитори-воїни Михайло Каганов та Петро Фесай.

У цих же розділах подано понад 50 нарисів про людей інших професій, воїнів і партизанів, заводських майстрів і хліборобів, мужніх і працьовитих людей, ветеранів війни і праці, які натхненно розбудовують свою державу – Україну.

У передмові до книги, яку письменник Петро Красюк назвав “Серцем – до людей”, він зазначає, що автор найбільше надає уваги показу героїки синів і дочок Полісся, їх ратних і трудових подвигів.

Коли Анні, моїй коханій дружині, добрій і вимогливій, ласкавій бабусі, у 1999 році виповнилося 70 років від дня народження, ми всією родиною раділи цій святковій події і відзначили її тепло, щиро яскравими квітами, гарними подарунками, сердечними вітаннями, поцілунками і обіймами. З цієї нагоди я написав вірша, у якому є такі рядки:

Промайнули, мов день, твої роки...

Не сумуй, моя рідна, за ними,
Бо були твої добрими кроки, –
І за це усіма ти любима.

У колиски недоспані ночі,
За дітей і тривога, і дума...
Скільки раз твої втомлені очі
Були зрошені болем і сумом.

Попри біди і всі негаразди,
Як могла, як уміла, як знала, –
Ти учора, сьогодні, – ти завжди
Наш родинний вогонь зберігала...

День за днем, місяць за місяцем йшов відлік років. Минув двадцятий вік. Ми дочекалися нового, двадцять першого століття. Незважаючи на всі біди, – соціальні і економічні, – він приніс у нашому житті низку і добрих подій.

Головною із них за це десятиріччя (1999-2009 роки) був 80-річний ювілей дружини. До нього приєдналися ще кілька знакових подій.

Щодо мене, то у 2006 році, до 75-річчя від дня мого народження, у видавництві “Волинські обереги” вийшла моя книга як поета-пісняра “Бриняць Горині хвилі”. Через два роки перший секретар Рівненського міського комітету КПУ Олександр Михайлович Федоров вручив мені ювілейний знак “50 років перебування у КПРС”. Приємно згадати, що весною 2004 року я одержав “Золоту медаль української журналістики”, в якій я на той час уже діяв понад 50 років.

З цього приводу я написав рядки:

В житті був я і є комуністом, –
Не зганьбив це високе і світле звання...

Поряд з цим чесним був журналістом, –
І таким мене прийме свята земля!

Два роки тому я одержав диплом переможця конкурсу в номінації “За вклад у журналістику” і на додачу великий подарунок – електронний телевізор. Ці нагороди приєдналися до раніше одержаних відзнак – Почесної грамоти Президії Верховної Ради УРСР, звання заслуженого журналіста України, лауреата найвищої премії Спілки журналістів УРСР і знак “Золоте перо”.

25 січня 2009 року ми відсвяткували з дружиною “золоте весілля”. Особливо нас радували успіхи наших розумниць-дівчат. Онука Аня, закінчивши у 2004 році з відзнакою Рівненський державний гуманітарний університет і працюючи в ньому викладачем, вступила до аспірантури Львівського національного університету. Успішно її закінчила, написала кандидатську дисертацію. У лютому 2011 року вона гідно її захистила в Одеському національному педагогічному університеті. Онука Оля здала вступні екзамени до Київського національного економічного університету, у 2011 році закінчила другий курс.

Щодо оповіді про 80-річчя моєї дружини у 2009 році, то варто згадати у зв’язку з такою подією деякі факти, що сталися у її житті задовго до цього і за кілька років до ювілею. Вони допоможуть краще її охарактеризувати.

Я вже згадував, що вона за професію вчитель російської мови і літератури. Але з 1962 і понад 20 років її трудова діяльність пов’язана із Рівненським обласним державним архівом. Спочатку вона працювала науковим співробітником, а з 1969 і до 1984 року – директором обласного державного архіву. У 1970 році її нагороджено медаллю “За доблесну працю в ознаменування 100-річчя від дня народження В.І.Леніна”, а у 1978 році вона, одна із небагатьох архівних працівників республіки, – удостоєна Грамоти Президії Верховної Ради УРСР.

Аня була відданим й ініціативним комуністом, чимало років очолювала партійну організацію архіву, зарекомендувала себе вона й як гарний пропагандист. У 2003 році їй урочисто вручили ювілейний знак “50 років перебування у КПРС”.

У 2004 році у видавництві “Волинські обереги” вийшло науково-популярне видання – книга “Скарбниця історичної пам’яті Рівненщини”, де було надруковано статтю під рубрикою “Видатні архівісти Рівненщини” про Анну Василівну Сербіну.

Наведу кілька цитат із цієї професійної статті заступника директора облархіву Галини Плахотнюк, в якій вона розповідає про неї як про вдумливого науковця і вмілого керівника державної установи. Від себе скажу: її успішне життєве, трудове, громадське сходження, її людське визнання, освіченість, творчість, наполегливість, сумлінність у праці, відданість справі їй, народженій на Волині, загарбаній буржуазною Польщею, дали разом із волею і щастям радянська влада і партія комуністів. Вони її вивчили, випестили, виховали, дали їй крила для злету.

Цитую статтю. Галина Плахотнюк пише: “Сербіна Г.В. – укладач характеристик на окремі фонди до путівника “Рівненський обласний державний архів” – видавництво “Наукова думка”, Київ, 1970 р.; автор нарисів з історії окремих населених пунктів, які увійшли до енциклопедичного видання “Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область”, Харків, 1973 р.; член редколегії збірника документів і матеріалів “Ровно – 700 років. 1283-1983 рр.”, видавництво “Наукова думка”, Київ, 1983 р.; упорядник збірника документів, матеріалів “Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни. 1941-1945 рр.”, видавництво “Каменяр”, Львів, 1989 р.; автор понад 20 статей і публікацій у пресі та журналі “Архіви України”, зокрема “В.І.Ленін і Ровенщина”, “Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни” та з історії КПЗУ...”

Очолюваний Сербіною Г.В. колектив державного архіву області у 1973 році отримав довгоочікуване нове приміщення, побудоване за типовим проектом, здійснив повне картоування всіх наявних в архівосховищах документів, визначив категорійність фондів, заклав усю систему каталогів та ін. Все це досягнуто завдяки її великим організаторським здібностям”.

Отже, 80-річчя! Наші діти Тетяна і Сергій вирішили своїй милій матусі зробити подарунок, – влаштувати ювілейні урочистості і святковий обід за свої кошти у просторій залі студентського кафе гуманітарного університету, який вони удвох закінчили і де у свій час навчалася їх мати. На ювілейний вечір запросили нашу родину, а також Аніних колеґ і друзів.

Офіційно відкрити урочистості ми попросили гостей – представників Рівненського обласного державного архіву – заступника директора Галину Плахотнюк і начальника інформаційного відділу архіву Людмилу Леонову. Вони привітали ювілярку, розповіли про її багаторічну творчу працю, удостоєну гідних нагород.

За ними привітав дружину я. Сказав присутнім, що ми відзначаємо не лише 80-річчя дружини, а й ще дві знаменні дати, які сталися перед цим: п'ятдесятиріччя перебування її в Комуністичній партії і п'ятдесятиріччя нашого спільного життя – золоте весілля.

Приїхав привітати свою тітоньку із Луцька Микола Панасюк із своєю дружиною Світланою і батьком Миколою, якому перед цим теж виповнилося 80 років і ми їздили відзначати це торжество у рідне село дружини Бокійму.

Урочистості – урочистостями. Але, слухаючи здравиці, ми з Анею, проживши на світі багато років, із журбою згадували тих, кого вже не було поряд з нами, хто не дожив до цього дня: її молодша сестра Олена, мати Надія Миронівна, племінник Микола Воронецький, діти її сестри Віри – Неоніла, Олександр та чоловік Степан Тарасюк, а також Анну Михайлівну та Леоніда Йосиповича Чеберяків – батьків зятя Миколи, чоловіка моєї сестри Зої – Ігоря Адамчука...

Живе – живим, мертвим – пам'ять! Такий закон природи, такі і людські традиції та звичаї.

У 2011 році 13 лютого ми скромно сім'єю відзначили Аніне 82-річчя. Приємно нам було згадати в цей день, що торік навесні її нагородили медаллю “65 років Перемоги у Великій Вітчизняній війні”, а також Почесною грамотою державного комітету архівів України з нагоди 75-річчя від дня створення архівів.

Мов світанкова зоря, впливають і з далекого, вкритого сивиною, туману мої шкільні роки... Ось я іду буйнотравим берегом Горині, а на мене тривожно з пагорбів поглядають очами-бійницями древні башти Острога. Потім мені мариться, що волинська Горинь і Слобожанський Донець, де ходив я берегами, невидимими потоками вливаються до Дніпра. Той хлюпоче повз Київські кручі, на яких велично підноситься святий Володимир, хреститель Київської Русі, нашої української землі... Я підіймаю на нього очі, він, ніби живий, тепло відповідає мені поглядом своїм і слухає мої вірші, написані в Київському університеті, що гордо носить ім'я Тараса Шевченка... А Дніпро невпинно котить хвилі далі днями, роками в майбутнє. Згодом воно дзвенить перегуком коліс по рейках. А потяг, не зупиняючись, мчить колією життя по нашій рідній великій землі...

І ось я знову на своїй рідній з юнацьких літ Рівненщині. На її мальовничому Поліссі із зеленочубими лісами, волошковими озерами, від яких по духмяному різнотрав'ю біжать чарівні стежки до лісових галявин, де синіють проліски і відливають снігом конвалії. Стежки біжать, розширюються, виливаються в дороги, що ведуть до чепурних, уквітчаних квітками і зеленю, поліських хат. Там живуть славні хлібодари – піснярі, охоронці лісів і озер, красуні-полісянки і міцні поліщуки.

На такій землі, серед такої краси, обдарованих природою людей, добрих і працьовитих, я прожив понад піввіку до сьогодні. З них понад 35 років працюючи у редакції моєї рідної газети “Червоний прапор”. Я дожив до того часу, коли їй виповнилося 70 літ. Газета почала виходити відразу ж після утворення Ровенської області – Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 року. Споконвічна мрія трудящих Західної України про возз'єднання зі своїми єдинокровними братами і сестрами здійснилася золотої осені 1939 року. Тому трудовий люд й називав цю історичну дату “Золотим вереснем”. А ми нашу газету “Червоний прапор”, – дітям, народженим золотим вереснем.

Сьогодні українські продажні науковці і кон'юнктурні політики із різних “вигідних їхньої ідеології позицій” тлумачать вересневі події 1939 року. Як відомо, першого вересня 1939 року фашистська Німеччина напала на Польщу. Розпочалася Друга світова війна. З метою спаплюжити і очорнити Радянський Союз, – вони визвольну і захисну місію Червоної Армії, яка перейшовши кордон Польщі, що у свій час загарбала Західну Україну та Західну Білорусію, називають, посилаючись на ніким не доведений факт існування “пакту Молотова-Рібентропа”, “совецькою окупацією”. Натомість буржуазно-олігархічною, українською владою популяризується і нав'язується так званий День Злуки – 22 січня 1919 року як дата об'єднання українських земель в єдиній державі.

Справа в тому, що у 1917 році була проголошена Центральною Радою Українська Народна Республіка – УНР, а в 1918 році внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії на території західноукраїнських земель була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка – ЗУНР. 22 січня 1919 року уряд ЗУНР підписав угоду з Директорією УНР про об'єднання: День Соборності України. Але фактично, реально її не існувало. Це була лише декларація, фікція. Тому що, по-перше, наприкінці 1917 року на території України вже була проголошена Українська Соціалістична Радянська Республіка. По-друге, “злука” не була реалізована, бо незабаром УНРівська Директорія в особі її провідника Симона Петлюри, підписала угоду про передачу західноукраїнських земель під владу Польщі. По суті, вони були продані, окуповані.

Радянський Союз їх визволив і приєднав за їх згодою до соціалістичної України. А згодом з нею возз'єдналися у 1940 році Північна Буковина, а в 1945 році – Закарпатська Україна... Так в історії саме Радянська влада об'єднала всі українські землі в Українській Радянській Соціалістичній Республіці. Нині незалежна соборна українська держава існує як державне об'єднання етнічних територій в її сучасних кордонах.

З цього приводу варто згадати історичні статті, наукові розробки, спогади учасників тих незабутніх років, опублікованих у прогресивній пресі до 70-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній українській державі. Насамперед хочу назвати цикл статей, надрукованих протягом вересня-грудня 2009 року в газеті “Комуніст” і “Київський вісник” кандидата історичних наук, члена ЦК Компартії України, першого заступника голови Верховної Ради України Адама Мартинюка під загальними заголовками “Подія великого значення, завершення історичної ваги” та “Здійснення віковичної мрії”.

Сподобалася мені аналітична стаття, насичена архівними матеріалами і фактами із історії радянської Рівненщини, першого секретаря обласного комітету партії, члена ЦК Компартії України Олександра Вознюка “Той вікопомний вересень”, вміщена на шпальтах “Київського вісника” за 17 вересня 2009 року.

Я можу назвати чимало різних статей різних авторів, вміщених у різних виданнях, які висловлювали одну і ту ж незаперечну думку, це дав “Золотий вересень” 1939 року. Це і доктор історичних наук Дмитро Табачник, і відомий український поет, академік Борис Олійник, і письменники-дослідники Юрій Рогоза та Микола Подолін...

А колишній депутат Народних зборів Західної України у 1939 році, нині академік НАНУ, Герой України Петро Тронько висловив цікаву і справедливу думку: “Возз'єднання українських земель в єдиній державі, на моє переконання, повинно відзначатися як велике національне, державне свято. Необхідно спорудити в столиці величний пам'ятник-монумент, який би символізував і нагадував нам і нашим нащадкам про події, завдяки яким українці живуть єдиною родиною у своїй історичній Батьківщині”.

Та вернемося знову до події понад 70-річної давнини, до тих днів, коли народилася наша газета “Червоний прапор”, – 18 грудня 1939 року. Виходила вона як орган обкому КПУ та обласної Ради депутатів трудящих 25 разів на місяць форматом 92 на 48 сантиметрів, чотири сторінки, тиражем 45 тисяч примірників.

Шкода, але я маю скупі відомості про склад колективу редакції сорокового, половини 1941 років. Цьому завадила війна. В обласному архіві були знищені особисті справи журналістів, номери газет. Але мені пощастило у 70-ті роки мати зустріч і розмову із ветераном

газети і учасником тих незабутніх років, завідуючим відділом торгівлі і культури редакції Семеном Ялижком.

Головним редактором був Йосип Овчаренко. Він загинув у роки Великої Вітчизняної війни у званні полковника в боях з гітлерівцями під Сталінградом. Заступником його був Євген Орленко, відповідальним секретарем – Михайло Бакай, літературним працівником Володимир Шахнюк.

У довоєнні роки “Червоний прапор” писав про здійснення соціалістичних перетворень на Рівненщині, допомагав робітникам, селянам та інтелігенції у встановленні і зміцненні Радянської влади, розповідав про відкриття в містах і селах нових підприємств і колгоспів, шкіл і лікарень, клубів і бібліотек, про будівництво нового життя.

Героїчною сторінкою в історії газети є її бойовий шлях як органу підпільного обкому КП(б)У та штабу партизанських загонів Рівненщини. 21 квітня 1943 року в селі Дубрівськ на Поліссі вийшов перший номер підпільної газети “Червоний прапор”. Поруч з № 1 у дужках стояла цифра 524 (довоєнна нумерація), а нижче – “Рік видання – четвертий”. Кожен номер розповідав про героїчну боротьбу народних месників, ніс людям правду, кликав їх на боротьбу з ненависним ворогом. У селі Дубрівськ Зарічненського району стоїть пам’ятник газеті. Це відзнака мужності й пам’яті журналістів і друкарів “Червоного прапора” – редакторів Митрофана Зубашева, Гната Бескромного, відповідального секретаря Віри Євсєєвої, працівників газети і друкарні Марії Почкаєвої, Івана Кавери, Василя Смогаля.

Після визволення Рівного 5 лютого 1944 року почав знову виходити “Червоний прапор”, редакцію якого очолив підпільний редактор Гнат Бескромний. У п’ятдесяті роки редакторами були Анатолій Крашаниця та Василь Стецюк.

Першотворцями газети у повоєнні роки були колишні воїни і партизани, вчителі і культпрацівники, які стали журналістами, – одні за професією, інші – за покликанням: заступники редактора Петро Герасименко, Лаврентій Кравцов, завідувачі відділами Микола Раєвський, Катерина Білошицька, Олександр Мошняга, Іван Чміленко, кореспонденти Сергій Лагодзінський, Іван Ситнік, Василь Лавренюк, Олександр Швед, Йосип Давигора, Іван Даниленко, Іван Артемович.

Коли я 56 років тому переступив поріг редакції у Рівному, доля дарувала мені, молодому, працювати відразу ж після закінчення факультету журналістики Київського університету у великому, міцному, доброму творчому колективі, де високо цінували колежанство, вірну дружбу, взаємодопомогу, талант і професійність.

У п’ятдесяті і шістдесяті роки поряд із досвідченими працівниками редакції, такими, як Михайло Бабій, Василь Грущенко, Станіслав Біляк, Олексій Крючков у редакції працювали здібні випускники Київського і Львівського університетів Василь Калита, Іван Сподаренко, Володимир Лівенцов, Олександр Федрицький, Василь Кохан, Адам Войтович, Юрій Щупак, Станіслав Закусило, Ванда Маковська, Микола Терешко. До них слід додати й імена таких гарних журналістів, які вписалися у наш колектив із інших газет, як Євген Шепітько, Валерій Сидорук, Олексій Григор’єв, Сергій Мельничук, Володимир Кобись, Петро Велесик.

У нашій газеті на повний голос звучала тема радянського патріотизму, трудової співдружності, взаємодопомоги трудящих. Над цією тематикою працював весь колектив. Форма – спеціальні випуски виїзних редакцій. Це – славні віхи газети.

У серпні 1962 року вийшов перший номер спецвипуску на спорудженні Рівненського льонокомбінату, який будувала вся радянська країна. А через шість років набутий досвід знадобився на будівництві первенця великої хімії Рівненщини – заводу азотних добрив, який започаткував виробниче об’єднання “Азот”.

Наприкінці сімдесятих років із зведенням Рівненської атомної електростанції почав щодаки виходити в редакції спецвипуск “Атомобуд”. Він також розповідав про заснування майбутнього міста атомників – Кузнецовська.

Спеціальні випуски “Червоного прапора” друкувалися з будівництвом інших важливих підприємств, зокрема заводів тракторних запасних частин та високовольтної апаратури. Вони популяризували передовий досвід, розповідали про кращих будівельників, гостро викривали недоліки, допомагали долати труднощі, перешкоди, показували братню допомогу трудящих усіх республік. Матеріали журналістів цих випусків не раз відзначалися союзними

газетами “Правда” та “Известия”, республіканськими – “Радянська Україна”, “Правда України”, “Робітничча газета”, “Сільські вісті”.

Головними редакторами у п'ятдесятих та сімдесятих роках були колишні фронтовики, досвідчені організатори Михайло Медяник та Василь Холявчук, після якого головним редактором газети став я у 1978 році. Йшли роки, змінювалися кадри. Заступниками головного редактора, відповідальним секретарем стали досвідчені журналісти Юрій Щупак, Михайло Горопаха, який згодом очолив редакцію газети “Вільне слово”, та Микола Камінський.

Добре зарекомендували себе у творчій роботі журналісти Володимир Комаровський, Анатолій Петриченко, Степан Родич, Людмила Мошняга, яка у 2011 році призначена головним редактором рівненської міської газети “Сім днів”.

Майстерно, талановито працювали фотокореспонденти Ілля Ткач, Олександр Мирончук та Микола Пасічник, які часто виходили переможцями фотоконкурсів.

“Червоний прапор” своїм творчим підходом до життя, вивченням його проблем, відточенням майстерності слова, глибоким зображенням дійсності став для багатьох дорогою у світ письменства. Україні відомі імена письменників Володимира Симаковича, Дмитра Мегелика, В'ячеслава Колобова, Лаврентія Кравцова, Петра Гуріненка, Валентина Монаєнкова, Івана Кидрука, Сергія Мельничука, Григорія Дем'янчука, Василя Басараби, Юрія Берези та інших журналістів “Червоного прапора”.

Варто зазначити, що чимало червонопрапорців стали відповідальними працівниками у пресі, очолювали редакційні колективи: українську газету “Сільські вісті” – Іван Сподаренко, одеську обласну газету “Червономорська комуна” – Андрій Свистун, газету Рівненської обласної ради “Вісті Рівненщини” – Василь Кохан, Микола Камінський, Петро Велесик. Власними кореспондентами союзних та республіканських газет багато років працювали Адам Войтович – “Правди”, Станіслав Закусило – “Радянської України”, Олексій Федрицький – “Робітниччої газети”, Олексій Григор'єв – “Сільських вістей”.

За творчі досягнення, майстерність на газетній ниві у різні часи, аж до сьогодні, низка працівників “Червоного прапора” удостоєна високого звання заслуженого журналіста України. Серед них: Василь Кохан, Григорій Дем'янчук, Іван Сподаренко, Олександр Федрицький, Петро Велесик, Микола Терешко, Людмила Мошняга, Володимир Комаровський та інші.

Своє 50-річчя колектив редакції зустрів із заслуженою відзнакою – орденом Дружби Народів. Газета “Червоний прапор” виходила тоді 100-тисячним тиражем, одержувала щомісяця близько тисячі листів трудящих, була справді народною і для народу.

Після закриття новою українською владою органу Рівненської обласної організації КПУ газети “Червоний прапор” кілька безробітних журналістів перейшли до газети обласної ради народних депутатів “Вісті Рівненщини”, а значна група на чолі із колишнім заступником головного редактора Михайлом Горопахою (Юрій Щупак, Микола Камінський, Людмила Мошняга, Володимир Комаровський, Василь Герус, Ванда Маковська та інші) у грудні 1991 року стали засновниками громадсько-політичної газети, як пізніше вони стали себе називати, “Вільне слово”, оголосивши її спадкоємницею “Червоного прапора”, але не оформивши і не затвердивши це періодично і офіційно.

Із відродженням Комуністичної партії України “Червоний прапор” знову почав виходити влітку 1995 року. Я тоді вже працював головним редактором рівненського журналу “Нова педагогічна думка”. Газета “Червоний прапор” як орган Рівненської обласної організації КПУ виходить ось уже понад 15 років. Отже, виникла своєрідна ситуація, що дві газети відзначали своє сімдесятиріччя: одна “Вільне слово”, що вважає себе спадкоємницею “Червоного прапора”, інша – продовжувач “Червоного прапора” колишнього: газета комуністів Рівненщини.

Свій ювілей газета “Червоний прапор” зустріла в умовах гострого політичного та економічного супротиву трудящих України проти капіталістичного режиму влади олігархів та націоналістів під орудою комуністів. Продовжуючи славні ідеологічні та творчі традиції 1939-1991 років, “Червоний прапор” сповнений рішучої енергії, сил і оптимізму до боротьби на своїх сторінках за соціальні права народу, за правду, за справедливість!

ЕПІЛОГ

Ничто не вечно под луной!

Спочатку хотів перекласти на українську, потім вирішив дати мовою оригіналу цю сакраментальну фразу про смертність нашого життя-буття на землі.

І ніхто, і ніколи її, цю космічну мить – смерть, ні на землі, ні на небі у цьому світі не спинить, не вблагає, не купить! Не перемогли її на своєму шляху наші батьки і близькі нам люди. Не втримаємо і ми. Не зупинять наші діти... Вмирає роджене, народивши смертного, а той нового... І так безкінечно...

І це не лише моя доля, а всього суцього. Виникло! Було! Зникло! Не стало соціалістичної Рівненщини і радянської влади... Народилася нова українська держава, інший устрій, людські взаємини...

У 2011 році моїй дочці Тетяні виповнилося 55 років, Синові Сергію – 45. Як швидко минають літа, невідвладні і незворотні!!! Що чекає моїх дітей, моїх онучок Аню і Олю?! Яке воно, їхнє грядуще?!

Мені виповнилося вісімдесят, Україні, як державі, – двадцять. У порівнянні з моїми роками, вона – юна. Але міцно стоїть на власних ногах, дужчає, виструнчується, набирає сили і розуму. Хай їй щастить!

Серед своїх вісімдесяти років, – шістдесят прожив у Радянській Україні. Працював, творив, мріяв... Це були щасливі для мене роки, бо я був потрібний людям, своїй Батьківщині. Сьогодні ж я як “не справжній українець”, як “комуняка” викинутий на задвірки із своєю професійною публіцистичною журналістикою, зі своєю правдивою, людяною творчістю. Але ж я – рідний син матері України, – вчорашньої, сьогоднішньої, завтрашньої. Я на цій землі народився, жив і буду жити, стільки часу мені ще подарує небо. Ця Батьківщина і прийме мене в своє лоно – вірного сина Георгія Павловича Сербіна.

Свою автобіографічну оповідь я хочу закінчити рядками, написаними з нагоди ювілею мого друга і поета Петра Красюка:

Не сумуй, що минають
Весни і відцвітають...
Їм нема вороття!
Бог тобі дав творити, –
У книжках будеш жити...
Це є вічне буття!